

Carry van Bruggen Tegen de dwang

Carry van Bruggen Tegen de dwang

Een keuze uit
de verhalen

Honderd jaar na haar geboorte is Carry van Bruggen weer helemaal terug. Behalve haar *Vijf romans*, een dikke pil die binnen het jaar moest worden herdrukt, zijn er bij Querido inmiddels ook nieuwe uitgaven verschenen van haar grote essay *Hedendaags fetisjisme* en twee van haar 'joodse herinneringsboeken', *Avontuurtjes* en *Vier jaargetijden* (het derde, *Het huisje aan de sloot*, was al in *Vijf romans* opgenomen). Bovendien is kort geleden de eerste volledige biografie over Carry van Bruggen gepubliceerd, *Van alles het middelpunt*, door Ruth Wolf.

Eén genre in Carry van Bruggens werk is inmiddels een beetje tussen de wal en het schip gevallen (met excuses voor het stijlbloempje, dat háár nooit ontsnapt zou zijn). Dat genre zijn haar verhalen. Weliswaar zou men de onderdelen van de 'joodse herinneringsboeken' ook als losse verhalen kunnen lezen, maar de schrijfster heeft ze toch bewust nauw met elkaar verbonden. En haar verhalenbundels-in-engere-zin hebben, doordat ze van oudere datum zijn, toch weer een heel andere sfeer. Ze zijn directer, minder mooi gemaakt door nos- [vervolg op achterflap]

[*vervolg van voorflap*] talgie, en daardoor ook geëngageerder. De samensteller van de keuze uit haar verhalen, Jan Fontijn (die ook *Vijf romans* heeft verzorgd), heeft niet voor niets de titel *Tegen de dwang* gekozen: meer dan in haar latere werk (de grote essays uitgezonderd) trekt Carry van Bruggen in deze verhalen ten strijde, tegen allerléi misstanden, maar vooral tegen de dwang, tegen het gareel, tegen het doen van dingen omdat het zo hoort of onmiddellijk voordeel oplevert. En hoe veel er ook veranderd is onder-tussen, die dwang is er nog steeds.

Band en stofomslag:

Harry N. Sierman

ISBN 902145453 X

TEGEN DE DWANG

QED

Ander werk van en over Carry van Bruggen

Vijf romans (*De verlatene*, 1910; *Heleen*, 1913;
Eencoquette vrouw, 1915; *Het huisje aan de sloot*, 1921;
Eva, 1927), 1979

Avontuurtjes (roman, 1922)

Vier jaargetijden (roman, 1924)

Hedendaags fetisjisme (essay, 1925)

Eva (roman, 1927)

Ruth Wolf Van alles het middelpunt (biografie, 1980)

CARRY VAN BRUGGEN
TEGEN DE DWANG

EEN KEUZE UIT DE VERHALEN

AMSTERDAM

EM. QUERIDO'S UITGEVERIJ B.V.

MCMLXXXI

Copyright © 1981 by the estate of Carry van Bruggen. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Em. Querido's Uitgeverij B. V., Singel 262, Amsterdam. No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from Em. Querido's Uitgeverij B. V., Singel 262, Amsterdam.

ISBN 90 214 5453 X

INHOUD

Het onbegrepene	7
Vreemde nacht	23
Uitdrijving	37
'n Badreisje in de tropen	73
Van een kind	127
De boete	177
Verantwoording	245

HET ONBEGREPENE

In 't brutaal rumoer van de zonnige speelplaats vol kinderen stond 't jongetje alleen. In 'n schaduwhoekje bij de stoep der linkse achterdeur stond hij en sleep er op de harde, arduinen rand z'n griffels, één voor één. Bedaardjes, met kleine, precieze streekjes sleep hij ze in lange, zacht afspitsende punten, nu en dan kritisch ze beziend en hun scherpte beproevend op z'n bleek en spichtig vingertopje, en lei telkens als er een voltooid was, die keurigjes naast de andere in de houten doos, open neergezet op 't dichtstbijz stoeptreetje, met vol-doening beschouwend z'n eigen arbeid.

Nu en dan, onder 't aandachtig slijpen, keek hij om, maar dan dadelijk, gerustgesteld, weer voor zich. Hij zou nu wel met vree gelaten worden, meende hij, de anderen waren druk in hun spel, letten niet op hem.

En telkens, als uit 't egaal geroezemoes 'n ruzietje opkraaide, met schelle kijfstemmen van meisjes, wier vreedzaam kringetje ruw was verbroken door tierende bende van jongens uit de hoogste klas, schaduwde er 'n klein lachje om z'n bleek mondje... omdat hij tevreden was, tenminste ongemerkt en rustig te kunnen staan griffeltjes-slijpen buiten de herrie.

Maar in hem was er geen vrede. Telkens met 'n raar, bonzerig voelen in z'n buikje, kwam 't weer in 'm op, de gedachte aan 't ake-lige, 't benauwde, dat 'm te wachten stond, dat niet te vermijden meer was. En hij kon zich haast niet denken, dat 't straks twaalf uur zou wezen en alles voorbij, en alles weer gewoon, en 't moeilijke dan al doorstaan, 't vreselijke geleden. Hij keek, z'n griffels nu allemaal klaar, met z'n rugje geleund tegen zijkant van hoge-stoep, naar de school voor 'm die in 'n driekwart-vierkant gebouwd, de speelplaats besloten hield, waarop de achterraamen van alle klassen uitzagen. Z'n ogen gleden daarlangs en tussen de ramen van twee andere klassen, de vierde en de zesde, herkende 't jongetje die van z'n eigen, de derde. En dat vond hij nu, als altijd, weer leuk, zo van die klas, die 'm binnenin toch helemaal intiem was en vertrouwd, 'n kijkje te snappen van de speelplaats af door de ramen, net of 't eigenlijk niet mocht. In de vensterbank zag hij de flessen en bloempotten van de meester... en 't leek 'm net of alles anders was dan als je 'r binnenin tegenaan keek. Ook de gordijnen, die zag je immers

in de klas niet eens, nu wél, nu merkte je, dat ze grijs-en-bruin-gestreept waren en dat de ene wat hoger was opgehaald dan de andere... Z'n ogen gleden langs de driedelige achtergevel van kloekgebouwde éénverdiepingsschool in provinciestad, waar 't nog wat royaal gaat met de grond-en even schrok hij... maar herstelde zich dan dadelijk weer... gorrie, daar had je ook inenen meester Bom voor 't raam van de zesde, van de hoogste, als 't jongetje in eerbied dacht. Meester Bom, die dikke, de dikste van allemaal, met de breje gouen ketting op z'n grijs vest. 't Was toch wel nét, of meester Bom naar hem keek, dacht 't jongetje... maar nee, gelukkig niet, zag-ie nou. Hij volgde de blik van dikke meester, die, z'n neus haast tegen 't venster, schuin uit z'n ogen loerde, naar iets, dat op de speelplaats z'n aandacht scheen te trekken... O, gorrie nou, daar had-je 't, wat zo'n meester toch dadelijk alles zag... Gijs de Rooij van de hoogste had 'n vlinder gevangen, stond 'm nou z'n vleugels uit te trekken... en hij had helemaal geen erg in de meester... nóú nóú, dacht 't jongetje kneuterend... die Gijs... kijk-die, kijk-die-nou-eris... o... o... en meester Bom ziet alles en zo leuk... hij zelf ziet ook alles... wat zal de meester nou doen... sstt... weg van et raam... zou-die nou buite komme... dacht 't jongetje. En hij keek gespannen naar de gesloten deur... maar als-ie dan na even wachten met 'n licht gevoel van teleurstelling, begrepen had dat meester Bom niet zou komen... dan kroop inenen ook weer kil z'n eigen akeligheid in 'm op en hij had weer dat beverig bonzen in z'n buik en desensatie of z'n voorhoofds-huid even samenrimpelde, dan weer losliet...

De speelplaats was al vol. En 't zou wel gauw kwart voor negen zijn. Dan had-je daar aanstonds bovenmeester in de deur en dan gingen ze binnen, hij en de anderen van z'n klas en de kleintjes uit eerste en tweede door de linkse, en de groten door de rechtse deur. Want de hoofdingang vóór was voor de meesters en juffrouwen alleen.

Vlak achter 't hek, dat aan de open zijde de speelplaats afgrensde, was 'n kleine, zonnige wei, waar 'n glanzend bruin paardje vredig heen en weer dreutelde. 't Stak nu en dan z'n kop nieuwsgierig over 't hek, maar als 'n jongen 't dan strelen wou, hupte het schichtig weer weg. 't Jongetje meende dit allemaal... de zonnige wei, 't paardje, 't blauwe boerenhuis in wazige verte al gezien te hebben op 'n

plaat, die in de eerste klas aan de muur hing, een nieuwe zeker, want fris-kleurig en in zijn tijd daar nog niet... en die hij zo graag eens van dichterbij had bekeken, als hij 't de juffrouw maar vragen durft. En verdrietig bedacht hij, dat je op school eigenlijk niks durfde.

Straks, om twaalf uur, zou die zonnige kleine wei er nog zijn, en 't gelukkige, bruine paardje dat maar altijd graseten mocht en waarop alleen nu en dan 'n jongetje reed-, was hij dat jongetje maar. Straks om twaalf uur;... hoe kwam 't toch, dat 't dan buiten heel anders was dan nou... en als je soms eris onder schooltijd op straat kwam... als je naar huis was gestuurd, omdat je wat had vergeten of zo'n erge kiespijn had... dan was alles pas vreselijk veranderd... helemaal raar... net of je dan er helemaal niet meer bijhoorde en iedereen je aankeek. En dat was ook zo, als je woensdagmiddag stilletjes eris op de speelplaats kwam.

Had-ie nou niks vergeten?... Nee... z'n griffels waren geslepen... Z'n handen schoon? Kritisch bekeek-ie de slappe, witte pootjes, met blauwe aartjes in de dunne, bleke palmen en buitenop wat bruiner, met heel kleine, glanzende haartjes. 'Gelukkig schoon,' zuchtte hij en likte een beetje loodgrijs griffelslijpsel er met z'n tongetje af... Alles was in orde... maar dat veranderde niks... dat veranderde helemaal niks aan 't vreselijke, dat komen moest, 't woord, dat hij niet zeggen mocht en waarover hij zou moeten praten in de volle klas... voor alle jongens en de meester. . .

En de jongens plaagden 'm toch al zo... en de meester... had-ie 'm niet laatst horen brommen, toen-ie vrij-vroeg voor de jaartijd van z'n grootvader... 'dat joden-gezanik altijd...' Zeker, hij had 't gehoord, maar wát duidelijk. Maar thuis had-ie 't toch niet verteld, want vader schreef altoos briefjes aan de bovenmeester, als 'r 'n jongen 'Jood' had gezegd of 'smaus'. En bovenmeester, als-ie 't gelezen had, zei 'goed' en dat-ie 't verbieden zou, en hij zelf dreigde daar dan alvast mee... 'wacht maar... bovenmeester zál-je wel.' Maar later kwam die jongen dan en zei... 'nou lékker... bo'meester het tóch niks 'zeid...' en dan weer derachter... 'smausie'.

Nou praatte-die er maar niet meer over en vást niet over dat van de meester... Hij had zo 't land aan die briefjes van vader en hij benijdde 't de andere jongens, dat zij nooit een briefje meekregen, dat

met hen alles altijd gewoon was.

Toen-ie 't laatste briefje bracht, had de bovenmeester in 'n kring van allemaal meesters en juffrouwen gestaan... en hij had 't gelezen en toen gelachen en 't de juffrouw van de eerste gegeven. Die had toen, zo door d'r bril, naar 'm gekeken en boos gezegd... 'je moet niet altijd zo klikken, jongen.'

Dat-ie van z'n vader 't zeggen móést... als ze 'm 'Jood' scholden, had-ie niet durven vertellen... maar hij was nijdig geweest op die juffrouw uit de eerste... dat wás geen klikken vond-ie... en vechten mocht-ie niet voor z'n vader.

O, waarom, dacht 't jongetje... moest hij toch altijd anders zijn dan de anderen... nooit gewoon... Dan weer dit en dan weer dat. Allemaal dingen, waar-ie niets van begreep... en vader, die maar zei, dat 't móést,... omdat God 't gebojen had aan alle Joden en hij nou eenmaal een Jood was... Hij was heel wat liever géén Jood geweest... en God had makkelijk gebiejen, die zat maar lekkertjes in de hemel en was niet op school en dan nog maar in de derde en helemaal niet sterk om te vechten... och... hij mocht niet vechten... maar hij durfde 't eigenlijk ook niet.

Wat moest-ie nou, met die nieuwe narigheid, weer beginnen. O, had-ie toch maar niets voorgelezen, 't boekje niet thuis laten kijken. Maar hij was 'r toch zo gelukkig en zo trots om geweest...

Stil stond-ie, helemaal onopgemerkt, in 'n hoekje van de drukke kindervolle speelplaats, z'n ruggetje geleund tegen de hoge stoepzijkant en de ogen peinzend voor zich uit, ging hij na, hoe dit nieuwe verdriet nu weer óver hem gekomen was...

Thuis had-ie voorgelezen, 't mooie verhaal-lesje uit z'n splinternieuw geschiedenisleesboek, dat-ie voor 't eerst had mogen meenemen. 't Eerste lesje had meester opgegeven... vooraf thuis in-jezelf en dán ieder 'n stukje op school, als in de gewone leesles, maar dit eerst thuis, omdat 't zo moeilijk was. Wat was dat een veel mooier verhaal, dat van de Friezen-en-Batavieren, dan al die lesjes van Toon, die z'n tol had weggemaakt, en Sabientje die bovenop 'n mandje met kersen was gaan zitten... of nee, dát was toch wel aardig geweest. Maar 't háálde niet bij de Friezen-en-Batavieren... want dat was immers écht gebeurd...

Hij had 't moeder en Mietje voorgelezen – wat las-ie al flink, vond moeder – en vader had óók geluisterd... En toen, juist toen-ie las dat die Friezen en Batavieren zulke ongelukkige mensen waren, omdat ze God en Jezus nog niet kenden... wat was vader toen inenen opgebulderd... En wat was-ie geschrokken... Vader had 'm 't boekje uit z'n handen gerukt om te kijken zei-die, of dat er stond... en toen was-ie gaan heen-en-weer lopen en had altijd maar gesproken in zich zelf, dat 't jongetje, doodsbang, zich niet had durven verroeren. Vader had toen dadelijk alweer 'n briefje willen schrijven, maar dát was gelukkig toch niet gebeurd... Wel had vader 'm bij zich geroepen en gezegd... dat-ie dat wóórd... vader had 't niet genoemd, 't alleen aangewezen met de vinger... dat-ie dat éne woord niet zeggen mocht... nóóit zeggen mocht, hij niet en geen enkele Jood.

Het was de naam Jezus...

Hij had tevoren niet geweten, wat dat was, er niet eens over gedacht... omdat-ie immers dat van de beestevellen en de uitgeholde boomstammen en 't schieten met pijlen veel aardiger vond dan die dingen van God, waar-ie nooit dan verdriet van had. Maar toen vader 't zo zei, had dat woord 'm bang gemaakt, was-ie gaan huilen... vond-ie die vijf letters griezelig... en hij had nu de vaste overtuiging... dat, áls-ie 't zei, 't wagen durfde tóch... dan zou er wel stellig iets heel vreselijks met 'm gebeuren... dan zou er misschien wel 'n hand te voorschijn komen op de witte muur in de klas, tussen de kaart-van-Nederland en de scheurkalender, juist vlak voor z'n ogen en die hand zou daar akelige woorden neerschrijven, zoals eenmaal bij die slechte, dronken koning, waar 'm de Rebbe van had verteld op 't Joodse school en waar-ie toen zo akelig van had gedroomd... Nee... nee... hij durfde niet... God wou 't niet, had vader gezegd... God zou 't zien en horen... en 'm straffen... God strafte immers altijd en alles...

't Jongetje zuchtte.

Meester liet altijd lezen op de rij af; hij zou vandaag de vierde beurt krijgen. De vorige maal waren ze bij Dirk Willems gebleven... na Jaap Scholten... en Kees de Boer... en Niek van Roojen kwam hij... En hoe-ie 't nou uitrekende... 't was uit te rekenen, omdat meester bijna altijd iedereen tot 'n nieuwe regel liet lezen... dat

vreselijke woord... dat woord, dat hij niet zeggen mocht... hij alleen niet... dat woord zou in zijn leesbeurt komen. Als Niek van Roojen 't zei, als Wim de Vries, de jongen na hem, 't zei, dan gebeurde er niets... zij waren geen Joden, zij mochten zeggen, wat ze wilden... alleen... als hij... 't zei... o dan...

't Jongetje rilde...

Maar dan dacht hij weer, dat hij ook dat andere nooit zou durven... 't bekennen in de klas, ik mag dat woord niet zeggen... dat bekennen, waar ze allemaal bij waren.

Z'n buik beef-bonsde aanhoudend en z'n handen waren kil-klam van angst. Rond hem, die stilletjes en verloren daar stond, joelden de kinderen op de volle speelplaats en daarachter was de kleine, zonnige wei met 't bruine paardje... dat lustige, gelukkig dier... en voor hem de rood-bruine school met gele deuren, die zó zouden opengaan.

Wat duurde dat anders lang vandaag.

Kijk, daar was meester Bom alweer voor 't raam van de zesde en dat dee 't jongetje even terug denken aan 't gevalletje van straks, dat van Gijs van Roojen met de vlinder. Zou Gijs nu straks straf krijgen... meester Bom was zeker 'n aardige meester... hij keek altijd vriendelijk en na twaalven floot-ie in de gangen... en wat was-ie dik in z'n grijze vest met de bungelende gouen ketting. De kleine juf-frouw van de tweede knipte dorre blaadjes tussen haar planten in rode bloempotjes vandaan... ze kwam er maar juist met haar hoofd boven uit. 'Mooi haar heeft ze,' prees 't jongetje in gedachten... 'of zou 't een bandeau zijn, net als van moeder...' O, daar was nu ook z'n eigen meester al... 'Zure Klaas' noemden ze 'm wel-'ns. Zou-die écht Klaas heten...? Ach-wel-nee... welke meester heet er nou Klaas...

Hups... met 'n vaartje... spleten zich nu inenen de dubbele deuren, klaptten naar weerskanten open...

De kinderen snelden, op roep van bovenmeester met z'n grijze baardje ieder naar z'n eigen ingang, wipten, klompen snel uitgeschopt en in-de-hand-mee de schoongeboende stoepreetjes op en de koele, schemerige gangen in.

Traag slofte 't jongetje achter hen aan. In z'n handjes hield-ie z'n

mooie griffels in houten doos en 't dunne geschiedenis-leesboekje met dat vreselijke woord binnenin. En z'n hartje was zwaar.

Als hij dan, even later, in z'n bank zat, had-ie plotseling 't vreemde gevoel, of-ie nu voorgoed in de school zou moeten blijven... of 't nooit meer twaalf uur zou worden en hij nooit meer de speelplaats en 't bruine paardje in de wei zou terugzien.

Meester tikte met z'n stokje op de voorste bank en kuchte. 'Handen mooi,' beval hij. 't Was 't jongetje, of hij nog geweldiger eruitzag dan anders en gedurig keek naar hem. Nu goed oppassen, nam hij zich voor, en hij zette z'n schrale lichaampje rechtop in de bank, legde z'n gezicht in 'n plooi van opgewekte belangstelling.

Meester zei immers altijd dat-ie zo suf keek... en hij wilde nú niets doen, dat de magere man vóór de klas onbehaaglijk kon stemmen.

Als ze nu allen stil zaten, handen gevouwen tegen de bankrand, ogen in frisse vroeg-morgen aandacht naar 't schoon gesponsde bord, waar nog enkele zwart-natte slierten vlekten tussen 't grijze opgedroogde, begon de meester met z'n monotone dreunstem de lijst voor te lezen, van wie 'r waren en wie niet, de meisjes eerst en de jongens dan. Hoorde je je naam, dan had je te zeggen 'ja, meester' en wie dat verzuimde kreeg 'n afkeuring. Zo'n afkeuring was gauw verdiend en twee ervan beduiden schoolblijven.

Maar van 't jongetje, dat zo braaf zich had voorgenomen flink te zijn en op te letten, dwaalde onder 't klinken der eerste namen over de stille, gedresseerde klasse van meester, die orde heeft, de aandacht al af naar de witte muurplek, tussen de kaart van Nederland en de scheurkalender... waar hij nu zéker wist, dat, als hij dat woord zei, die vreselijke naam, de hand zou te voorschijn komen zoals eens op 't feest van die dronken, slechte koning-ach, de naam van die vorst was 'm ontschoten-en 'r griezelige dingen neerschrijven. Alleen als hij 't zei. En dat gaf 'm de beklemmende sensatie, dat God nu uit de hoogte van de hemel zat te kijken... naar hem alleen, en scherp te luisteren, wat hij zeggen zou...

De andere jongens mochten zeggen wat ze wouen. En ze mochten ook dóén wat ze wouen buiten-school, en ze mochten éten wat ze wouen. Hij niet... hij was anders dan zij... anders in alles. Hij droeg wel kleren als zij... ging wel op dezelfde school... speelde ook

wel met hen... maar hij was toch anders. Thuis spraken z'n vader en moeder 'n andere taal, de taal, waarin hij z'n gebeden zei... de voeten aaneen, en 't gezicht naar 't Oosten... juist naar 't Oosten. Tussen hemd en kieltje droeg hij 't vierhoekig kleedje van wit-en-zwart met de lange, gele draden... 't arbang-kanfous... en hij wist, dat droeg in de hele klas hij alleen.

Voor hem alleen waren er dagen, dat-ie niet eten mocht, en niet drinken, 't hele etmaal. En hij vroeg zich af of 't om dit-alles was, dat de jongens eigenlijk liever niet met 'm speelden... en hij dacht van wél, begreep alleen maar niet, waarom God de een allerlei dingen verbood, die 'n ander gerust mocht doen, en waarom hij dan juist een Jood moest zijn, die niets mocht. O, en hij was zo innig graag een van de anderen geweest... niets meer dan 'n gewone jongen in de klas, als Niek en Jaap, op wie niemand lette, die gewoon meespeelden – en als ze vochten, was 't om knikkers of een peer, niet om dat akelige schelden – die geen briefjes meebrachten, geen andere feestdagen hadden, op zondag spelen mochten wat ze wouen... wie niet dit en dat verboden was te eten, zoals hem.

En hij stelde 't zich nu zó voor dat God 'n meester was, die de hele klas met rust liet en, vals, één enkele jongen altijd maar zat op z'n vingers te kijken; en die jongen was hij. Tranen van zelfbeklag kwamen 'm in de ogen wellen... en van mistroostigheid, omdat-ie d'r maar niets van begreep. En wat had-ie d'r toch al 'n keren over nagedacht, 's nachts in z'n bed, – waarom hij toch in alles zo anders moest wezen. Zei vader niet, dat 'n mens blij moest zijn, als-ie 'n Jood was? 'n Mens misschien... maar 'n jongen...!

Z'n buurman in de bank stootte 'm aan... 'Jái,' zei-die... 'de meester roept je...'

Onthutst keek-ie op, zag de strenge ogen van meester vlak op zich gericht. Gewild-langzaam, daardoor immers indrukwekkend, herzei de meester z'n naam, hoonde erachter... 'O, zat jij weer te suffen... Piet van Leeuwen, teken 'm op voor een afkeuring.'

'Ja, meester,' zei Piet, gretig, blij, dat hij vandaag opschrijven mocht, haalde haastig z'n lei uit, kletterde die neer op 't plat van z'n bank, zocht 'n griffel uit z'n koker. De meester was weer terug in z'n vorige houding – beide handen gesteund op de voorste bank en

't hoofd gebogen over de lijst en hij dreunde de rest van de namen af.

't Jongetje keek terwijl naar Piet van Leeuwen... wat had-ie nou 'n bereddering omdat-ie mocht opschrijven... kijk 'm nou 's... eerst trok-ie lijntjes, rechte en dwarse... zeker voor alle namen 'n hokkie maken... als-ie véél op te schrijven kreeg, was-ie lekker... Maar daar verbood 'm de meester...: 'kom Piet, vlug-an wat, niet zo'n omhaal...' 'Lekker,' kneuterde 't jongetje... 'nou hij óók eris... die grote Piet... o zo... die praatjes-Piet... voor de meester toch maar bang... maar wát bang...'

De lijst was afgelezen... en weer begon z'n buik te bonsbeven, z'n handen te sidderen, kil-klam inenen weer. Want nu was 'r niets meer, geen lijst-oplezen, dat hij nu waarnam tevoren gevoeld te hebben als 'n dammetje tussen zich zelf en 't vreselijke, dat in aantocht was, en nu wel dadelijk komen zou.

En z'n eerste afkeuring had-ie ook al beet... en de meester had alweer gezegd... 'o... zit jij te suffen.'

Werd 'r geen schoolgeld opgehaald? Ach nee, 't was immers dinsdag... Kwam 'r vandaag geen één te laat? Hè... als nou eris inenen de deur openging en die dikke meneer van de commissie kwam, die laatst zo vrindelijk tegen 'm was geweest... dan was 't meteen uit met leren... omdat die meneer altoos maar vertellen en babbelen wou en dan mochten ze zingen, wat ze wouen... en overhard lachen... en de meester stond in 'n hoekie en keek zuur... 't Jongetje glimlachte bij de herinnering... en dat-ie de laatste keer tussen die meneer-z'n-knieën had gestaan voor de klas... en 'm juist in z'n kleine oogjes had gekeken, achter z'n glimmende gouen bril... kwam-ie nou maar weer. Maar er gebeurde niets... en de deur, waar 't jongetje verlangend z'n ogen op had, bleef gesloten.

In de klas werd nu een beetje geroezemoesd, voor-gebabbel over dat heerlijk-interessante verhaal van de Friezen-en-Batavieren. De meester met langzame, afgemeten bewegingen van saai-suffe schoolvos ging naar de ramen en liet, om de te gul binnenstromende zon, de gordijnen zakken. Ratelend kletterden ze, een voor een, naar beneden, sloten de vrolijke zon buiten, nam 't blij gouden licht weg. En dat dee 't jongetje nog bedroefder worden, z'n hartje nog zwaar-

der van beklemming. Want nu was de klas helemaal 'n gevangenis, bond niets hem meer aan 't blij buiten, met 't paardje in de zonnige wei, met de lichte straten, waar nu de grote mensen liepen te wandelen, of 'r geen school was.

Wat leek 't nu duister hier binnen die gesloten gordijnen en wat kil ook voelde inenen die schaduw, na de warme kieteling der zon. Hij huiverde erin. 't Blad van z'n bank, zo even glanzend bruin in 't licht, was nu koud-blauwig overschaduwd met enkele matte, koele glimplekken en de inkt in z'n potje, waarin tevoren een lichtje als 'n sterretje had getinteld, dof zwart en groezel.

De meester was weer voor de klasse terug en beval op z'n kortaffe manier, met z'n droge stem: 'stilte... boeken vóór...'

Blij-haastig legden ze nu allemaal 't nieuwe boekje open, dat aan de witte binnenkant van z'n omslag smalle randjes liet zien van 't verse, nog zindelijke, bruine kaft en ze leien de vinger of 'n stompe griffel—'n scherpe mocht niet, om 't doorkrassen—braaf bij de beginregel, of braver nog, bij 't opschrift van vette letters.

O waarom, dacht 't jongetje weer, waren ze nu allemaal zo blij... en hij alleen zo bang, zo droevig... Ach, 't was alles om dat woord... om dat éne vreselijke woord... Had de meneer, die 't boekje maakte, 'r dat toch maar uitgelaten. Hij keek de vier rijen af, met de kinderen twee aan twee in de bruine banken... en 't befilosoferen, dat al die open boekjes er net 't zelfde lagen, en er net 't zelfde uitzagen, leidde z'n gedachtetjes weer 'n ogenblik af.

Maar dan vóng 'm inenen de stilte. Wat was 't stil geworden. Viel 'r niets te verbieden?

Zouden ze nu beginnen?

Kil zweet ompareelde z'n neusje en z'n buik bonsde zo pijnlijk nu, dat 't 'm even op 't denkbeeld bracht, te vragen, of hij zich mocht verwijderen. En dán wegblijven... tot 't lesje uit was. Doch onder 't eerste bedenken voelde hij al wel, dat 't immers maar loze fantasie was, lege blijmakerij van zich zelf. 't Ging immers niet. Vast-al niet, omdat je nooit mocht, 't eerste uur... en dan hij, die al 'n afkeuring had... en als je wat lang wegbleef, kwam de meester kijken. En hij was zich half bewust, dat-ie 't alleen had gedacht, om zich even te kunnen kneuteren in de voorstelling van de mogelijkheid... vooraf

al wetend: er was geen kans...

De meester humde, keek rond... nam 't vettige, lang gebruikte namenschrift, vouwde 't naar binnenom open...

'Jaap Scholten.'

Die begon, met blijde, frisse stem, verheugd om de eerste beurt van 't héél-nieuwe lesje...

...De eerste inwoners van ons land waren... Maar de meester koud-coupeerde met afgemeten vraag 'staat er niks boven?' en de jongen, onthutst, stopte, keek even rond, dan de meester aan, en her-begon, maar veel zachter, z'n stem nu plichtmatig en vreugde-loos...

De Friezen en Batavieren... De eerste inwoners van ons land...

't Jongetje wees bij met stijf voorschuiven over de gladde bladzij van z'n spits, koud vingertopje.

Rond hem heen lag de klassesilte van gedresseerde oplettende kinderen. Koud-blauw schaduwden de witte wanden tussen kaarten en prenten en boven op de gele, gesloten kast stonden in net gelid de modelmaten-en-gewichten, naar grootte gerangschikt. En in de stilte las Jaap Scholten... las maar door. Iedere keer als de trouw bij-wijzende voorvinger van het jongetje één regel zakte, bonsde het benauwd op in z'n buik, in z'n keel nu ook; rimpelde rillend z'n voorhoofdshuid te zamen. Wat las Jaap goed... helemaal zonder fouten.

't Jongetje, in z'n wanhoop dacht even aan bidden... maar hij had, in de zin als hij 't nu behoefde, daarvan wél gehoord... doch 't niet geleerd... Hij wist niet anders, dan de monotoon-opgedreunde, half gezongen Joodse gebeden van alle-dag-weer-an, die hij niet begreep, omdat 'r, zelfs vertaald, allerlei rare, lange woorden in stonden, en waarin hij allerlei dingen te belijden kreeg, die hij helemaal niet beleed. Bad-ie niet iedere morgen... 'en 'k dank U, Heer, dat Gij mij niet als vrouw deelt geboren worden...' en toch was-ie eigenlijk veel liever 'n meisje geweest, omdat ze die meer met rust lieten op school. En Grote Verzoendag... vroeg-ie vergiffenis voor diefstal en moord-dingen, die hij toch heus nooit gedaan had-en voor bloed-schande, waarvan hij maar niet wist, wat 't was,-óók zo'n woord, dat je nooit hoorde-, zodat hij na veel gepeins z'n denken maar had

vastgezet op de overtuiging, dat 't betekenen moest, iemand een bloedneus slaan of 'n gat-in-z'n-kop... en dat had-ie nou wel's willen doen, maar toch nóóit gedaan... En mistroostig bedacht hij, dat hij ook maar weer alleen mocht bidden, wat 'r in de boeken stond—niet als de anderen, die zeien 'heere dank, voor spijs en drank', leuk, net als 'n rijmpje—, en hij vreesde, dat God z'n vragen om géén of 'n andere leesbeurt veel te gemeenzaam zou vinden en 'm kwalijk nemen.

Nec... nee er was niets meer aan te doen.

Straks zou 't gebeuren... zou hij inenen komen te hokken voor dat woord, die vreselijke naam en moeten bekennen... 'meester, dat woord mag 'k niet zeggen.' Wat zouden ze 'm dan allemaal aankijken, de hele klas... de meester...

'Waarom niet?' zou-die dan vragen. En hij dan weer, want zó was immers vaders bevel: 'omdat 'k 'n Jood ben, meester...'

Daar kwam nu ook 't verdriet bij van z'n kleine, povere ijdellheid... z'n leesbeurt bedorven, z'n leesbeurt, waarop-ie zich gewoonlijk de dag tevoren al verheugde... omdat-ie zo mooi las en daarvoor wel's 'n pluimpje kreeg van de meester. Ach, het was z'n vreugde, dat enkele tevredenheidswoordje, dat 'm voor 'n moment-je zich de meerdere dee voelen van de anderen. Dat was nu ook weg...

Hevig schrok hij op. Niek van Roojen had al gelezen... Onder 't gespannen kijken van de jongen krabbelde de meester wat in z'n cahier en dat gaf meteen 'n heel licht gedruis van even-verademen, hoofd-wenden, verzitten-gaan in de bank. Uit een andere klasse dreunde 'n lijzig-gerekt do... re... mi... dromerig in de stilte... en ook sloeg 'r 'n deur open, ergens achter op de gang, luid schreien verscheurde even de schoolrust... klompengekletter op de stenen... slag van de buitendeur... 'zeker een weggestuurd,' dacht 't jongetje.

En dan noemde de meester z'n naam... en een moment duizel-draaide alles rond hem henen... schenen de banken schemerig te verzinken... en hij zelf ook... wég... wég...

Maar dat duurde kort en plichtmatig ving hij aan, z'n stem schorhokkend:

Omstreeks die tijd kwamen er predikers in ons land... vrome mannen...

Do... re... mi... dreunde 't uit de gang... Zacht verbibberde z'n stem tot onhoorbaar gefluister...

'Luider,' straf-beval de meester...

Die medelijden hadden met de ongelukkigen, welke God en...

Daar was 't woord... de naam, de vreselijke die hij te schuwen had, die vader niet eens had gezégd, alleen aangewezen met dreigende vinger.

't Jongetje lichtte, de vinger nog plichtmatig op z'n blaadje, 't hoofd op en zag met grote hulpvragende ogen de meester aan...

'Nóú,' ongeduldigde die... 'staat 'r niks verder?'

En schor stamelde z'n stemmetje, nauw-hoorbaar alleen, omdat 't zo heel stil was in de klas...

'Dat woord niet, meester... dat woord mag ik niet zeggen.'

En hij zag, hoe de meester, na 'n verbaasd-vragend... 'wát mag jij niet zeggen?'... in z'n boekje terugkeek en 't woord zág... en dat alle kinderen keken... en 't zágén... En 'r kwam gedruis, zich vastend tot gefluister... waarin-ie overal rond zich heen dat woord hoorde, die naam, die hij-alleen niet zeggen mocht... en achter hem was gefluister: 'hij mag 't niet zeggen, omdat-ie 'n Jood is...' en hij voelde in dat alles—in die verbazing van allemaal de huiver voor 't vreemde, dat hij dee... 't vreemde, dat hij wás... En de meester zei óók wat, kort-koud, maar dát hoorde hij niet.

Want toen viel dat arme, gemartelde ventje met z'n hoofd neer op de bank... en hij snikte... snikte, omdat hij zo anders moest zijn dan de anderen en maar niet kon begrijpen waarom.

VREEMDE NACHT

Na afloop van de seider stond, onder de schel-geel brandende petroleumlamp de tafel rommelig-vol en er omheen, ordeloos, de verlaten, scheef-geschoven stoelen.

In de kamer, onder de lage zoldering, hing smoorwarm en benauwd de lucht, door 't urenlang stoken in die kleine, besloten ruimte, waar veel mensen hadden samengezeten, waar gegeten was en gedronken.

Van zoetige, flauw-kanelige geur was doortrokken die hete kamerlucht; en dat was van 't rozijnenafkooksel, gemengd met kruiden en citroen, dat ze gedronken hadden, omdat ze de ritueel voorgeschreven wijn te duur was geweest.

Aan 't bovineind van de tafel stond nog de leunstoel voor 't gezinshoofd en de kleine stoel daarnaast, waarop naar wet en ritus twee beddekussens mollig-blankten met hun verse slopen.

't Witte tafelkleed verdween haast onder 'n egaal-gespreide laag van roomblanke en lichtbruine paasbroodschilfers, broze bakblaasjes onder 't breken afgestoten en grotere brokken met grillige, spits getande kanten, te midden waarvan de ontredderde schotel halfhangend stond op z'n in de verzakking geraakt voetstuk van drie in blanke doeken gevouwen paasbroden, wankel fundament, dat heel de avond getorst had vracht van veel symbolieke spijzen: 't gebraden lamsbeen, 't ei, in as gesmoord, 't zoete roersel van appelen-amandelen-suiker-en-wijn, de lange, groen-gekroonde mierikswortel, de andere groenten, latuw en kleurige radijsbolletjes, 't bakje met azijn en zoutwater-, alles naar rituele aanwijzing op de schotel gerangschikt. Er rond-om-heen stonden de wijnglazen, bruine droesem van 't troebele kooksel er nog in, lagen de open boekjes, waarin de volgorde der vele rituele verrichtingen, die de zéér gecompliceerde seider-dienst eist, is aangegeven.

Hun gelige blaadjes met de fel-zwarte vierkante Hebreeuwse karakters er op, vlekten te voorschijn onder strooisel van witte en bruine kruimels, tussen bruinbemorste schotel'tjes, met kleverige lepeltjes er op, tussen enkele stronkjes van even-beknabbelde, dan stilletjes weggemoffelde mierikswortel, bitter en wrang in de mond.

En tussen al dat verbruikte en verrommelde prijkte, op 'n blankgehouden plekje tafelkleed, 't grote wijnglas, 't kiddesjglas op z'n

zilveren voet, ten boorde gevuld met de diep-rode, de tintelende, echte wijn, en gedekt met 'n stuk ongezuurd brood.

Het was de symbolieke welkomstdrank-wijn-en spijs voor de Profeet, de Verlosser, die eenmaal zal komen en dan in die plechtige nacht, die de seider-dienst volgt, en 't arme, verstrooide volk verzamelen en meevoeren naar 't oude Moederland...

't Gezin was, op de moeder na, al naar bed gegaan. En in de stilte, die daarna 't hele huis doorloomd had, klip-klepten zacht de pasjes van haar kousevoeten in de gang, als ze nog even rondging om te zien of ieder en alles in huis zich wél bevond. Uit de open gangdeur kwam ze ook nog eens de warme kamer binnen, bleef even stil bij de tafel, verzette er gedachteloos wat wijnglazen, duwde werktuiglijk de schotel recht. Ze had de bandeau al afgezet, zodat 't met 't kunstkapsel altijd stemmige gelaat nu vreemdwild was ompluisd van korte, grijzende krulletjes, aan de slapen haast wit.

Haar gezicht was ouwelijk, om de ingevallen mond, die de magere kin dee uitspitsen, en als ze in 'n wijde, vermoeide geeuw de kaken vaneensperde, kwamen er de schaarse, brokkelige, gele tanden te zien. Van de tafel weg, liep ze zacht naar de bedstee met half-gesloten deuren, die in 'n hoek der kamer de muur was ingebouwd, en trok de deuren 'n eindje vaneen. Ze stak haar hoofd 't warme, duistere holletje binnen en fluisterde 'slaap-je-al.' Maar na even wachten op 'n antwoord, dat niet kwam, sloot ze geruisloos de deuren tot vorige stand, en stak 't nachtlucht aan, dat op 'n vaal-bruin kastje tussen wat krantenrommel en 'n paar verschilderde gipsen herdertjes, klaarstond. Met langzame, stramme bewegingen beklauterde ze dan 'n stoel, die vlak bij de tafel stond, klemde voorzichtig 't tenen-rijtje van 'r ene voet tegen de rand, bukte zich naar de lamp, die ze, na enkele vergeefse pogingen, telkens dan terugschrikkend voor hoog-opdansende vlam, met zwakke adempufjes van oud-vrouwkje, doofde.

Na moeizaam afklimmen verdween met zachte klakjes op de vloer de stap van haar kousevoeten de kamer uit en daar werd 't nu doodstil.

't Nachtluchtje op de kast, met z'n puntig drijfvlammetje, spreidde bleek, discreet schijnsel over 't kastje, waardoor de beide herdertjes

in 'n stil-fantastische belichting kwamen te staan, en over 'n muurbrok van groezel-bruin behang er achter. Onmerkbaar verliep daar 't lichte in 't donker-geblevene rondom, en zo was ook 't tafeldeelte dichtbij. De bruin-begroezelde wijnglazen daar bekwamen schampen van bleek-geel licht. Spokig-wit de stoel met z'n vreemde belading van beddekussens en dan verder alles donker, warm en donker, geheimzinnig, en daarin de geur, kanelig-zoet, van kruidenkooksel dat er gedronken was. Zacht tikte de klok, met doffe, klankloze slingerslagjes.

Doch die sfeer van innige rust was omvangen van de nachtwind, die buiten al roeriger en luider omrommelen ging, met diep, monotoon geluid—; de bomen rond 't huis stonden te ruisen en te takkenkraken onder dat altoos-opnieuw aankomende windgerucht, dat door wat suizerige stilte telkens werd verpoosd.

In de bedstee bewoog wat; harde matras kreun-kraakte er onder 't verliggen of opzitten gaan van de slapende binnenin. En daarna, met zwakke, onzekere duwtjes, werden van binnen uit de deuren opengestoten en tussen de beide gele, verwassen gordijnen keek 't hoofd van 'n kind naar buiten, met wijddopen heldere ogen, als van iemand, die zo fél wordt weggerukt uit z'n droom, dat hij meteen er klaar wakker van is. 't Kind zag verbaasd of ze ineens in 'n heel onbekende omgeving was gekomen, de kamer rond, naar de stoel met spokig-witte kussens, naar de tafel met de seiderschotel, de glazen... en als de bewuste gedachte weerkeerde in haar even van 't reële leven vervreemde bestaan, kwam er 'n lichte angst in haar ogen en in de smalle trekjes van 't kleine kindergezicht, schraaltjes in de omlijsting van dik, bruin haar.

Maar langzaam zonk 't lichaampje weer terug, wilde zich 't hoofd opnieuw tot slapen leggen, als plots er wat geluidde in de stilte, 'n korte kuch, als 'n benauwdschorre keelschraap en inenen veerde 't kind weer overeind, reële angst nu in 't gezicht en in de gespannen voor zich uit starende ogen.

Het was de voorslag van de klok geweest en die, met nog eenmaal 'n vermoeide ophaal vooraf, begon nu te slaan, lijsig-langzaam, z'n krakerige slagen zonder klank van ópgebruikt uurwerk. Het meisje in bed, vreemd wit, tegen 't duister-verdoezelde bedsteebeschot,

voelde één voor één die slagen neertikken in haar pijnlijk-wakker hoofd, en ze telde ze, onbewust. 't Waren er twaalf.

Dan werd ze inenen heel bang in de stilte, die na 't kloggeluid weer terugviel... en 'n rilling overkroop haar, kil, dee haar benen en voeten onder 't warme dek verstarren, gaf haar 'n krampig-koud gevoel tussen de schouderbladen. 't Vreemde van deze nacht, 't vreemde van de voorbije paasavond leefde weer in haar op, en ze wilde de tafel, die zoveel wonderlijke dingen droeg, niet meer zien. Anders stond daar immers, werd ze 's nachts wakker, op 't rood-en-zwart wollen kleedje 't koffieblad voor de andere ochtend klaar, en dat gaf haar dan blijde gedachten aan vroeg-morgen-zon, aan 't lustig bellen van de melkboer, 't gekletter van z'n koperen emmers. Dit vreemde, zo inenen te middernacht gezien, gaf haar de sensatie, dat ze in haar slaap buiten haar gewone omgeving was gebracht... en 't beklemdde haar, maakte haar bang... en de handen dee ze voor 't gezicht.

Uit 't alkoof klonk zacht gesnurk. 't Kind wist, 't was van haar vader, die vaak dat geluid maakte in z'n slaap. En, rechtop in bed, zich zelfs niet durvend roeren om te gaan liggen, tóch zich verbeeldend, dat ze dan rustiger zou zijn, klemde ze zich vast aan dat geluid, als aan iets vriendelijk-bekends, dat als altijd was gebleven, waar al 't andere zo wonderlijk veranderd scheen.

Het was van 't jaar voor 't eerst, dat ze in deze kamer sliep, dat ze in dit huis woonde. 't Vorig jaar, in 't oude huis, had ze 'n klein alkoofje gehad, afgetimmerd van al te ruime keuken. Dit huis was groter, maar zo hol, zo oud. Als 't, in 't donkere najaar, wat hevig woei, kreunde er alles en dat gaf vreemde, vage gedachte aan onbekende dingen.

In de stilte, die de luid-geruchtende wind omvangen hield, kwam nu weer nieuw een nog onbestemd gerucht, als van zachte voetstappen in de verte... en de angst van 't kind, éven pijnlijk-verfeld, viel neer, 't gezicht helderde op in gelukkige verrassing, als 't geluid zich vervastte tot zachte klakjes van blote voeten op 't vloerzeil in de gang. Want ze begreep... 't was Dolfje... 't was haar broertje, dat aanlopen kwam, dat bij haar kwam... en in de plotse ontspanning, die 't starre angstgevoel dee uit haar wijken, rilde ze even.

Met uitgestrekte arm duwde ze nu de deur nog verder open, bukte 't hoofd over de beddeplank en keek de kamer in.

't Kleine jongetje in z'n wit hansopje was op onzekere voetjes de kamer ingelopen. Z'n gezichtje zag bleek, met grote ogen hij ook en de mond beefde, dat z'n tandjes klakkerden tegeneen...

'Dolf,' riep 't zusje uit de bedstee, met gedempte stem... 'kom je hier?'

'Ben je nog wakker?' vroeg 't ventje blij... 'hè... gelukkig dat je nog niet sliep.' Hij zweeg even, bekende dan, naderkomend 'ik was zo bang boven... 't waait er weer zo... zie je... wil 'k bij je komen?'

'Ja, ja,' zei ze... 'dan mag je wel op mijn warme plek liggen... ik wil wel achteran.'

'Hoeft niet,' wees 't jongetje af, edelmoedig. Dan klom hij de hoge bedstee in en 't zusje pakte 'm beet om z'n kortgeknipt bolletje en zoende hem, dat hij even er onthutst van was.

'Ik was óók zo bang,' fluisterde ze... 'maar nóú helemaal niet meer, hoor.'

'Ik ook niet.'

Even kropen ze, koud geworden, diep onder 't zoet-koesterende beddedek, knussend dicht bij elkaar, lagen even stil, maar klaar wakker, de ogen open, rustig kijkend de kamer in.

Dan begon Roosje, fluisterend, in vastgewortelde vrees voor vader, die natuurlijk niet weten mocht, dat Dolf was weggelopen uit z'n bed...

'Zeg, hoe durfde je, hier te komen?'

'Nóú,' herhaalde de jongen... 'k was zo bang.'

Ze leunden nu, half opgericht, op de elleboog, de gezichten naar elkaar toe, 't meisje haar rug de kamer toegewend.

Even luisterden ze naar 't windgerucht buiten, en als dat weer stilde, zei Dolfje, dromerig:

'...Kijk... daar staat 't glas wijn voor... je-weet-wel...'

'Ja,' fluisterde 't meisje, begrijpend zonder omzien. 'Zou-die kommen, vannacht...?'

't Jongetje trok de dekens over z'n smalle schoudertjes...

'Zou je 't willen?' huiverde hij...

'Néé,' beweerde 't zusje, resoluut.

'Dat mag je niet zeggen,' berispte hij, plichtmatig... 'Ik zou wel willen... dan gaan we naar Palestina terug.'

'Zou 't daar érreg mooi weze?'

'Nóú,' verzekerde de jongen, met overtuigd enthousiasme... 'en daar grocie zúlleke sinaasappels... in 't wild...'

'En gane-we dan met 't spoor?' kwam ze nuchter...

'Met 't spoor?' herhaalde hij, onthutst, 'n onbestemde teleurstelling in z'n toon... 'nee, hóór... lope... helemaal lope!'

'Is-et dan niet érreg ver...?'

'Nóú... ik heb 't gezien op de kaart... 't Is wat ver... en vlak bij 'n grote zee...'

Even zwegen ze. 't Meisje wendde zich om, trok haar kussen wat naar beneden, lei haar hoofd er op en tuurde zo de kamer in. 't Jongetje, half-zittend, keek over haar heen.

'Hoe zou 't nou eigenlijk gaan, ás-ie komt?' fluisterde 't meisje weer. Ze was wel twee jaar ouder dan Dolfje, die nog maar zeven was, maar ze vond hem erg knap en vroeg 'm altijd alles.

'Weet-je dát niet?' Er was triomf in z'n stem om z'n overwicht van jongere maar knappere broer op z'n ouder en dommer zusje... Maar daarna werd z'n stem weer geheimzinnig, z'n ogen vér, als zág hij de dingen.

'Midden in de nacht... dan komt-ie, dan komt-ie overal in huis... en hij blaast op 'n grote bazuin... 'n sjoufer, zie-je, net as 'n sjoel... maar véél groter en... veel hárdere geluid.'

'En dan?' vroeg 't meisje, gespannen.

'En dan, ja... dan kijkt-ie... of je góéd ben geweest of slecht...'

'Hoe ziet-ie dat, zég... zég?' vroeg 't kind in spanning...

'k Geloof dat-ie op je voorhoofd kijkt... Vader zegt... daar staat alles op geschreven... Maar wij kanne 't niet zien. En as-je goed ben, mag je méé...'

'En as-je slecht was?'

'Nou, dan ga je natuurlijk naar de hel...'

'Als-ie nou eris kwám,' bibberstemde 't meisje opnieuw... 'zou je schrikken?'

'Niet zo tellekes zégge...' ontweek hij, schuw, wég uit z'n aplomb.

Ze zwegen. Luisterden naar de wind. 't Drijvend vlammetje in 't olieglas op 't kastje wapperde even heen en weer; over de muur, over de tafel bewoog stil de vredige lichtschijn. Schor tikte de klok en duidelijk hoorbaar was 't krakend kreunen van de bomen buiten.

'Vin-jij de seider-avond prettig?' vroeg 't ventje.

'Nóú,' antwoordde z'n zusje, 'maar wát; lekker eten, soep... verse matses... en wijn...'

'Wijn,' minachtte 't wijze kereltje... 't is niet-eens wijn.'

'Morgenochtend krijgen we wijn.' Ze gebaarde naar 't glas op zilveren voet, gevuld met de rode wijn en door 'n grillig-gekarteld paasbroodbrok afgedekt. Gewoonlijk werd dat de andere morgen uitgedronken.

'En as h́j dan komt...?'

'Hij is nog nóóit gekomme...'

'Hij kán toch komme... ieder jaar... 't staat zélf in 't boek...' be-toogde 't broertje.

'Zeg,' aarzelend vervolgde hij dan... in 'n bui van vertrouwelijkheid nu eenmaal... 'zal 'k je deris wat zegge...? Maar niet an de andere verkraaie... hoor...!'

'Wát?' vroeg ze, nieuwsgierig.

'En niet dermee pláge,' bedong hij nog...

'Nee, nee,' verzekerde 't zusje...

'Nou... je weet toch wel... as we de morour gegete hebbe... dat ik dan de deur moet opezette... zie je... dat betekent, dat we vannacht allemaal veilig zijn... Wis-je dat?' vroeg ie, weer éven pedant, er achter.

'Ja... nou, maar wat...?'

'Dan ben 'k zo bang...'

'Waarvoor?' vroeg ze met grote ogen... 't Is toch enkeld de straat.'

'Ik denk altijd,' fluisterde 't jongetje, met trillend stemmetje... 'ik denk altijd an de Doods-engel uit 't seider-boekie. As díé nou-eris buite liep...'

'Néé... néé,' weerde 't zusje af... 'dat gebeurt ommers niet meer... wij hebbe níks gedaan... dat was in Egypte...'

'Ik ben tóch bang... En-ie smeerde blóéd op de deuren...' som-

berde z'n stem en de ogen staarden, als zágén ze de dingen voor zich uit de kamer in, waar de zoet-kanelige geur rondzweefde...

'Geen mensenbloed... enkel van een lam,' bestreed 't meisje, zich verwerend tegen eigen angst... 'en zij kregé de tien plage... en wíj ginge lekkertjes weg.'

'Wéét jij de tien plagen?' vroeg 't broertje, ineens weer in z'n aplomb van knap broertje tegen dommer zusje...

'Allemaal achter mekaar?' vroeg ze timide.

'Ja,' eiste hij, stevig.

't Kind begon, dociel 'dom-bloed, séfardeñang-kikvorsen... Wat zijn dat?'

'Kikkers,' wijsde 't jongetje, 'gróte kikkers,' fantaseerde hij erbij... 'En weet-je... 't wáter in de Nijl zag róód van bloed...'

'Nee, nee,' weerstreefde ze... 'nét as bloed...' Dan, inenen er achter...:

'Dolf... ik heb gomets gegete.'

'O,' ontstelde hij... 'wát?'

'Een koekie van de melkboer... ik had-et al hállef op... toen dacht ik er pas an... dat 't niet mócht...'

'Hê-je 't uitgespuugd?' inkwisierte 't broertje...

'Néé,' bekende ze benauwd, 'doorgeslikt.'

'...O,' herhaalde hij, ontsteld.

'Als hij nou komt... moet 'k dan...? Hê-jíj niks gedaan?'

'Laast-sjabbes een cent versnoept,' biechtte hij nu ook, snel-fluisterend... 'met Moosie, ...maar hij droeg 'm.'

'Was-je mee in de winkel...?'

'Ja...'

'Dan is 't etzelfde,' zegt vader.

'Wat waait-et, zeg,' leidde 't jongetje af... 't Was toch zo akelig bove...'

'Nou maar híér ook,' verzekerde 't zusje...

'Von-jij 't een mooi verhaal... van vader?'

'Wellek?'

'Nou... van dat dooie kind...'

'Mooi wél,' gaf ze toe, 'maar éng, hoor.'

'Weet-je, wat-ik nou strakkies dacht, toen ik de deur open dee...

as er nou bij óns ook eris zo'n kerel binnekwaam... want iedereen mag binnekomme... wis-je dat?

'Ja zeker,' bevestigde 't zusje, blij, dat ze nu óók wat wist... 't staat immers in-et boek. 'Al die honger heeft, kome en ete.' Waarom staat 'r kome en ete?'

'Dat weet 'k niet,' bekende Dolf... 'nou zég, maar as er nou eris zo eentje kwam, zo'n vreemde kerel... die je nog nóóit gezien heb... met een lange zwarte baard... en 'n lange zwarte jas an.'

'Waar vandaan?' huiverde 't meisje.

'Dat... weet 'k niet. Erreges vandaan... en dan zó maar bij ons an tafel kwam zitte... en niks zégge... wat zou 'k bang zijn.'

'Hoe ging 't ook weer verder?' vroeg ze peinzend.

'Nou... toen lei-die stilletjes dat dooie kindje onder de tafel... en toen kwamme d'r soldate... dat was zo afgepraat met die kerel... nóú... en toen zeien ze, dat die Joden 't vermoord hadde en toen stakke zullie die Joden dood...'

'Met messe?'

'Ja...'

Stilte.

'Hoe laat zou 't zijn?' vroeg Dolf.

'Ga deris kijke,' ontweek 't zusje.

'Zeker al bij énen,' vermoedde hij, 'wat waait et, hè...'

'Zou de deur op slot weze?' vroeg ze inenen.

'Immers nóóit, de seider-nacht... De deur mág niet eens op slot... vader zegt... nou past de Messias op ons en daar moeten we op vertrouwen.'

'Zou-die op alle mense passe?'

'Op alle Jóde,' verbeterde 't kereltje, eigenwijs.

'Zou-die nou buite lope... zo maar alleen?'

'Hij is niet bang,' zei 't broertje.

Hun stemmetjes waren gedaald tot sidderend gefluister en uit de donkere, warme bedstee keken hun ogen, groot, nerveus, de kamer in. Buiten rommel-ruiste de wind. En de jongen zág de donkere straat, met de slapende huizen en de zwarte, hoge, waaierende bomen... en hij rilde.

'Is-ie maar één nacht hier...?' vroeg 't zusje weer.

'Ja... je weet toch wel... hij daalt van de hemel met 'n vurige wagen en zes vurige paarde... maar geen mens kan 'm zien.'

'O,' uitzuchtte haar half-open mondje... Maar dan inenen sloeg hen-beiden fél een hevige, kille schrik...

Door 't slapende huis dreunde plots een slag... een harde bons... en dan weer stil.

Buiten floot de wind.

De twee kinderen, dól van angst in de donkere, warme bedstee, vielen tegelijk mekaar in de armen, klemden zich, de ogen wild-wijdopen in schrik, aan elkaar vast, gilden luid-op door 't stille huis...

'...O... daar is-ie... daar is de Messias... o... de zwarte man met 't dooie kind... o... de Doodsengel... móéder... móéder... váder...'

Rauw kreten hun stemmen, woest bebeukten hun vuistjes 't bed-debeschot, dat eronder dreunde... traptten hun hete voetjes in 't broeierig-verwoelde bed... rolden ze hun bezwete gezichtjes wanhopig in hun hoofdkussen...

Maar in 't alkoof kwam nu gerucht. De moeder, plots ontwaakt... op blote voeten, 't gezicht slaperig-ontsteld, snelde de kamer binnen.

'Wat is er... wat is er?' vroeg ze. 'In Godsnaam, maak vader niet wakker. Wat doet Dolf hier?'

De kinderen, huilend, half-hangend over de beddeplank, klemden zich aan haar vast...

'O... móéder... er is iemand binnengekomme... zó'n slag... zó'n slag... et is de Messias... et is de Doodsengel...'

'Nee, nee,' glimlachte de moeder, helemaal wakker, geen spoor van schrik in 'r stem, dan weer bestraffend... 'gód... gód... 'k schrok me-'n-ongeluk.'

In 'r nachtkak huiverde ze... 'Wat 'n tócht hier... wat 'n wind... 'r staat toch niks open... 'k Zal eris kijke...'

'Née,' gilde de jongen... 'níét weggaan... níét kijke... het loopt in de gang... ik hóór et.'

'Der is niks, hoor,' verzekerde de moeder, na even luisteren... 'laat me nou los...'

Zich losmakend liep ze de donkere gang in, kil vloog ze de wind in 't gelaat en even ontstelde ze, merkte dan, dat een forse vlaag de

niet-gesloten buitendeur tegen de gangwand had gebeukt. Ze deed 'm nu op 't nachtslot, liep meteen de alkoof in, haastig, om de vader in te lichten, die ze brommend hoorde ontwaken.

In 't bed achter lagen de beide kinderen, zacht kermend in elkaars armen, de dekens over de bezwete hoofdjes getrokken... Nu moeder van hen was weggelopen, 't vreselijke tegemoet... moesten ze alles maar laten over zich komen.

En door hun, in 't opwindend praten verhitte verbeelding, fladderden wilde angstvisioenen... van de witte, koude Doodsengel, die rondging in de nacht en de deurposten merkte met bloed... van de vreemde man met 't dooie kind... van de cent, die Moosie had versnoept met Dolf... van 't gometskoekje, dat Roosje had gekregen... en niet uitgespuugd... toen ze 't merkte... en sidderend wachten ze van moment tot moment tussen 't windgerucht buiten 't geluid te horen, geweldiger dan álles, van die grote bazuin, die eenmaal zal opklinken in de nacht.

UITDRIJVING

's Middags had ze weer gevochten.

Om vier uur bij 't uitgaan van de school. In september was het, een zonrijke dag van begin herfst. Dan waaien er van die bolle winden, zomer-geurend en prikkelend, met al een ietsje ook van de weemoed, die late herfst-en winterwinden brengen, of 't boodschappers waren van verre, grauwe landen, die vaag bericht meevoeren...

Maar nu scheen de zon en dat maakte, met de wind als lichte wijn, de jongens dronken en zwierig in de bol. Ze liepen, zingend met monden wijd open en onbeholpen armzwaai van louter pret, en ze gooiden met de benen, uitbundig, of 't niet ópkon.

Op 't pad, de dorpsstraat, die ze altijd kortweg 't pad noemden, werden bomen gesnoeid. De hobbelige klinkers waren al dicht bespreid, met de brede, sappig-dikke takken, vol uitgegroeide twijgen met nog fris geblaart.

Dat lag daar allemaal welig te stoven in de zon en de geurige damp welde er uit. Want 't ging tegen de winter en dan werden de bomen, voor het tuintje van ieder net huisje één, helemaal gesnoeid en tot kale, lelijke propfen bijgeknipt.

Ze hadden maanden volop gehad om hun leefstorm en zomervrolijkheid uit te vieren en moesten nu stemmig terug, als bedaarde mensen, die kalmpjes de winter gaan doormaken, in volgende zomer dan weer vol van lustige fut.

Tuinlui, rode, glundere gezichten, gladgeschoren en een vrindelijk-brede mond met stomp-pijpje daarin, zaten hoog in de bomen tussen 't volrijp geblaart en de fijne, vrolijke geuren maakten hen ook jonk-jolig.

Telkens helder klonk 't metalen klikklak van hun scherpe scharen, wreed als werd er leven afgesneden en dan, loom-onwillig, ritsel-gleed er zo'n grote tak als een nog levende arm, naar beneden met z'n vracht van zijtakken en blad, neerploffend op de grond.

De bomen, die al de beurt hadden gehad, eng, rondom bijgeknipt, stonden als vreemd gevlochten, gedrongen propfen op hun stam, enkele blaren er aan.

En ze lieten de diep-blauwe hemel door, wat een vreemd gezicht gaf voor de overburen, die de ganse zomer in de koel-groene schemering, met wat luchtkeur er tussen spelend, hadden gekeken.

Een oude tuinbaas, wadend met z'n klompen door 't dikgespreide groen, bewoog zich kleintjes onder de bomen met z'n lange schaar-aan-stok, en pijnlijk-gerimpeld z'n oud-mannetjesgezicht naar boven, omdat de lucht zo fel licht, pikte hij er wreed-kalmpjes de grootste, levendste takken uit en gaf ze dan bedaard en zonder haast een vinnig klikklak-tikje—traag, met zwaar geruis, slepend gleden ze naar beneden, op de snee vochtig en fris wit.

Maar daar kwamen de jongens aan, overmoedig en licht-dronken van zon en lucht als van schuimende wijn; en 't wellustige blad-gegeur, dat ze in de bol sloeg, deed 't gezwaai van hun benen en 't wilde armbeweeg nog heftiger zijn. Uit hun frisse, open kindermonden welde tierige zang, als van vogels, die vol zijn van jeugd en vreugde.

Ze grepen joelend de takken beet, met hun tropecën van twijg en blad, zoet geurend en levensvol nog en dol zwaaiden ze die boven 't hoofd, gillend en dansend. Rukkend gristen ze mekaar de groene takken uit de handen, stoeivechtend ermee, als losgelaten jonge honden. Door de luwe lucht stoven en stormden de afgeritste bladen, verscheurd en verformfaaid; de kale, lange takken, veerkrachtig en sterk taai, met een schors als levende huid, hielden ze dan in de hand.

Met fel geluid zwiepten en floepten ze die door de lucht, in die sterke bewegingen wat van hun overmoed en lust ontladend.

Vechtend om de mooiste, om de dikste, buitelden ze door het groene bed, dat de klompen wegstoven, een eind verder geluidloos, onvindbaar terechtkomend. En de tuinlui wisten zelf niet of ze de hele kluit zouden weggagen, die ze belette in rustig voortwerken, of dat ze die lust—waren ze niet ook jong en jongens geweest?—zouden laten vieren voor ééns.

'n Klein, tenger meisje, van een jaar of acht, met een heel mooi gezichtje, waarin goudige bruine ogen, en met veel loskrullig, bruin haar stond op een kleine afstand van de joelende bende.

Ze was niet op klompen, maar ze droeg al oude, verlapte rijgschoenen, plomp aan de klein-kindervoeten en daarboven, vreemde

rijkdom bij 't grof-armelijk schoeisel, een kort, net jurkje van fijn mousseliën met kleurige bloemetjes. Warm in de zon guldde het springende, loskrullige haar, welig overstromend het nekje tot halverwege de rug van het witte jurkje, met de fijntjes erop tippende bloemfiguurtjes.

Ze deed heel niet luidruchtig, eerder stilletjes, als iemand, die zich liefst ongezien houdt, maar in haar gretig toekijken was de hevige lust om mee te doen, mee te joelen, te zwaaien als de anderen met de takken, dat de bladeren floepten door de lucht, van de tak gerist en even nog fladderend als kleine, al vermoeide vogeltjes. Want haar beweeglijk gezichtje, met het zenuwig, hartstochtlijk mondje was vol lust.

Maar schuchtertjes stond ze, niet durvend... De grote, sterke jongens en meisjes van de school hadden haar al zo dikwijls geslagen en ruw weggejaagd, zo dikwijls haar gebruikt als 't speelgoed, waaraan ze hun kinder-wreedheid en groeiende kracht konden koelen.

Ze was 't enige Jodenmeisje op school, haar gezin 't enige van 't dorp. En van dat ze er—enkele maanden maar—nu waren, werd ze 't leven ondraaglijk gemaakt door bitse vijandigheid van de dorpeelingen. Nóóit hadden er Joden op het dorp gewoond en toen zij er nu met het grote gezin waren gekomen, om er een manufacturen-zaakje te beginnen, hadden de boeren, al vóór de opening, gevloekt en gescholden in de herberg op die smerige Joden, die niks op d'r dorp te maken hadden. Blevén ze maar liever weg met hun vuile negotie!... 't Was om al dadelijk de moed erbij te verliezen. Maar vader, die altijd hoopte, nooit het hoofd neerlei, had gezegd, dat ze maar 't winkelkastje heel mooi zouden maken en op de openingsavond met veel licht. Dan móésten ze toch vanzelf wel komen. Meehopend hadden ze allemaal dapper geholpen. Oude vader, die al zoveel getobd en getrokken had, toch lustig gebleven en opfleurend bij ieder klein kansje van slagen, had de dag zelf achter 't nog geheimzinnig neergelaten gordijn de grote avond zitten voorbereiden. Bloemetjes en een paar grove planten hadden ze zorgzaam op 't grijs-blauw bekleedsel van de uitstalkast geschikt, tussen zwierig geplooidé rood-zijden zakdoeken, boetenjongens-petten met glinstering van ankers en goudbies en andere, kleinere klungels. Saar

had de petten en hoeden afgestoft, de jongenspakjes nagezien of geen knopen ontbraken, zorgvuldig opwrijvend het goud van ankertjes en jekkerknopen. Vaders blijde moed had ze allemaal wát gegeven en de vreugde van 't voorbereiden had ze een heerlijke dag bezorgd, als in lange zo niet. Die dag was gauw genoeg voorbij, met ploeteren en uitpakken, met schikken en bekijken, aanmerken en weer veranderen.

Joop, de oudste broer, had de prijsjes getekend, keurig op karton van oude dozen, met dikke potloodvegen, glimmerig-zwart-grijs en moeder had ze met grote steken op 't goed genaaid.

Vader zelf etaleerde en 's middags in opgewonden, vrolijke haast aten ze, want er moest afgemaakt en al duurde het lang, voor de altijd lichte zomeravond kwam, er moest voor lampen toch gezorgd, véél lampen, als, laat-avond, het kopen nog niet gedaan zou zijn.

En 's avonds had vader zelf, in z'n sjabbespak, plechtig-langzaam 't gordijn omhoog getrokken.

Toen, na de eerste schok van 'n moment heerlijke verrassing, omdat ze even dachten, door opgewondenheid op iets ongedachtsgroots voorbereid, dat die hele troep schreeuw-dringende boeren en boerinnen koopgragen waren, wedstrijdend wie 't eerst in 't winkeltje zou zijn om 't mooiste te bemeesteren, hadden ze, ineens, begrepen dat er geen vrolijke kooplust, maar hatelijke moedwil was in 't lachkrijzen van opgeschoten lummels en frisse lolmeiden, hoorden ze, dof-dreigend, scheldwoorden... 'Jood!'... 'Smous!'... naar boven borrelen uit de dichte troep, laf-lachend glossen maken op hun waar, in dwaas-overdreven Joods jargon.

Tegen de winkeldeer hadden ze mekaar aangesmeten, dat die telkens openvloog met een harde bons en angstig getingel van 't schelle belletje. Uiterlijk dapper stond Joop dan op om weer te sluiten, toch met een gewaarwording van uiterste gevoeligheid in de huid van hoofd en gelaat, die hij weerloos bloot hield tegen straffe gooi van stenen en vuil, die van buiten dreigde.

Zóver kwam 't niet. Er werd alleen gegild en rauw gescholden; kinderen, achter hun moeders brede rokkenvracht, staken vals-sarrig, pal vóór 't winkelraam, de tong uit, liepen dan hard terug, aangevuurd, toegejuicht door de groten.

Kort-dikke, breedschouderige jongen, nauw in z'n kleren, breed-stapte brutaal de winkel in, gezicht rood van ingehouden lach, die hij, bij 't raam-loeren van buiten, moeite had niet geweldig uit te proesten. Tot witte schijfjes plattend hun neuzen, drongen de voorsten op tegen de winkelruit, boers-lijzig gillend:

'Nou zég, roep dan vollék...'

Brutaal, met haast-overslaande stem van niet-meer-in-te-houden lach, kraaide de jongen z'n 'volk' de gesloten tussendeur toe...

Die ging toen open, en langzaam-wantrouwig schuifelde oude Jood binnen, vroeg wat hij wilde. Pret-flikkerend de ogen, even opzij naar 't raam en, de oude man vlak in 't gezicht, haastig-flapte de jongen het er meteen uit:

...n... 'n stuiver boezeroenen... en hoevéél of-ie d'r dan kreeg...

Woede-bevend, stamelend, stond de Jood achter de toonbank, wilde antwoorden... uitvaren... Maar dikkert was de winkel al uit, protsig stappend tussen de hoop, met gezicht van:

'Nou, hoe lever ik 'm dát...?'

Dat zelfde spelletje werd nog veel herhaald. Rauw, met grove boerenstemmen, krijsten ze de winkel in om 'n cent lere-lappen... om muizevallen... glossend ook op spek en worst... Vuile woorden van slungelige jonge kerels, die lollig de brede meiden kietelden, keilden daartussen, en geen ogenblik zweeg 't vinnige belletje. Maar succes hadden ze niet meer. Stil bijeen achter de winkel bleef 't Jodengezin en zelfs Joop kwam niet meer te voorschijn om de deur te sluiten.

't Hele dorp had er een lol-avond van. Toen ze eindelijk afzakten, de herbergen in, om de pret en de drift met borrels te verslaan, was er niets verkocht. De rood-zijden zakdoeken, elegant van plooi tussen bloemetjes en planten, en de jongenspakjes, stijf op houten staken, met petten bungelend aan de punt, dode poppen zonder kop of benen, stonden onaangeroerd in de schemerige winkelkast. Want ook de lampen hadden ze niet aangestoken. Die stonden klaar en blinkend opgepoetst op de tafel in het woonkamertje. Daar rond-om zaten ze, stil van felle teleurstelling, de vader met z'n baard diep gegleden over de borst, in smartelijke hoofdbukking, moeder, 't uitgemagerd zorg-gezicht bleek onder zwarte bandeau. Be-

weegloos rustten de handen in haar schoot. Maar Bram had woedend gescholden op 't rapalje; er uit gewild, zę te lijf. Straf, met gebiedend gebaar, had vader hem gezegd, binnen te blijven. Een Jood vocht niet, mocht geen opspraak geven. Een Jood leed en verdroeg in stilte...

Ja, zo was 't altijd. Zij, Saartje, met haar fijne mondje en dun fladderjurkje, was wel een klein, kranig dingetje ook, dat wát graag de grote jongens met haar dappere, kleine vuisten had willen en durven slaan, als ze moeder scholden en beschimpten, haar narielen, de enkele keren, dat ze zich vertoonde:

‘Nâ, nâ, waar 's je negotie?’

Maar nu, geurige septembermiddag, stond ze, stilletjes, geleund tegen de grijzige, kale stam van een al bewerkte boom. Wat graag ze meedoen wilde in de leuke pret! Van 't prachtig speelgoed, lange, als meitooi frisse takken, kon ze haast niet afblijven. De andere kinderen vochten tierend dooreen. Hun gezichten gloeiden vochtig en rijp-rood en de pret flinker-danste in lustige ogen. De gemoedelijke ouwetjes van tuinlui met hun leuke, steenrode buitengezichten stonden kalmpjes toe te zien, glunderig-lachend hun pijpstompjes bemummelend. 't Werken hadden ze er maar aan gegeven en ze bliezen, toch wat killig voelend in hun losse vesten met blauw boezeroen, wat uit.

Vlak voor Saartjes voeten lag een mooie, versgesneden tak, vol bladeren en brede zijtakken, weeldige tropee, die de alvernielende overmoed van 't jolig kindervolk nog ontgaan was. Slimme oogjes met de goudflitsjes er in listig loerend, trachtte ze die, ongezien, op te beuren, stevig trekkend met twee handen aan de tak, die zwaar bedolven lag onder nattig-samengepropte vracht van bladeren en takjes. Langzaam, almaar beloerend 't kindergewoel, beurde ze 'm de hoogte in, 't kleine hoofdje flitsnel plannend om, zó als ze 'm had, met haar lenige lijfje ongemerkt weg te glippen. Joop zou 'm dan voor haar schillen, tot een grote gladde stok, prachtige zweep voor paardjesspel. Maar een lange meid, met wijdoopen mond en fladderend vuurrood haar aan 't dansen in een kring met anderen, wild klomp-springend in de bladerhoop, zag haar dadelijk.

'Nou kijk eris, nou kijk eris,' riep ze, 'die Jodenmeid met zo'n préchtige tak. Geef óp, smous, smerige dief.'

'Nee,' snauwde Saar, moedig, nu ze de tak had, en stevig aanklemmend, 'je krijgt 'm niet. 't Is mijn tak. Je heb er allang genoeg. 'k Neem 'm mee voor me broertje.'

Slungel met breed, sproetig gezicht en warrige haarbos, slenterde, voetstappend, boersschouderchokkend, handen in de zakken, op haar toe en vlak bij bleef hij staan, zei, ogen minachtend op haar: 'Neergooien, hè!'

'Nee,' nerveus-hikte Saar weer, 'k dóé 't niet...' Koppig klemde ze de tak. 't Fijne mondje beefde en in haar ogen gloeide het van komende tranen.

Vrees voelde ze, dat die tranen te zien zouden komen, dan zou ze nog meer bespot en machteloos meteen zijn. Machinaal lippen-prevelend zei ze haar eigen gedachten na... niet huilen... niet huilen...

Joelend en schaterend dicht omringden ze, speels duwend, Saar en de grote jongen; zij, opkijkend naar hem met verdonkerde, felle ogen en hij breedlachend met witte tanden. Belust op vechtjool hitsten ze, handenvol gescheurd en nattig blad grijpend en ze haar gooiend over 't hoofd, dat ze kleefden in 't ruig-krullige, goudbruine haar. Meisjes, afgebroken-neuriënd onder 't bewegen, huppelden hoog op de voetpunten om het kind heen, sarrend gezichten trekkend.

'Nou, zeg,' ruw-gebood de sproetige slungel, 'góói je 'n 'm nou néér of niet...'

Bevend, toch krampig geklemd tak in de kleine handjes, stond Saartje kleintjes in de tierende kring. Speels-wreed sloegen haar de kinderen, schoppend in de bladerrommel, struikelend over nat-taaie takken, kleine, vlijmfel-aankomende streckjes met de lange, slap-zwiepende zweeptakken, pijnlijk over gezicht en handen. Dan ineens, luid schreiend van angst en pijn, liet ze de tak uit de handen vallen, die ritselend langs haar jurkje op de grond gleed.

Nu hielp dat niet meer.

De jongens, losgelaten, schreeuw-joelden dooreen:

'Ze mot hebben met 'r eigen stok.'

Plagerig drongen ze, verraderlijk stomp-duwend, om 't snikken-

de kind heen, opduwend van achter, als die avond voor de winkel. Vals-venijnig peutten ze haar in de rug, trokken haar bij de armen, beplukten haar verwaaide krullen. Vergeefs wendde ze zich heen en weer om uit het nauwe kringetje te raken; laf-treiterig huppel-drongen ze, buik naar voren, óp.

Rustig toekijkend, stonden twee tuinbazen op een afstandje. Angstig over de kinderen heen gilde Saar:

‘Help me, baas, help me dan toch...’

D’een, ouwelijk, kromruggig kereltje met dun grijs kinbaardje, keerde zich, met de hand afwerend gebarend, om, slenterde weg. Hij zou geen ruzie maken met de boeren om dat Jodekind. De andere, vóór z’n kameraad te volgen, bleef nog even staan en, de wenkbrauwen optrekkend, schreeuwde hij, langzaam-luid nadrukkelijk, over de hoofden heen:

‘Je eigen schuld, dan had je maar door motten lopen. Je had hier toch niks-niemendal te maken? Nee, meissie, nou kan ik je niet helpen!’

Saar, voelend het hevig onrecht in z’n woorden, wou verdedigen: “k Wil toch ook spelen...”, huilde ze, “k doe hun toch ook niks.”

Tuinbaasje toen, of hij niets hoorde, draaide zich om en ging weg.

Tegen de avond kwam Saartje thuis. Ze had zich wát-knap verdedigd. Met de kleine, stevig-genepen vuistjes had ze in ’t wilde erop gebeukt, tot ze er genoeg van hadden, en ze haar, schreiend en hijgend van nerveuze drift, lieten gaan, met wat nagejouw van ‘smous’ en ‘vuile moer’.

Maar naar huis dadelijk durfde ze niet. Deerlijk gescheurd was ’t jurkje, en ’t gezicht, waarover zweet-vochtig krullen sliertten, vol vuil en kleine krabbeltjes van nagels en vinnige tak-eindjes. Naar buiten het dorp dwaalde zij, de eenzame weg af, die zij en Joop zo dikwijls zochten, als ze zich, in hun te vroeg-rijpe en al te trotsgevoelige zieltjes dood-ongelukkig en heftig gegriefd voelden. Joop was héél knap, altijd de knapste van de klas geweest toen hij schoolging, en nóg las hij veel, wist alles van de beesten en de bloemen, die ze zagen op de wandeling. Onder ’t uren ver voortdwalen, vertelde hij daar gretig-luisterend Saartje van. Kwamen ze dan een

boerenjongen tegen, dan maakten ze zich maar klein tussen 't gras, lusteloos voor vechten en krakeel. Soms was 't, dat de jongen, lui en onverschillig, ze wel zag, maar te vadsig om kwaad te doen, effen-weg en door gewoonte als vanzelf, alleen maar even schimp-schold:

'Smousen...'

Dat kon hij niet laten, maar daarmee vergenoegde hij zich dan. Joop, zwakke jongen, met z'n fijn-intelligent gelaat balde dan in woede-en-haat-opkoking de vuisten, nagels klemmend in 't vlees, en Saartje, schuw, durfde niets zeggen... 't Was er mooi toch, in 't zoet-riekende gras-en-bloemenland, bij de rietplassen, vol planten en leuke, kittig zwemmende beesten, van welke Joop, op z'n buik ervóór liggend en met de vinger 't vlugge beweeg volgend, allerlei aardigs vertelde...

Tegen de avond kwam Saartje thuis en toen ze, schuchtertjes binnensluipend, geen ander geluid hoorde dan een zacht-eigenaardig mompelen uit de woonkamer, deed ze nog stiller en bleef, schuw, in de deur staan, want ze begreep, dat vader en de jongens het avondgebed lazen, 't gezicht in eerbied naar 't Oosten en de voeten aaneen. Hun lippengeprevel ritselde zo'n beetje door de schemering en achter de deur wachtte Saar, tot ze klaar zouden zijn, terwijl bepeinzend of ze gestraft zou worden voor 't vechten en de bemorste jurk.

Ze mócht niet vechten, maar Bram gaf haar gelijk, in stilte, want voor vader was hij bang. Zelf vocht hij maar wat vaak, kwam vader er achter, dan kreeg hij klappen, zo groot als hij was.

Binnen hoorde ze nu 't drie passen achteruitlopen van vader en de jongens na 't gebed en ze zag 't vóór zich, hoe ze de voorgescreven buiging-naar-'t-Oosten maakten en hun gebedboek sloten. Toen, zoetjes en schuw sloop ze binnen en dadelijk was ze bij moeder, die voor 't zijraam zat en naar buiten staarde. Breiwerk rustte in haar schoot, ze had 't neergelegd, bij 't bidden van de mannen, in eerbied.

En haar donkere, mooi gevormde, maar ontglansde ogen snel schichtigden naar de vader, die, de boeken op 't rek zettend, daarbij hier en daar een los blaadje verschikkend, Saar niet had zien binnen-

komen. Van het laatkomen en 't bemorste jurkje begreep ze dadelijk en tobbend, hoe dát nu weer goed te praten tegen vader, die lelijk uitvallen kon de laatste tijd, schoof ze, bezorgd hoofdschuddend, stilletjes het kind naast zich, aan de raamkant.

Daar stond ze wél nauw, maar heerlijk veilig, en zó voelend, lei ze, poezig vleidend, haar jong-fris kopje tegen magere moeder aan.

Zo lief stond ze daar, 't goudige haar diep schaduwend over de ronde wangetjes, dat vader, haar opeens in 't oog krijgende, niet boos was en alleen grapjes maakte over haar listig binnensluipen. Hij zette haar op z'n knie en, 't bemorst jurkje ziende, gaf hij haar grappend wat zachte tikken.

Maar Bram, met z'n hoge jongensstem, reclameerde de avond-boterham, vertellend luidruchtig, hoe hij rámmelde van de honger. In de schemering van 't achter-winkels kamertje schikten ze voor 't brood-eten nu allemaal om de tafel, nauwtjes gedrongen de vijf kinderen, van welke Saar op één na de jongste en Joop met z'n zacht-sympathiek jongensgezicht de oudste. Kibbelend en duwend om een plaatsje, vulden de kleintjes 't schemerkamertje met hun rumoer, dat de moeder, door een paar sussende woorden, bedaren weer deed.

Maar wilde Bram, jongen van veertien, loerde grappig-brutaal met clown-gebaar in de broodbak en vroeg, half-verlegen, omdat hij wel wist, dat 't niet kon: 'of er geen kaas was...'

Vaders vriendelijke gezicht verplooid tot grommigheid en bits beet hij naar Bram:

'Nee, er is geen kaas, de boel gaat er nogal naar.'

Zacht erbij zei Joop, iets verwijtend:

'D'r is vandaag niks verkocht, Bram...' Maar vader wendde zich plotseling, kort, als herinnerend, naar Saar:

'En wat hebben ze jóú weer gedaan, hoe was jij weer zo laat van school, vanmiddag?' Saartje, met haperig stemmetje, bang voor nu nog straf, misschien wel klappen als vader zó kwaad keek, vertelde van wat gebeurd was bij 't takken-spel. Waarom gunden ze háár nooit eens wat? Zoveel takken waren er en geen-één had ze er mogen hebben. Was dat eerlijk, dat moest vader maar zelf zeggen! En ook waren ze háár aangevlogen, zij had zich alleen verdedigd...

‘Maar je weet toch,’ zachtmoedig coupeerde moeder ’t verhaal, een driftbui voorziend en die zo trachtend te weren, ‘je weet toch, dat vader ’t niet hebben wil. Dan moet je maar doorlopen...’

Saar, zich diep-verongelijkt voelend, weer terug:

‘Moet je maar kénnen, als ze in een kring om je heen staan en je treiteren...’

‘Wat deed je erbij?’ snauwde de vader, boos, geprikkeld door de tegenspraak. Al die vechtpartijen óók nog namen ’m ’t beetje klan-ten af, die nog bij hém kwamen, omdat hij goedkoop was en allerlei dingen in voorraad hield, die de boerenwinkeltjes misten. Vanmor-gen had de huisbaas hem nog aangesproken. Geen kwaje baas, wat onverschillig. Zat hier om te potten, een mooie kous te mesten. Güntzel heette-die, ’t was een bakker uit Westfalen, die een raar Hollands eruit flapte en daarom door de boeren op de hak werd genomen. Maar z’n brood vonden ze lekker en allemaal kochten ze bij hem. Zo had de Mof er alle eigen-bakkertjes uitgewerkt met slimme reclame-vindseltjes van paasbrood en wat toe voor de kin-deren. Hij potte mooi, dit huisje was van hem en zijn eigen huis.

Maar de laatste tijd kreeg hij last met de boeren. Hij lag onder één deken met de Jood, zeiden ze. Had hij niet verhuurd? Zou zonder hém de Jodenboel ooit in ’t dorp zijn gekomen? Hij moest blij zijn, dat ze hém met vrede lieten, hem begunstigden. Wat had hij, Mof, die Jodenpan erin te halen?

En Güntzel, hoewel vredig, niets tegen ’t gezin hebbend, zich zelfs, ook vreemdeling, tot hen aangetrokken voelend, werd onder ’t gevit en de aanmerkingen weleens benauwd voor z’n zaakje. Hád-ie ’t ook maar nooit gedaan! Maar ’t huisje stond al zo lang leeg en ’t waren toch ook fatsoenlijke mensen. Toch gaven ze, al was ’t buiten hun schuld, heel wat herrie op ’t dorp.

De vrouw vertoonde zich nooit, de man heel zelden meer buiten de deur. Joop, die de inkopen deed, in de stad, een half uur sporen ver, lieten ze meestal rustig, omdat ze in hem de Jood zo niet zagen en omdat hij, stil en witjes, héél vroeg al op het pad was, een uur aan de loop vóór ’t station bereikt.

Doch Bram, sterke jongen, die de boerenjongens aanvloog als ze maar naar ’m wezen, en de boeren brutaliseerde, was de ergernis.

Zo'n Jood en dan nog praats voor drie! En Saartje, vinnig ding, dat terugsloeg, wie haar aanraakte, mochten ze óók niet...

Schuw-zwijgend, na vaders uitvallen en daarna in stilte terugzinken, kauwden de kinderen hun brood. Bram mokte, hij zou zich maar stil houden, als was 't, om je geduld te verliezen en eris flink op te spelen tegen vader, die maar makkelijk praten had en die niet, met een paar stevige armen aan 't lijf, gesard werd door die lamme boeren hier. En dán niet eens wat te mogen terugdoen! Joop... nou díé was óók van water-en-melk. Als je 't verdragen kon, was 't makkelijk genoeg. Leuk vond-ie dat kleine ding van een Saar, sloeg er maar op in. Lé was een ziekelijke stumper en Michieltje nog veel te klein. Michieltje aan 't vechten, ja, dat zou 'n gezicht zijn. Bij 't grappige van de voorstelling legde z'n jongensdrift zich en tegen moeder, die 'm voetseinen trachtte te geven onder de tafel van stilhouden-voor-vader, wenklachte hij dat de bui al over was.

Boterham op, begon moeder, handig door jarenlang doen, de drie jongsten: Michieltje van drie, kittig rakkertje, Saar en ziek-bleke, manke Lé naar bed te helpen. Joop, die altijd hielp en ploeterde in 't huishouden, nam vlug de tafel af, bracht bordjes en kopjes naar een klein achterschuurtje, dat voor keuken diende.

'Mag ik er nog wat uit, vader?' verlangend vroeg Bram, hunkeroend naar buiten, waar 't koeler scheen dan in het kleine kamertje achter de winkel. Uit de achterdeur ging 't uitzicht over bouwlanden, groen-grijs van winterrog, waarachter de hemel, nog een ietsje kleurig, rustig bekwam na zonnedag.

Maar hij mocht niet. Vader was niet boos of driftig meer, doch hij wilde Bram toch graag nú in huis houden. In de dorpsstraat waren ze nog altijd bezig met de takken, doch 't vrolijke spel was ontaard in woest en bandeloos getier, waar ook de groten aan deelnamen. Liet hij Bram in die herrie, dan kwam er weer vechten en relletjes van. En droevig erom, want wetende dat ze 't zo vrolijk niet hadden, met allemaal in 't ene kamertje, verbood hij 't tóch. Hij zou dan wat lezen voor ze, als moeder de lamp had aangestoken. Zonder mokken, al spijt hebbend van z'n vragen om kaas daarstraks, onderwierp Bram zich. Van 't rekje nam de vader een oud boek. En hij las van de Uittocht uit Egypte. Z'n stem beefde bij 't

ezen en veel fantaseerde en vertelde hij erom heen, de ogen ver, de baardharen bibberend in 't ontroeren van z'n mond. Stil zaten de moeder en de jongens, luisterend. De dromige woorden doorklankten de rustige intimiteit van het kamertje, en het luide getier van lollige jongens en luidruchtige meiden in de verte bij de bomen nam af. Doodstil luisterend waren ze naar 't veel-gehoorde verhaal en vaders fantaseren daaromheen.

Maar toen hij nabetrachten ging en sprak van de hoge bestemming der Joden en hun uitverkoren-zijn, zeggend dat ze daarvoor veel moesten verdragen, en zo terugkomend op de vechtpartij van daarstraks, begon Bram onrustig op z'n stoel heen en weer te schuiven, en, mondvertrekkend, mompelde hij, ingehouden recalcitrant... 'nou já... nou já...'

Joop keek, strak-minachtend, vóór zich...

II

De vóóravond van Nieuwjaar, ditmaal vallend laat-september, bracht blijheid in huis.

Al gaat het materieel beloop der dingen nog zo weinig naar wens, al steekt het hoofd ook vol zorg en zaken-gepeins, de hoge dagen der Joodse feesten zijn en blijven aan de vreugde gewijd. Zó was 't ook nu...

Zon was, in betrokken lucht, al haast ondergegaan. Fijne damp kwam zwevend hangen over de landen, waarop de deur van 't kamertje achter de winkel gaf. Stug verborgen achter de duistere massa van de bomen errondom lagen de enkele boerenhuizen. Vaag in de mist was 't broze silhouet van een mosterdmolentje en hier en daar in de verte glimmerde nog in bleek licht een plas, van pluimig riet bewuifd...

Zó zag Joop het, terwijl hij armgekrust stond in de deur en rondom heen naar buiten uitstaarde. Maar z'n moeder, met haar weke stem en zacht gebaar, kwam achter hem en zei, vlei-vragend:

'Kom je in huis nou, Joop, en doe je de deur dicht? 't Is zo kil buiten. Zó gaat Jomtof in. Ik steek de lamp op en je vader komt

daar dadelijk. Laten we vanavond simge hebben en niet prakkezen...'

Joop keerde zich om en sloot de deur. De kilte van buiten was nu afgesneden en de damplanden met de rietplassen en het traagtreurig wiekende molentje schenen weg en tot een vreemde wereld te behoren.

Want de helder brandende lamp, die moeder ontstak, liet de innige feestvreugde zien op haar gezicht, zo opgeklaard en uit de zorgplooien, als 'n Joods moedertje dat hebben kan op een feestavond. Zó, met kleine blijdschapsuitingen, maar heel intiem, even voelbaar in een enkel handgebaar, met verhelderde ogen, nam ze uit de kast en uitspreidde het over tafel, het schitter-witte tafelkleed, dat als bij tover van het ruw-bruine, geschilferde blad een blinkende feestdis maakte. En dezelfde blijheid-naar-binnen, als van 'n spinnende poes, was in het zorgvuldig-zacht neerzetten van borden, het schikken der vorken op 't witte kleed. Haar gezicht, alsof 't zó aan 't neuriën zou gaan van ingehouden jubel, te innig om uit te zingen. En Joop, haar aanziend, voelde háár gevoel heel sterk. Toen ging hij naar z'n moeder toe en zoende haar.

'M'n jongen,' zei ze... en om hen beiden was 't stille van de kamer. Rustig nog langs de wand stonden de oud-bruine, zorgzaam opgeglansde stoelen en stillekens boven de gesloten bedsteedeuren tikte de klok.

De moeder zette schaaltes met noten en peren op tafel en Joop had er plezier in de peren tot een hoge, wankele piramide te bouwen, waarom z'n moeder dan gelukkig lachte, terwijl hem goedigjes plagend om z'n klein-kinderbedrijf.

Zo bleef 't stilletjes, tot moeder, met haar effen stem vol vreugdflietsjes, zei:

'Ze zijn zoet, de drie, vóór in de winkel.'

'Ze spelen met knopen,' droevig-glimlachte Joop, 'we verkopen ze toch niet.'

Wijs-moederlijk bestrafte ze, gewild-luchtig, al had even een zorgploo haar gezicht uit de feestelijkheid verknepen:

'Mag jij nou over verkopen praten... God hêt altijd geholpen, God zal wéér helpen...'

Buiten klonk nu geluid van aankomende stappen en tegelijk in de winkel voetgestommel van de kinderen daar, met geweld van omrollende dozen en neerkletterende knopen. Een enkele tolde op z'n kant over de houten winkelvloer, viel eindelijk, met een dof klikje, ergens in een hoek neer.

Buiten was Brams frisse stem, gedempt wat in dampige lucht, en de deur ging open, — waar 't nu donkere land dood en kil achter lag.

'Daar waren we,' vrolijk-luid riep Bram, 'wat is 't hier leuk... de tafel al gedekt... peren en noten...' En schalks-nieuwsgierig tegen z'n moeder... 'wat eten we?'

Schertsend-weg duwde ze 'm bij z'n schouder, terwijl antwoordend, geheimzinnig lacherig en met dezelfde weke stemklank van straks tegen Joop:

'Zul je wel zien...'

De kleintjes waren nu ook binnengekomen, en in de gauwigheid, terwijl vader jas en hoed in de winkel bracht, deed Moeder Saar een stijf-gestroken wit schort voor, met opwippende schoudertjes als kleine vleugels, dat haar appelblozend snoetje verfeestelijkte. Koket streek ze zelf met de dunne, nerveuze handjes rap bewegend, door het dikke in lamplicht als bruin-gouden haar. Vader wreef zich, luidruchtig-feestelijk, de handen. Z'n vertobd en verweerd, maar nog fijn rabbijngezicht met de krulbaard had een blijde plooi en helder-van-zekerheid klonk z'n stem, toen hij, de kinderen een voor een de handen opleggend, de gebruikelijke zegening zei:

'De Eeuwige zegene en behoede U...'

Toen gingen ze aan tafel en kalm-feestend zaten ze, smullend het feestmaal, dicht gedrongen bij elkaar, te midden van bitse vijanden, de dorpsbevolking, die te soezen of te slapen nu al lag in de suffende huizen, weggedoezeld in mistdamp. Geen voetstap die verklonk, geen geluid van buiten was er dan héél uit de verte 't gedempt geblaf van een hofhond ergens.

Prettige eetgeluiden vulden het kamertje met z'n bruin behang en saai-gemoedelijk tik-takte de klok boven de gesloten bedstee-deuren.

Toen opeens, fel door de stilte en gans-onverwacht, luid schelde het winkelbelletje, lang aanhoudend. Gestommel van zware, ver-

moeide of onzekere voeten was er in de donkere winkel.

En in 't lichte kamertje wendden ze allen het hoofd naar de deur, star-angstig, of daar achter iets gruwelijks spookte. Maar de vader stond op en hard klinkend z'n stem door de spanningsstijle, zei hij tegen Joop, die ook opgestaan was:

'Blijf zitten, Joop, 'k zal zélf kijken...' Hij deed de winkel deur open, zodat er breed in de donkerte het lamplicht viel met vreemde effecten op toonbank en aan de zolder hangende mansbroeken, waarvan de pijpen steunloos schenen te zweven. Voor de toonbank stond een vreemd uitzijende man, die gretig z'n gezicht het licht toegewend hield.

De vader, na even wantrouwig toeven op de drempel, deed snel een paar stappen vooruit en zonder uiterlijk blij van verrassing, stak hij de hand uit en zei eenvoudig:

'Sjoloum Aleigem.'

En de vreemdeling antwoordde:

'Aleigem Sjoloum.'

Met hoffelijk-gastvrij handgebaar wees daarop de vader de vreemdeling de deur, van waarachter het licht kwam, en liet hem voorgaan, naar binnen...

De gezichten, nu in uiterste spanning, van moeder en de kinderen zag de binnenkomende naar zich toegekeerd, maar die spanning be daarde, en rustig werden de trekken.

De moeder stond op en ernstig zei de vader:

'Een zwervende Jehoedi, die Jomtof-avond komt meevieren.'

Moe-hijgend knikte de vreemdeling. 't Was een oude man, lang en wat gebogen. Vuile, mistklamme kaftan, waaraan modderklodders kleefden, slobberde hem tot onder aan de benen, en de voeten, in plumpe, dik beslijkte laarzen, staken daaruit.

Op het grijze gekrul van z'n haar, omhoog geduwd door prop-pige, vuilwitte halsdoek, stond een verkaalde Russische muts, die de haren boven 't voorhoofd blootliet. Daar waren ze wit, als de baard, die neergolfde over z'n borst, ruige massa, stug op de ruigte van de kaftan.

Z'n gezicht, met de zwakjes hijgende, half open mond en de moe-neergeslagen ogen, wat wezenloos lijkend zo, stond hij, als een ge-

trapte, vuile straathond in de kalme kamer met feestelijk gedekte tafel.

Joop, het beven van z'n benen ziend, stond op, nam hem kaftan en muts af, en de oude man, met een schijn van moeilijke glimlach, tikte hem met z'n harde, koude hand op de weg, in gebroken Nederlands stamelend:

'...goeie jongen... goeie jongen...'

Of't vanzelf zo sprak, schikte moeder aan tafel voor de vreemdeling de plaats naast vader, zette er bord en vork. 't Brood en zout der gastvrijheid lagen erop. De man zette zich, nam 't brood, brak het met bevende vingers, na even prevelen van een gebed...

Toen pas vroeg de vader, in het jargon, waarmee alle Joden van alle landen mekaar verstaan, wie hij was en waar hij vandaan kwam...

Maar afwerend schudde de Jood het hoofd, gebarend dat hij honger had, eerst eten wilde en dan vertellen. Dan rustig zaten ze weer en aten. De kinderen, niet schuw meer, keken toch met blinkende ogen over hun bord heen naar de vreemd-gekomen gast met de lange baard, die wel van heel ver zou komen, misschien van Rusland, waarvan vader zo dikwijls vertelde, dat ze daar werden weggejaagd...

De Jood, in z'n schunnige jas van vreemd model, at haastig, maar beschaafd bewegend z'n handen. Die waren mager-blank, blauwpezig, met een groef op de pink, waar een ring had gezeten.

Vaster klonk zijn stem en klaarder al waren z'n ogen, als hij, afwijzend meer eten, 't bord van zich afschoof en te vertellen begon.

Eerst van de dag, die hij achter de rug had, praatte hij, in z'n Duits-Russisch jargon, met hier en daar opgevangen en uit beleefdheid gesproken Hollandse woorden. 't Was zwerven geweest uren ver, van dorp tot dorp, langs rietplassen en door vlakke, drabbige polders, van 's morgens vroeg af.

Zo als vandaag had hij 't nog nooit gehad. De wegen waren zwaar geweest en de afstanden groot... en hij werd oud, oud en moe. Hij had al zoveel gelopen. Van z'n dorp in Rusland af... Maar dat zou hij straks vertellen... Eerst van vandaag. Wat hij niet uit te drukken wist gebaarden vaag z'n handen en soms in smartelijk herinne-

ren, toorn-bibberde z'n stem. De vader, peins-neerziend op de grond, gebogen luisterend, de handen op de knieën, knikte soms, weemoedig, iets afwezig glimlachende.

De Jood vertelde hoe de avond was vallende, zonder dat hij gegeten, gedronken, een uur gerust had. Want al maar verder had hij voortgejakkerd, in angst van vóór de nacht geen Joods gezin te vinden, en de heilige Jomtof-nacht te moeten slapen gaan in 't klamme gras aan de wegkant, alleen, als een hond...

Z'n monotone stem, als aanhoudend klagend, somberde door de kamerstilt, waarin de kinderen, met hoogrode gezichten van warmte en spanning, ademden hoorbaar door halfopen mond, ogen strak op de Jood gericht. Toen ineens vroeg Bram, helder-op, met z'n frisse stem, haperig voor 't jargon, dat hij weinig sprak en van verlegenheid luid: hoe hij hún huis dan gevonden had.

'Als de doodsengel in Egypte,' luguber-schertste de Jood terug, maar de vader, bevreemd, herhaalde Brams vraag: 'hoe 't mogelijk was?'

'Hoe 't mogelijk is? De huizen heb 'k langs gekeken of 'k de mezoezo zag op de deuren. Een Jood, dacht ik, heeft 'n mezoezo. Een Jood zonder mezoezo is geen Jood, moet van mij óók niet hebben...'

Daar glimlachten ze allemaal van op en stil voor zich heen, vroom zei de moeder, dat 't dan toch maar goed was, die mezoezo, al werd erom gelachen, dat 't hier toch een mens-in-nood had geholpen...

De kinderen, onbewust, wendden de ogen naar de binnendeur, waar ze 't blikken gebodenhuisje tegen de post gespijkerd zagen en de Jood, met weke ontroeringsstem, zei zacht op moeders opmerking:

'Omein...'

Saar, met haar nerveuze mondje en fantastische ogen kwam, in haar mooiste school-Hollands:

'Maar, menéér, vertelt u nu eens wat van Rusland...'

Glimlachend keek de Jood in 't opgewonden-frisse gezichtje met de wijddopen, vochtige ogen. Hij verstond niet wát ze zei, hoorde alleen de klank van de woorden. Maar onder 't haar-aankijken vertroebelde z'n blik, vertrok z'n gezicht in vreemd-nerveuze sidderin-

gen en strak hield hij de ogen op 't kind, dat onrustig begon te worden. Z'n mond moeilijk prevelde: '...m'n kindje, mijn meisje...'

Zweet parelde op z'n voorhoofd en in de drukkende stilte aanhoudend mompelden de lippen. Als in benauwdheid bewogen zich de vingers met rillerige bewegingen door de lange baard en Saartje, opgewonden al, liep naar haar moeder, uitbarstend in zenuwachtig gesnik.

Vreemd-opziend, plotseling bedaarde de Jood. Z'n gezicht rustig en verontschuldigend zei hij tegen vader:

'n Mooie Jomtof-avond, die ik u daar bezorg. Dat 's mijn bezoeking. Nergens kan ik komen, waar kinderen zijn of ik verbeeld me, dat ze 't gezicht hebben van mijn dochtertje.'

'Had u een dochtertje?'

'Ja,' diep-langzaam knikte de Jood, 'dat had ik. 'k Heb meer kinderen, maar niet bij me. Dát ga 'k u vertellen. 't Is niet de eerste maal,' triestig glimlachte hij naar de moeder, 'dat 'k 't vertel en 't zal ook niet de laatste zijn. Overal waar je komt, willen ze van je weten. Je bent bij Jehoediem, je voelt je thuis.

't Ene woord haalt 't andere uit. Over en weer weet je te vertellen. Mijn geschiedenis is zo bijzonder niet, gebeurt alle dagen in onze streken. Dat lees je hier niet in de krant. Alleen als 't héél erg is...

In Rusland,' ineens begon hij in verhaaltoneel, 'daar hadden we een groot huis in een klein dorp en we leefden er zo stil, als een Jood, die vrede wil hebben, in Rusland móét leven. M'n jongens gingen niet school, 'k had een onderwijzer bij ze, óók een Jood. Ja, dat kun jelui je niet voorstellen... tóch is 't zo... in Rusland voelt een Jood zich nooit hélemaal veilig. Hoe 't in grote steden is, weet ik niet van, 'k spreek van 't platteland. Waarom ze er dan blijven? Er is daar tenminste ruimte en eten voor wie werkt. Hier wonen de mensen op mekaar en kijken ze mekaar de boterham uit de mond... Daar niet. Maar er is áltijd iets... iets... ongedurigs... 't niet weten of je morgen... rustig Rousj-Hasjono vieren als u hier vanavond... Nee... nee... nee... altijd angst... En dan is 't dáár ook al winter... en dan kan 't er waaien... waaien... Ver over 't land, de steppe, loeit dan de wind, en wolven soms in de verte hoor je...

Mijn vrouw kon er zo angstig van zijn en dan praatte ze maar van soldaten... Nét of er soldaten aankwamen, zei ze. Maar dat was de wind. Altijd over die soldaten tobde mijn vrouw, dat de kinderen huilen gingen en riepen...: "moeder, u maakt ons bang!"

Op een nacht werden we opgeklopt... zoals ik jullie vanavond heb opgeklopt... Maar we lagen al in bed, boven... Goed gegrendeld was de deur, niemand kon erin... De wind woei om 't huis... Maar duidelijk hoorden we roepen en kloppen... De kinderen waren opgestaan en huilend kwamen ze in de kamer... bang... "vader, vader ze kloppen." Mijn vrouw, rechtop in bed, keek me aan, met zúlke ogen... en ze vroeg maar "wat zal 't zijn, wat zal 't zijn?"... Duidelijk door de wind hoorden we zacht kloppen en zacht roepen... Geen rumoer van véél mensen was er. Maar dat kon je toch niet vertrouwen. 't Was meer gezien, dat er zó geklopt werd in de nacht, zacht als van een verdwaald mens, die een dak zoekt... En als je openmaakte stond er een tróép achter de deur en sloegen ze je dood... plunderden... moordden de boel uit... Maar opeens zegt m'n dochter'... zij daar, wenkte z'n hoofd naar Saartje... 'vader, zei ze, ik hoor een kind huilen. We luisterden allemaal en toen de wind even lag, hoorden we 't ook. Een kind, zei m'n vrouw, maak open de deur... een kind zal ons geen kwaad doen... Maar nóg vertrouwde ik 't niet.

Toen ineens hoorde ik een jongensstem roepen naar boven, in onze eigen taal. Jodenkinderen moesten 't zijn, die daar beneden in de nacht tegen ons donkere huis opriepen... En ik liep de trap af... 'k was tóch nog niet gerust en grendelde af...

Een stevige meid stond daar, met verregende kleren en verwaaid haar, zonder hoed en zonder mantel. 't Was een Christen-boerenmeid, dat zag ik dadelijk. Maar op de arm hield ze een schreeuwend klein kind, dat blauw was van de kou, en een klein jongetje, met grote, strakke ogen... véél te wijze ogen voor zo'n kind... stond naast haar...

Vóór ze vroegen, had ik ze al binnengelaten, de deur gegrendeld. Van boven af, ziende dat er geen gevaar was, riepen mijn vrouw en kinderen... Met de meid, die 't kind droeg, 't jongetje aan de hand, kwam ik de trap op, bracht ze in de kamer. De kinderen legden we

dadelijk te slapen... De meid was halfdood van angst en vermoeidheid. Ze kwamen van héél ver, zei ze, had gelopen met de kinderen twee nachten en overdag geslapen in 't hoge gras of in een kuil ergens bij de wegkant.

Daar ginds was een dorp uitgemoord... om 'k weet niet wat... om niks misschien... alle Joden hadden ze doodgeslagen of voortgejaagd... Zij had de twee kinderen gered van de mensen, waar ze diende en die ook vermoord waren. 't Jongetje had haar de weg gewezen naar ons toe... Jaren geleden was hij met z'n vader op reis geweest... en toen hadden ze bij ons uitgerust en gegeten... 'k Wist er niet meer van, er kwamen zo véél... maar hij wist het, herinnerde zich het huis... en de meid had hij gezegd, hoe ze lopen moesten...

't Was een Duitse meid, meegekomen met die mensen naar Rusland... een Christenmeid maar met een goed hart... een heel goed hart. Honger had ze geleden voor die kinderen, half-dood zich gesjouwd met 't kleintje.

Overdag sliepen ze, hilde het kind, dan hield ze 't stil... 's Nachts liepen ze, liepen voort in donker, de meid en de twee kinderen... en zo kwamen ze bij ons terecht...

We hielden ze bij ons, natuurlijk hielden we ze bij ons... Maar alle dagen zei m'n vrouw... er komt ongeluk van... er komt neweire van, en als we 's avonds de wind hoorden, praatte ze nog meer van de soldaten, almaar de soldaten, dat de kinderen haar de hand voor de mond hielden... Nog zwaarder grendelden we de deuren af, voor we slapen gingen. En... néé... néé... 's nachts is er ook niets gebeurd, wat er gebeurd is, weet ik nóg niet. Hoe ze er achter zijn gekomen...

Maar op een middag... klaarlichte dag... stond er zó'n troep voor de deur en schreeuwde om de meid... en om de kinderen. 't Kleine ding lag rustig te slapen... en 't jongetje, zo'n stil, slim kereltje, keek plaatjes met mijn twee jongens en met de onderwijzer... Mijn dochtertje stond voor 't raam... zij zag ze 't eerst... "Grendel de deur, vader" riep ze. 't Hielp me niet. De Christenmeid gilde... we moesten haar niet de deur uitgooien... om de kinderen had ze 't gedaan, om de kinderen te redden... Mijn vrouw zat stil op haar stoel, in 'n hoek, en zó blééf ze ook zitten, wat we zeiden. Buiten begonnen ze

te beuken op de deur... voor de ramen hadden we tralies... als wilde beesten gingen ze tekeer. We hebben messen gepakt en stoelen en alles. We hebben tafels en kasten gesleept voor de deur. Wat gaf 't? Ze zijn toch binnengekomen, de kamer ín, de hele troep...

Met stokken en messen sloegen ze. Zoals ik zeg... m'n vrouw zat op haar stoel... bewoog zich niet... en zo hebben ze haar vermoord... Maar eigenlijk hadden ze 't voorzien op de vreemde meid... en op de vreemde kinderen... Waarom die juist? D'r moeten kerels bij geweest zijn van 't andere dorp... 'k weet niet beter... De rest... nóú, de rest begrijp jullie... 't jongetje hebben ze doodgeslagen... en 't kleine kind... 't kleine kind hebben ze uit de wieg gerukt... en een grote kerel... 'k zie 'm nóg... met 'n rooie muts... trok 't zo... bij de beentjes van elkaar... nee... stil... 't was niet de eerste maal, dat 'k 't zag... lang geleden nóg eens...

Mijn dochttertje, mijn eigen, is vertrappt, gewoon vertrappt onder de voeten... Toen ze de meid hadden... zijn ze gegaan... sleurden haar mee... ze gilde... ze gilde zó...

Verder weet 'k niet. 'k Heb daar gezeten, bloedend mijn kop als 'n os... met m'n twee zoontjes en de onderwijzer, die te krimpen lag over de grond... bij mijn dode vrouw en de dode kinderen... mijn dochttertje en de twee anderen... Meer weet 'k er niet van...

't Was bloed... en bloed... en allemaal bloed... 'k Ben er bij weggegaan... De onderwijzer is gestorven... wie hielp 'm? Wij hebben 'm verbonden en water gegeven... Toch is hij gestorven... De jongens zijn verderop... bij familie in Duitsland... Polen heet 't daar...

Wie weet, wie weet, wat ze hun daar doen...?

Ik kon ze niet meenemen... en mijn familie kon mij niet houden... Wat was me te doen?

Zó en niet anders... Ik heb van Holland gehoord... we horen allemaal van Holland... in Rusland al... En nu ben ik hier... nu ben ik hier...'

Nerveus glimlachend keek hij op. Tranen stroomden, stil, zonder snikken uit z'n ogen en gruwelijk daarbij spookte de zenuw-glimlach over z'n gezicht... In de stilte van de intieme kamer gingen alle gevoelens naar de oude Jood heen, schreiden ze mee met hem, de kleineren niet begrijpend, aanvoelend de sfeer... Saartje, aan-

halig, was stilletjes bij hem komen staan, streelde z'n hand, in troost-behoefte en de moeder snikte, met kleine hikjes, de ogen bewrijvend met haar zakdoek. Maar woede vlamde in Brams ogen en de handen saamknijpend, riep hij: '...Zúlke beesten... zúlke beesten... kinderen vermoorden... als ik er maar bij geweest was... ik zou ze... ik had ze...'

Z'n onbeholpen verontwaardigings-gestotter gaf de ontspanning. Pijnlijk, mat-glimlachend keek z'n vader 'm aan, maar de moeder, bewegelijk, met 't nattig-saamgekleefde zakdoekpropje veegde ogen af, en met bibberstemmetje van diep-geschokt oud vrouwtje stelde ze voor 'niet meer te prakkezeren over de narigheid, die voorbij was. Was 't geen Jomtof en moest de feestdag, de feestavond z'n recht niet hebben? Alles op z'n tijd. Toen was 't tijd van huilen geweest, nóú was 't tijd van lachen, Jomtof was 't en 't zou zijn zóndigen tegen God, de mooie avond te verdoen in klacht over dingen, die voorbij waren...' Zich naar de oude Jood kerend, die haar met iets van glimlach zat aan te horen, voegde ze daar, druk-goedig-verwijtend, in verlangen de stemming te forceren, bij: 'Nee dat mag me niet doen, dat weet u óók wel...'

En, ineens weer huisvrouwte wordend, met allerlei beredderingetjes, pruttelde zij, rad-verschrikt de mond onder de rode huil-ogen, dat de etensboel nog op tafel stond. Joop moest heel gauw afnemen, dan zou zij thee zetten, met de peren en noten erbij en met 't suikergoed, dat ze óók nog had in de kast. Dat gaf juiching onder de kinderen. Druk, wat nerveus, hielpen ze allemaal de boel bij elkaar zetten, borden met vette resten, klevend op elkander en daarop de vorken en messen, die er haast afgleden.

Handig balancerend bracht Joop 't hele stelletje naar 't keukenschuurtje.

De vader en de gast hadden zich wat afgewend en naar elkaar toe gebogen praatten ze nu halffluid in goed Hebreeuws. Vader hield ervan te tonen, dat hij nog een Jood van de óúde soort was, die z'n taal te spreken wist, en moeder luisterde met verrukt ontzag, bedrijvig doende voor de tafel, waarop ze 't theeblad en 't grof-glazen schaalte sterkgekleurd suikergoed bij de vruchtenschaaltjes schikte...

Joop kwam weer binnen, van over de nachtlanden woei koude

mistlucht de kamer in... en luidruchtig na de gespannen stilte van straks... allemaal dooreen riepen ze: 'dicht de deur, Joop... hou 'm dicht...!'

Om de als nieuw-frisse tafel met blinkend wit doek schikten ze, gezellig kringetje makend, heen, en fijn-tintig van wazige rose en blauwe flitsjes krinkelde in lampeschijn damp uit de kopjes, die de moeder volschonk met thee.

De Rus, z'n apart-spreken met de vader nu afbrekend, schoof bij. Onder 't lamplicht scheen effen en glad z'n voorhoofd met het war-rig haargekrul, was rustig-vriendelijk z'n gezicht. Als erbijhorend zat hij aan, in z'n kale, hoog-toegeknoopte, vreemd gesneden jas tussen de feestkleren van de anderen.

Fijntjes in de slurp-stilte tikte de klok en de kinderen, met kle-vende vingers, snoepten suikergoed, telkens listiglijk-snel het schaal-tje beogend en dan, met bescheiden gebaartje, als toevallig, de mooiste uitpikkend. Ze staken ze in de mond en na even zuigen namen ze 't lekkers weer eruit tussen twee klevende vingertopjes, 't eens beziend en verrukt knussend met elkaar om de weelde van de avond. Ze kraakten de noten en pulkten onhandig met stompe nageltjes de stukjes pit eruit, met gezichtjes van aandacht en 't tongspitsje tussen even-gescheiden tandenrijtjes de bittere schil-letjes dan er af vezelend. De zwerver nam een peer van het schaal-tje en die zorgzaam schillend praatte hij gezelligjes met de moeder over van-alles, vragend of 't meer gebeurde, dat ze zo onverwacht be-zoek kregen, als nu van hem...

'Niet veel,' toestemde de moeder, een peer etend met sappig-smak-kende hapjes, 'deze streek uit, moet u denken, komen ze zo niet... de meesten weten wel, waar ze gaan moeten.'

Langzamerhand kwam er luidere vrolijkheid. De Jood begon te vertellen, leuke dingen, moppen, die hij zei zelf beleefd te hebben, en andere, die hij nog van z'n vader had. Van die eigenaardige Jo-den-geestigheden die haast altijd ook geestig zijn. Als er een uit was, luidruchtig schaterden de kinderen en de vader vertelde er nu ook, aardig in jargon... altijd dienst doende moppen van slimme rabbonem en brutale Polakken...

'Want,' wijdde de moeder, 'u natúúrlijk niet, maar ze kénnen

brutaal wezen, die Polakken, die zo lopen met halfdolo-kaarsen en Arbang-kanfous...'

Als vader een mop verteld had, verweten, met grappend-pruile-rig stemuithalen, de kinderen, dat vader anders zo moppig niet was... Waarom ze dat allemaal niet eerder gehoord hadden...?

't Witte tafelkleed geel-bruin vlekte van doppen en kleine notenschilfers. Een lange pereschil zwaaide daar doorheen en leeg er tussen stond het suikergoedbakje, met een enkel rose schilfertje erop. Michieltje, hangerig van de warmte en 't late eten, was knikkebollend met rood-open mondje op de tafelrand gegleden, tukte daar nu rustig in 't rumoer... De moeder stond op en lippenspitsend wenkte ze om stilte. Als ze 'm niet wakker maakten, zou ze, zoetjes, 'm uitkleden en zó in bed leggen.

Gerucht zakte dan even, om slapend kind, dat iets-hoorbaar ademend, hoofdje op tafelrand, rustig te tukken lag.

Maar achter de deur was gedempt geluid van een mannenstem, ongeduldig van toon, alsof er al meer geroepen was:

'Buur, ben je erin?'

'Wie is dat?' schrikte de moeder op. Slapend Michieltje werd wakker, wijd-sperrend z'n ogen, maar knipperend pijnlijk tegen fel lamplicht... begon kribbig te grienen.

'k Hoor 't al,' zei Joop. 't Is Güntzel, de huisbaas. Zal 'k even open doen?'

'Wat moet dié op Jomtof-avond?' ontstemd-klemtoonde de vader, wenkbrauwfronsend en tegen Joop: 'Ja, maak open...'

Güntzel kwam binnen, bol-bleke kerel met bakkerstronie, kouwelijk opgeslagen de jaskraag en handen in de zakken. Kleppet, ruig van mist, in de ogen getrokken.

Even, als zich bezinnend, bleef hij aarzelend van 't ongewone der kamer-feestelijkheid, toen trok hij de deur toe, kwam dichtbij, wendde zich naar vader:

'k Mot je even spreken, baas, over zaken...' Maar onwillig, kortaf antwoordde die:

'k Bén niet te spreken voor zaken vanavond. We hebben feest, zie je dat niet?'

'k Kan er niets aan doen,' brutaalde Güntzel, geprikkeld. Die

Jodenboel ook. Wát 'n herrie had ie er al niet om gehad en dan nog praats op de koop toe...

Kortaf, vinniger, dan hij zelf bedoelde, vertelde hij, in z'n slecht Hollands, dat 't niet ging, langer. De jongeheer dáár, spottend wees hij naar Bram, was vandaag weer eens aan 't vechten geweest met de jongen van de wethouder nog wel en 's middags had hij, Güntzel, een heel relletje gehad, hadden de boeren, zó'n troep, bij hem voor de deur staan schelden, dat ze voor dit en voor dat hem en z'n hele bakkerij in mekaar zouwen trappen, als hij er die Joden-pan niet uitdonderde... 'Geen Joden op 't dorp' hadden ze geschreeuwd...

Zachter van toon, meelijden voelend met de mensen, die 'm kommerlijk en verwezen zaten aan te kijken, deed hij gemoedelijk een beroep op hun eigen voelen:

'Ja, zeg nou zelf, wat kan ik er tegen? Ik zit hier in m'n bakkerij en de boel gaat goed... dat 's te zeggen... ik kan tevreden zijn... Jij'... even lachend naar vader, 'wordt hier toch niet rijk. De wereld is groot genoeg, man... Nou, kort en goed, 'k zeg je de huur op tegen november. Tot zolang zullen ze je wel met rust laten. Je weet 't nou, hè...?'

Zoekend naar meer woorden, antwoord wachtend, dat niet kwam, stond hij nog even. Maar al die stomme, strakke gezichten om de witgedekte tafel maakten 'm kriegel en met een korte mompel liep hij snel de deur uit, die hij vergat achter zich te sluiten.

Kille wind, van de rietplassen, vér... drong nattig binnen...

III

De volgende morgen, vroeg, kwam Güntzel alweer aanzetten. Als met z'n houding verlegen, bleef hij in de deur staan, vóór binnen te komen. Niemand lette zo gauw op hem. Midden in de kamer stond de oude Rus, zich gereedmakend tot vertrek. De kaftan had hij over de arm en de hoge, ruige kaalplekkige muts al opgezet.

Bij de rommelige, bekruiemde tafel met 't koffie-bemorste witte kleed, stond de moeder, proppend dikke broodsneden met bruin-

zwarte, plakkerige schijfjes roggebrood daartussen in een zakdoek van vaal-rood katoen. Maar de vader zag opeens Güntzel inkomen en verbaasd bedacht hij, wat die nu nog moest komen doen.

‘Ja, vadertje,’ joviaalde geforceerd de huisbaas, ‘daar had-je me weer! ’t Is geen prettige boodschap, die ik je gisteravond ben komme brengen, waarachtig niet, voor mezelf ook niet, hoor... Maar ’t is niet anders, en ’k zeg ’t je nóg eris... je mót eruit man...’

‘Zó,’ giftigde Bram, ‘dat zégt u nou en... en... waar moeten we dan naar toe, zeg-u dat nou ook eris!’

‘Hou je mond erbuiten, jij aap,’ nijdig gaf Güntzel terug, ’k praat met je vader en niet met jou.’

‘Goed, góéd, Güntzel,’ zei, moe gebarend met de hand, de vader. ‘Je praat met mij. Maar ik heb niks te zeggen. ’k Zeg, dat ’t góéd is... Eéns schlemiel, altijd schlemiel... dan gaan we maar weer... verderop maar weer...’

De moeder begon nu ook te klagen... met bezorgd-huilerige stem:

‘Gaan we maar weer... waarheen? Waarhéén, vraag ’k! Veel hebben we hier niet, ergens anders hebben we já niemendal. Soms verkoopt Joop aardig wat... ginder-óp, waar ze ’m niet kennen... Nou weer weg, nou weer weg... Wat leggen we iemand in de weg? Wat dóén we?...’

‘M’n goeie mensen,’ coupeerde Güntzel luchtig, ‘ze willen jullie eenvoudig niet hier hebben. Je weet’ – zich tot de vader wendende – ‘je weet zelf hoe de boeren zijn. Ze hebben nu eenmaal wat tegen jullie Joden–ja, mensen, ík commandeer ’t ze niet–en ze zeggen maar, er zijn hier nooit geen Joden geweest... en ze zulle d’r niet komme óók... Zeg-ú nou maar, wat ik d’ran doen kan. U bent nou óók man-van-zaken... ’t Is niet anders, ’k mot je opzeggen... ’k Heb me daar gister een relletje voor me deur gehad... lang geen gekheid... lánɡ niet...’

Bedrukt zwijgend, niet luisterend naar Güntzels betoog, zat de vader in een stoel neergezakt... Al had-ie ’t zien aankomen, ’t viel ’m toch lelijk en lelijk op z’n dak...

Waar moesten ze, in-godsnaam, nóú weer heen...? Nergens zag hij een cent verdienste, nergens was wat... Zorg kneep hem in de

kop, woedde brandde op naar z'n ogen. Wát moest-ie nou beginnen...? Hier hadden ze wát, goedkoop wonen, weinig behoefte, gezond voor de kinderen, die waarachtig wel 'n hap lucht mochten hebben. Moesten ze terug naar Rotterdam, dan werd 't weer krimpen in een krot... toch niks-an-te-doen, niks en niks an te doen, hilde 't rond in z'n kop...

Güntzel, terzij naar 'm kijkend, verlangend weg te komen, in vage spijt over z'n eigen goedigheid van nog eens met-de-lui-te-gaan-praten, stond ongeduldig beenwiegelend de moeder aan te horen. Haar ouwelijk gezicht met de scheefgetrokken, dunne bandeau, verplooid in huiltrekken. Soebattend stond ze voor 'm, betogend 't zelfde wat vader in zich zelf zat uit te piekeren... De kleine kinderen waren de deur uitgelopen, speelden op 't erfje achter 't huis. Ze hadden geen plezier in de kamer, waar moeder hilde en vader zo akelig zat... Bram, zich verbijtend, nijdig gesmaakt z'n breed jongenslijf in een hoek, keek naar z'n vader, die kommerlijk en bleek in z'n stoel zat, duwde voetrappeland de vuisten in de ogen...

Zachtjes bij de tafel was Joop bezig de broodkruimels, op 't witte kleed verspreid, met de hand bijeen te vegen...

Verstrooid bewoog hij z'n vingers langs 't tafelblad, hoofd in luisterhouding gebogen.

Oude Rus had geen woord gezegd. Zwijgend nu trok hij z'n kale kaftan aan, en de kinderen, die luidruchtig weer binnengekomen waren en om 'm heen drongen tot afscheid, legde hij de handen op 't hoofd, ze zegenend, met zacht-melankoliek lippengeprevel en ritmisch bewegen van z'n hoofd op en neer. Toen drukte hij de moeder, die bedroefd, schort voor de ogen, te huilen stond, de hand en nam z'n pakje van de tafel om heen te gaan. Joop en Bram, met handdrukken, zeiden: 'mazzel en brooge, rebbe' en hij dankte, op z'n stameltoon: 'goeie jongens ben jullie, goeie jongens allebei.' De vader stond op en de winkel door geleidde hij de gast naar buiten, wees hem, in de deuropening staande, de weg naar een verderliggend dorp, al te zien als bleek-flauw kerkspitsje met golflijn van daken. Even nog praatten de beide mannen met zorgelijk hoofdschudden tegen elkaar, toen ging de Rus, na dank en hoffelijke

groet, de weg af, armelijk zakdoek-pakje in de hand.

Peinzend even nog staarde de vader hem na, sloot de deur dan en ging door naar achter.

De moeder zat nu stil, 't hoofd haast weg achter 't bonte schort, waarmee ze de ogen beveegd had, geleund op tafel en Güntzel praatte, gewichtig betogend, zacht nog even na met Joop. Maar de vader ziende brak hij, vlug en rad z'n zin besluitend, af, en verder gepraat afwerend, verdween hij na 'n haastig goêdag de achterdeur uit.

De beide ouders en Joop, nu bij elkaar gelaten, overlegden nog wat samen, Joop helemaal en onbewust in te wijze oud-mannetjes-toon, met stumperige zorgtrekken in z'n jong gezicht.

Met z'n drietjes moest 't ál bedisseld, want al was Bram geen kind meer, verstand-vond vader-en overleg had hij nog voor geen cént. Er was nooit praten met hem, altijd was hij opstandig tegen wat eenmaal beschikt was. Waar was hij nou weer heengelopen... misschien een eind met de Rus mee...

De moeder verdedigde:

'Nog gelijk hêt-ie, 't is een kind, wat zal-ie zich oud maken voor z'n tijd!' Maar voelend voor Joop, bleek ploetermannetje, zei ze hartelijk:

'Nee, Joop, nee jongen, jou bedoel ik niet, jij bent een beste jongen, nou, wát?'

Effen triestig, zich rustiger al schikkend, nu 't zo kwam en niet meer te mijden was, begonnen ze nu al te praten over de verhuizing, die, vonden ze alle drie, maar niet te lang moest uitgesteld... En zo, zorgelijk pratend, bleven ze uren aaneen in 't kamertje, terwijl langzaam, bleek en traag, de feestdag omkniesde.

Zo kniesden andere dagen óók om, één voor één komend en zich voortslepend tot sterven.

Want 't was vroeg herfst dit jaar en na de paar eerste nazomerweken van gul-blij zonnweer, bleef de zon, nijdig en preuts, pruielen achter de wolkenpakken. Nauwelijks gaf ze wat zuur-zoete lachjes, doch dag in dag uit tik-tikkelde kille regen en rukwinden gristen van de bomen de laatste bladeren, die ongelukkig, half verslijmd van nat, als bij toeval nog aan de takken waren gebleven.

Onder de dood-grijze reghemmel loodwoog op 't winkeltje de stugge vijandigheid van 't dorp, al kwam 't niet tot gewelddaden, werd er alleen 's avonds uit de verte meestal, maar ook dichtbij, triestig-lolliq geschimpscholden, waarbij een enkele keer wel de deur openvloog met rad-driftig geschellebel. Maar daar kwam niemand op, want verkocht werd niets meer.

Enkele keren, overdag, kwam er nog wel een boerin, brutaal eisend garen of naalden, die ze in de andere, nog kleinere winkeltjes en bij de boer-optrekkende kooplui niet naar haar zin gevonden had. Joop hielp dan zwijgend en geen woord viel in de stugge stilte tussen 't kortaf believen der boerin en 't neerkletteren der centen op toonbank.

En langzamerhand begonnen ze nu ook met pakken en 't zwierige, met 'n ietsje kleur-bewustzijn ingerichte etalagekastje eenmaal aangeroord en in wanorde, lieten ze, bedrukt en verkommerd, het winkelgordijn óók maar toe, afsluitend het binnen, of daarin niets meer leefde. In durende schemering achter dat gordijn, waar ze zich veilig voelden voor vijandige spot, bewogen zich mensen en kinderen.

Op aandringen van de oude schoolmeester, bang voor twist en krakeel, waarin hij geen partij durfde kiezen tegen de boerenkinderen, die in november smakelijke varkensdelicatessen mee brachten, was Saar van school genomen 'nu ze toch gauw weggingen'. Zonder weerwoord, met z'n moede lach van berusting, had vader het de meester toegezegd.

Ze kon nu meehelpen pakken en een handje uitsteken in 't huishouden. Doch lange uren zaten de kinderen ook spelend onder de donkere toonbank, of plas-knoeiden op 't erfje met water.

Zorgzaam werd ingepakt. De jongenspakjes, handig gevouwen, gingen in grote kartonnen dozen, en de rood-zijden zakdoeken streek moeder voorzichtig uit tussen twee vochtige doeken; dan werden ze gepakt in platte, glimmend-witte doosjes.

Zo lag al gauw kil-kniezig het planke-winkeltje, met het uitstallkastje van dof, muf grijs, alles geliq bezeefd van licht door neergelaten gordijn.

Zó de dingen, haakten ze allemaal naar de dag van weggaan. 't

Loom gekrielt achter 't dode gordijn maakte moe en verslachte. Iedere verandering zou verluchten.

Güntzel wilde twee handkarren lenen. Ze mochten die aan 't station laten staan. Blij, dat ze zo gauw weggingen, veel gauwer dan hij gedacht had, ook wel meelijden voelend met de stakkers, die eigenlijk nergens honk hadden, beloofde hij 't gulweg, op de eerste vraag.

'Aan hém had 't niet gelegen,' beweerde hij nogeens, nadrukkelijk, 'aan hém waarachtig niet...' en dat zou hij ze laten zien. Twee beste, ruime karren mochten ze hebben en voor 't terugbrengen hoefden ze niet te zorgen. Hij kreeg ze dan wel weerom, kon hij 't mooier met ze maken?

Avond voor de verhuizing haalde Joop de karren, bracht meteen de huissleutel terug. Heel vroeg 's morgens zouden ze weggaan. Die avond nog werd de rommel bijeengepakt, zo maar voor 't opladen, de handige winkeldozen tot effen stapels gevoegd, touwtje eromheen. Zo zetten ze alles gereed in de winkel en vroeg al, in 't ontredderde huis, gingen ze triestig slapen.

Kille morgen volgde. 't Had de hele nacht geregend, maar tegen zonsopgang was de lucht gebroken. Uitgeput van ontlading dreven de wolken aan de lucht, als doelloos, niet wetend waarheen. Vrolijk blauwde daartussen de hemel. Wijd en kil was de lucht en ruimscheen de horizon, waar glinsterkleurig opging de zon, onder laagstreckende stroken van kleigrijze, vaste wolk. De lichtkolk, met de komende zon als kern, scheen onder 't reliëf van die wolkrepen te verdiepen en eindeloos te worden.

Nat huiverde 't over de kale, zwarte landen, hier en daar grofgroen of grijzig geplekt van aardappel en late rog. Aan de bladloze bomen in de dorpsstraat glimmerden van nat de zwartbruine takjes, vocht dat afdroop in klare droppels.

De meeste huizen waren nog gesloten, met gordijnen ervoor, dingen zonder leven. Want laat oktober, als 't land leit te rusten van zomerse uitgroei, verkiest de dorpsboer 't rustig uitronken in mufte bedstee boven 't zien rijzen van rijkkleurige zon-in-herfst...

Maar 'n enkel arbeidershuis was al opgeleefd met vroeg-ochtendse, lome beweging van mensen achter de raamruiten. Thee-

lichtje brandde op tafel, vlak voor 't bloemetjes-begroeide venster, en ellebogen stuttend slobberde er de man z'n thee, klauwig geklemd de kop tussen de vingers, maalde koeijig z'n brood in grove kaakmond.

In 't woonkamertje achter de lege manufactuurwinkel was het Joden-gezin bijeen, gereed voor de reis. De jongens, in sjofele, verkleurde jassen met kaalplekkige bontmutsen op, propten haastig de laatste afkruimende boterhambrokken. Oude vader had een te korte jekker aan en een vaal petje op 't hoofd. Saars tenger-fijne lijfje was verslobberd in een oude, groenig-grijze regencape, met verrafelde randen. De moeder, op de kale planken zittende, enkel een paarsige omslagdoek over hals en borst, had Michieltje op schoot, de enige, die pret had in wat er gebeurde en met z'n leuk snuitje uit een rode meisjeskap van grof wollen breisel vrolijk rondkeek, zich verheugend op 'n ritje. Want hij mocht op vaders kar zitten tussen de verhuisboel. Moeder met Saar en Lé moesten lopen achter de karren, de lange weg naar 't station.

De een na de ander kwamen de kinderen nu buiten gelopen. Lusteloos-vermoeid stonden hun vroegwijze gezichten, bleek in de ochtendkou na een nare nacht. Zwijgend slenterden ze, in hun voddig wintergoed, om de karren. Dan kwam moeder 't huis uit, springend Michieltje op de arm, de rode kap vrolijk vlekkend tussen de vervaalde plunje van de anderen. 't Laatst buiten kwam de vader, trok de winkeldeur met een ruk dicht, dat de bel onnozelhard klingelde in 't mensenlege en ontredde huis. Armelijk zag hij eruit in de korte jekker, waarin onbeholpen stokten de schrale benen. Onder 't petje uit flodderde grijs haar en kil woei hem de wind in de nek. 't Kraaiend en nu luid handklappend rakkertje nam hij van de moeder over en zette hem, vooraf met een paar handduwen een holletje makend tussen beddegoed en klererommel, in z'n eigen kar. De andere, de zwaarste, zouden Bram en Joop voortduwen. Moeder met Saar en Lé bij de hand, achter de karren aan.

Zwaar-duwend met gebogen bovenlijf zetten vader en de jongens hun hortende karren in beweging, die plomp kreun-ratelden over de keien.

't Sjofele mensje, spichtig hoedje met kaal uitgeveerd vogeltje op 't armelijk haarknoedeltje, groenige omslagdoek om stakkerigmager lichaam, sjokte achteraan, manke jongen voortzeulend aan de hand; dapper stapte Saartje aan de andere.

Onder de alweer gesloten oktoberhemel, pruilig en vervelend als een jengelig kind, dat niet weet wat het wil, trokken ze, sjofele optocht, het dorp door...

'N BADREISJE IN DE TROPEN

Terwijl Gerda en Johan nog zaten te ontbijten in de achtergalerij, waar de meubels rommelig door elkaar stonden en hier en daar op de matten koffers en pakken waren neergezet, kwamen dikke monsieur Torrini en dikke madame Torrini met z'n beidjes 't houten trapje op, om afscheid te nemen voor de allerlaatste maal. De vóór-laatste maal was weliswaar pas gisteravond geweest, maar 'la chère petite' buurvrouw, die nog maar drieëntwintig jaartjes in 't leven stond, zou nu voor een héle maand en héél alleen de grote wereld in!

'Que vous êtes pâle,' slaakte madame, zodra ze boven was en ze schudde meewarig haar weids gekapt hoofd. Johan stond nu haastig op en wiste zich de mond met z'n servet, hij trok z'n schouders omhoog met een half-lachend, half-boos gezicht en vertelde, zich beurtelings tot monsieur en tot madame wendende, z'n stem heel beleefd, maar een ietsje ongeduldig, omdat hij dit állerlaatste afscheid eigenlijk overbodig vond, dat hij nog de hele avond—ná hun vertrek—was bezig geweest, zijn vrouw haar fantastische plannen uit 't hoofd te praten. Hij trok, na uitgesproken te hebben, nog weer met de schouders, daarmee te kennen gevende, dat het hem niet was gelukt.

'La chère petite' bleef zonder omzien of reageren hardnekkig doende aan een valies, dat allang dicht zat, en terwijl Ettore Torrini nog bleef praten—maar nu gedempt en in het Engels—met Johan, wie hij vroeg, hoe laat de boot ging, wijdde madame haar aandacht aan de baby van anderhalf jaar, een heel klein meisje met een brutaal snoetje en zwart kroeshaar, dat zonder eerbied of schroom de vriendelijke bezoekerster in haar hoog, zwart kapsel greep. Madame stoof ontsteld achteruit, en de oude baboe bestrafte het kind, dat ze nooit anders dan Kardoeseje hoorde noemen met een 'terlaloe tóch, Kardoessié'.

Toen moest ook la chère petite zich wel omwenden en madame Torrini omvatte haar onmiddellijk in een moederlijke omhelzing. Daarna trok ze haar naast zich op de sofa en vroeg—zoals ze het ook bij haar voorlaatste bezoek van gisteravond had gedaan—of la chère

petite nu alles bij zich had en niets vergeten.

Want als er iemand was, die zich op inpakken en reizen verstond, dan was zij het toch wel! Hoeveel maal waren ze nu al verhuisd gedurende de twintig jaren, die ze in de tropen hadden gewoond.

'Eh bien, combien, Ettore?' Ze wist zelf zeer wel het aantal hunner tropische verhuizingen, maar ze vond, dat het meer effect sorteerde, wanneer na een kleine wachtpoze haar hardhorige echtvriend op zijn goedig-schuchtere wijze z'n 'zestien keer of zeventien... je crois bien' had gestameld.

Dit geschiedde nu ook naar behoren en hierop keek madame met een tweede 'Eh bien' haar buurvrouw triomfantelijk aan. Maar Gerda, een beetje korzelig, omdat ze het allang wist van de verhuizingen, van alle wederwaardigheden, van Francois en Antoinette, het zwarte Klingalese echtpaar, dat zo trouw, en van de boze Chinees Ho-Wei, die zo zéér ontrouw was geweest, van alle voordeeltjes en slimmigheidjes bij alle zestien venduties, die 't bovendien verveelde zo bemoederd te worden—hoewel ze 't gewoonlijk wel prettig vond—en vreselijk veel meer opzag tegen de reis dan ze iemand vertellen dorst, Gerda antwoordde kortaf dat ze alles had, en dat niets was vergeten.

Het schrikte madame geenszins af en ze zette zich tot nader onderfragen.

Had ze de sago voor Kardoesje? Haar badje? De pisangs radjahsereh, de enige, die Kardoesje eten wou? Had ze een spiritustoestel? Want ze moest eraan denken, de bediening was maar zó-zó daar in dat hoge hotel, waar ze heen zou gaan, voor een maand, voor een hele maand om te herstellen van haar 'zenuwachtigheid'.

Gerda was zenuwachtig. En ze hield het vol tegen iedereen dát ze het was en dat ze rust behoefde. En Johan, haar man, zij was ervan overtuigd, werkte haar dáárom alléén tegen, omdat hij een egoïst was, een huistiran die niet scheen te kunnen leven zonder z'n vrouw en zulks, wel te weten, geenszins uit liefde, maar om haar te treiteren en te tiranniseren; Johan gunde háár niet, wat alle andere mannen hun vrouwen van harte gunden: waren niet mevrouw Feyer en mevrouw Falkema en mevrouw Van den Helst en mevrouw Thomson achtereenvolgens zenuwachtig geweest, waren ze niet

achtereenvolgens naar het heerlijke berghotel gegaan op dat fraaie eiland aan de overzijde der zeestraat en vandaar teruggekomen met blossen op haar eigen wangen en op die van haar meegenomen spruiten, met baboes, die in weken niet uitgekakeld raakten over de wonderen van winkels, die ze hadden gezien in die grote, drukke Engels-tropische stad? Nu was zij zenuwachtig, nu moest zij er eens een maandje uit. Johan kon niet mee, jammer was het, maar ze zou zich best redden, uitstekend en zich niet vervelen met Kardoesje en met die gezellige ouwe Parima, die zo aardig babbelen kon. En wie weet, waren er geen Hollandse dames! Mevrouw Van Velpen had er zés aangetroffen, ze hadden club-gemaakt, een heerlijke tijd gehad. Samen theedrinken, samen een koelie naar beneden zenden-deed je 't alleen, dan kwam 't te duur-om lekkere dingen te kopen in de toko bij Hurst, waar ze van alles hadden.

Maar die Johan, zó flauw... En anders was hij toch wel een goeie, lieve vent, het diende erkend te wezen... maar nú. Verbeeld-je, haar tegen te werpen, dat ze nooit alleen gereisd had! 't Was nogal wat, die reis naar Poeloe-Sirih... En dat ze niet met geld kon omgaan!

Dubbel-en-dwars idioot, want wíé kon nu niet met geld omgaan? Je nam doodgewoon een portefeuilleetje met kleine dollarnootjes mee-van vijf of hoogstens van tien-je bewaarde dat op je borst overdag, telde het 's avonds na en lei 't 's nachts onder je hoofdkussen. Simple comme bonjour, dát had Johan moeten toegeven. Niets, lekker niets, had hij kunnen tegenwerpen. Toen was-ie tóch weer met wat anders gekomen. Ze zou heimwee krijgen! Nee, maar dat was toch té erg. Dat ze het geen maand zou kunnen uithouden zonder hem, wat verbeelde zo een man zich toch wel! Ze waren niet in de wittebroodsweken, ze waren tweeëneenhalf jaar getrouwd! Ook hierop had Johan moeten zwijgen. Maar opgeven zijn verzet? O, nee, geen denken aan.

Ze zou zeeziek worden! Zij, zeeziek. Om uit je vel te springen was het. Wie was er zeeziek geweest in de Rode Zee-ja, in de Rode Zee, waar ieder fatsoenlijk mens zich kiplekker voelt-zij of Johan-zelf? Dat had ze 'm maar 's flink onder z'n neus geduwd.

En toen hij niets meer geweten had, was hij toch blijven zaniken

en aanhouden, veertien dagen lang. Maar ze had niet toegegeven. Jawel, tweeëneenhalf jaar was die man nu al baas, nu zou zij eens tonen, dat ze zich niet helemaal onder de plak liet houden. Te beweren, dat haar zenuwachtigheid thuis wel overgaan zou. O, natuurlijk, háár zenuwachtigheid moest thuis maar overgaan, andere dames, die gingen naar Poeloe-Sirih. Lekker, een zeereisje, heerlijk de berg opgedragen door zes koelies in een draagstoel temidden van een wondermooie natuur—ze had er zich genoeg van laten vertellen—en dan een maandje daar in het tophotel, waar het zó hoog was, waar de wind de hele dag in- en uitwoei en je des nachts onder een dikke deken moest slapen!

Ze was veertien dagen bezig geweest met het maken van flanellen kabaajtjes voor Kardoesje en een paar warme peignoirs voor zichzelf. En iedere keer, als Johan van zijn kantoor kwam, dan vond hij haar en baboe daarmee bezig en dan keek hij zo geweldig zuur, iedere dag een beetje zuurder dan de vorige. Want hij dacht natuurlijk dat ze nóg toegeven zou, omdat ze altijd zo braafjes onder de plak was blijven zitten! De jongen was verwend op die manier, dáár kwam het op neer, maar wat drommel, men leefde niet vergeefs in een tijd van strijd voor Vrouwenrecht! En ze hād overwonnen. Na een laatste preek, gisteravond, had Johan haar, met een bosje zuchten, tweehonderd dollars in nootjes van vijf toegeteld. Daar was ze nu toch heus wel van geschrokken, maar ze had 't niet laten merken en toen Johan haar was gaan uitleggen, hoe ze nu doen moest met rekeningen en dat ze moest zorgen toe te komen, had ze hem dood-eenvoudig gezegd, dat ze er álles van wist en dat hij gerust zijn mond kon houden.

De enige schaduwzijde van deze schitterende overwinning was nu maar, dat ze, de grote dag gekomen, plotseling vreselijk opzag tegen de reis. Maar nu nog bakzeil halen? Nu zich laten uitlachen door Johan en door die vervelende Torrini, die wel scheen te denken, dat zij alleen de kunst van reizen en inpakken verstond? Dat nooit. Die angst was dwaasheid, die had haar Johan met al zijn bezwaren in het hoofd gepraat. Als ze maar eerst op de berg zat, lekker in de kou, dan zou ze wat gauw opknappen. En over een maand kwam ze terug en dan zou ze voor Johan óók wel weer aardig we-

zen, want ze had 'm in de laatste veertien dagen wél wat erg afgesnauwd. Intussen, dat was zijn eigen schuld.

'Pardon, madame?'

Met een stralend gezicht stond de buurvrouw voor haar. Ook haar echtgenoot keek verrukt en zelfs Johan glimlachte.

Monsieur Torrini had ineens une très bonne idee gekregen...

Monsieur Torrini was de directeur, de super-intendant eigenlijk van het telegraafkantoor ener Engelse maatschappij, die de zee-kabeldienst exploiteerde in Indië en in Australië. Ook te Poeloe-Sirih aan de overzijde van de Zeestraat, was zulk een kantoor, en Mr. Turner, de super-intendant dáár, was met hem bevriend...

Terwijl monsieur Torrini, met een ongewone levendigheid zijn 'bonne idee' inleidde, viel madame hem meer dan eens in de rede, en zodra hij de naam van Mr. Turner genoemd had, kwam er onmiddellijk een breedvoerig verhaal los over de plaats wáár, en de omstandigheden waaronder ze met deze heer hadden kennis gemaakt. De heer Torrini raakte door die woordenrijke inval zó onthutst, dat hij pas na een tweémaal herhaald: 'Eh bien, continuez' opnieuw in gang te brengen was.

Nu kwam dan ook de 'bonne idee' voor den dag. Voor 't geval de 'chère petite' wáárlijk heimwee naar huis en man mocht krijgen en misschien óók een beetje naar de arme oude monsieur Torrini—'fi-donc, Ettore' berispte madame—moest ze maar eenvoudig naar het kantoor van Mr. Turner gaan, zich daar bekend maken als 'vriendin van Mr. Torrini' en dan zou ze mogen telegraferen zo veel haar hart begeren kon en zulks geheel kosteloos!

Madame Torrini keek ietwat beledigd—'t geen ten zeerste mistond op haar goelijk gelaat—omdat Gerda zo weinig dankbaarheid of enthousiasme toonde. 't Was toch waarlijk geen 'bagatelle', wat Ettore daar aanbood: het telegramtarief was buitengewoon hoog, niet minder dan vijf en zeventig cent per woord, buiten het vaste recht.

Maar Johan putte zich uit in dankbetuiging voor de grote vriendelijkheid en dat maakte weer veel goed, een brede glimlach overzonde opnieuw madame Torrini's welgedane trekken en monsieur Torrini glimlachte óók, zij het in bescheidener afmeting, maar

daarentegen met de zelfvoldoening van iemand, die een goed werk heeft volbracht.

Gerda daarentegen was innerlijk ten zeerste verontwaardigd. Wat dachten ze nou toch wel van haar? Madame Torrini was een best mens, die haar haast overdadig verzorgde met allerlei 'cock-tails' en 'flips' van eigen vinding of naar vernuftige Franse recepten, die aardig op weg was Kardoesje in de grond te bederven met overvloed van lekkers en speelgoed, maar al die verdiensten gaven haar niet 't recht tot zulk een grievend gebrek-aan-vertrouwen als ze nu demonstreerde.

Jawel, ze konden lang wachten, eer dat er van háár een heimwee-telegrammetje kwam, al dat gezeur begon haar te vervelen. Ze moesten nu maar eens weggaan, die brave, vervelende Torrini's, dan konden zij en Johan zo zoetjes aan opwandelen naar de trein, die haar naar de boot zou brengen.

Hè, dat raar-slikkerige gevoel toch in haar keel! Ze leek wel mal, om één enkele maand weggaan van een man, die immers de laatste weken niets had gedaan dan haar plagen en tegenwerken, enkel en alleen, omdat hij haar die uitstap niet gunde en uit louter egoïsme opzag tegen het weinigje ongerief van haar afwezigheid! De jongen en de kokkie konden best voor hem zorgen, en als het hem verveelde, at hij maar eens in 't hôtel. Trouwens, met mevrouw Van Velpen, en met mevrouw Martijn had ze al afspraak, dat ze hem eens inviteren zouden. Ze had er maar niets van gezegd, want hij verkoos niet 'uitbesteed' of 'uitgeleend' te worden! Die mannen met hun dwaze trots!

Nu ja, préttig zou Johan het niet hebben die maand. Maar m'n hemel, 't wás toch immers noodzakelijk dat ze ging, hoognoodzakelijk voor haar gezondheid. Ze wás zenuwachtig, ze sliep niet lekker meer, ze verveelde zich, ze was dikwijls kribbig tegen baboe en tegen kokkie, een ezel hij, die bij al die verschijnselen nog zou durven twijfelen aan haar zenuwachtigheid! En kwam ze dan terug, wel, dan had Johan meteen geleerd, haar beter te waarderen. Zo nu en dan eens een gedwongen jonggezellenbestaan, dat was zo kwaad nog niet voor door al te zachtzinnige vrouwen verwende echtgenoten.

Maar dat proppige gevoel in haar keel... ze raakte het niet kwijt, met al haar geredeneer nóg niet! Jassus-dan-toch, Johan moest 't eens weten, hij lachte haar helder uit! Alles zou immers even leuk wezen. Iedereen vond het bootreisje verrukkelijk, van zeeziekte geen sprake. De kapitein was de vriendelijkheid en de gedienschtigheid zelf, er was een uitstekende kok aan boord—de visschotels van de 'Guinea' waren beroemd!—en al-met-al duurde het reisje nog geen etmaal. En 's morgens kreeg je de zonsopgang tegenover de rede van Poeloe-Sirih, dat dan in het gezicht kwam. Dáár kon je dan, had ze bedacht, nog wat winkelen in Broad-Street, voor je je liet de berg opdragen. Want zat je daar eenmaal—en 't kostte je een veertig dollars, dat was een kleine zestig gulden met bagage en baboe en kind!—dan kwam je er zo licht niet meer af. Bespottelijk, die madame Torrini, ze kon het makkelijk aanbieden, dat gratis seinen! Jawel, je ging daar maar eventjes voor een klikkebitje de berg áf en weer op, om aan die akelige-man-van-je een telegrammetje te sturen.

Tóch prettig, als je wist, waar je terecht kon. Ze moest nu niet ondankebaar wezen. Ze zou eens líéf bedanken. 't Was nu toch tijd van afscheidnemen.

Monsieur Ettore had zich na een nieuw 'Eh bien' van z'n dikke eega uit z'n rieten stoel opgewerkt, een beetje strammig, want de Indische jaren kwamen hem ten slotte in de botten te zitten, en het echtpaar nam afscheid. 't Was een teder afscheid met veel handdrukken en klappende zoenen aan Gerda en aan het brutale kleine Kardoesje, een ietwat rumoerig afscheid met veel allerlaatste goede raad van madame en jovialerig handdrukken en keelschrapen van monsieur, die eigenlijk met zichzelf en z'n vrouw wat verlegen stond.

Johan liet ze uit en had nog zó een massa wenken en vragen te beantwoorden, dat hij na een minuut of wat met een 'oef' van verluchting het trapje weer opwipte de achtergalerij binnen waar zijn vrouw bezig was haar hoed op te zetten. De reismantel van dunne Chinese zijde had ze al aan en de baboe besteedde al het geduld en al de listigheid, waarover ze krachtens haar ras-aanleg te beschikken had, om Kardoesje de witte strohoed op 't kopje te zetten, dat ze

telkens luidlachend heen en weer bewoog.

Johan, met z'n half-boze, half-geamuzeerde blik, keek naar z'n vrouw en vond dat ze bleek was. Hij durfde er haar niet mee plagen, want het 'hoe kun je me zo plagen, terwijl je wéét dat ik nerveus ben' van de laatste veertien dagen tuitte hem nog in z'n oren en hij wendde zich af en bracht het stoute Kardoesje tot rede en de hijgende baboe tot bedaren.

Middelerwijl kwam ook de huisjongen binnen en vertelde dat de 'sado' voor was, 't wagentje, dat de bagage naar de trein zou brengen. Zij zelf zouden te voet gaan; 't was vroeg-ochtend en nog koel, want in de goede moesson. En Soemon riep Sidin en samen haalden ze de vier stuks bagage—een grote koffer en een kleine, en een gevlochten krandjang en een wonderlijke knoedel van in bonte sarongs geknoopte noodzakelijkheden die aan alle kant uit het dunne doek puilden en te zamen het hebben en houden van de baboe uitmaakten—uit de achtergalerij en sjouwden ze door de tuin naar het wagentje dat buiten wachtte.

Gerda keek er naar en 't propte haar erger dan ooit in de keel en ze slikte en slikte, maar kreeg er de prop niet door. Ze trok een héél bedrukt gezicht, toen 't laatste stuk was weggesleept, maar zodra ze bemerkte, dat Johan naar haar keek, keerde ze zich om.

Gek toch! Geen ogenblik in de veertien dagen, sinds ze voor 't eerst met haar plan was voor den dag gekomen, had ze er zó tegenop gezien, geen ogenblik ook—o, zwakkeling, die ze was—zich zó bekommerd om Johan, die eenzaam ging achterblijven. Was ze dan helemaal vergeten wat al haar kennissen haar hadden verteld van 't vrolijke leventje, dat hún mannen hadden geleid en dat een vrouw zich nooit bezorgd had te maken over haar onbestorven weduwnaar, want dat zulk een wezen nimmer te beklagen, daarentegen dubbel-en-dwars te benijden is? Ach, als de Van Velpens en de Martijns hem nu maar inviteerden, als kokkie niet maar weer ruzie maakte met haar man, zodat haar hoofd omliep en ze niet zou kunnen koken!

'Niet aan denken nou, niet telkens aan denken,' pruttelde ze in zich zelf, 'er is tóch geen terugtrekken meer mogelijk.' En luid, tot haar man:

'Ik ben klaar, Jo. Als we nou gaan zullen?'

'Ja' zei hij. En keek haar nog even in de ogen. Met z'n glimlach, half-ontstemd en half-geamuzeerd. Ze had niet meer de moed, haar ogen boos af te wenden en ze glimlachte maar terug, terwijl haar mond in nerveuze siddering even vertrok. Johan merkte het, hij bukte z'n gezicht naar haar toe, om haar goed aan te zien.

'Spijt?' zei hij zacht, 'de sado terugroepen? Het gaat nog best.'

'Dank-je,' zei Gerda, koel, haar hoofd omkerend. 'Ik begrijp niet, wat je wilt.' Even zweeg ze, dan heftig door haar nervositeit 'moet je me nou tot 't laatste toe nog plagen en treiteren, terwijl je weet...'

'Dat je nerveus bent, Jawél,' vulde Johan aan, kalm. Hij bebeet z'n snor. 't Was maar een vraag hoor! Ik meende, dat je...'

'Helemaal niet,' viel Gerda in, opgewonden. 'Jij kan wel zoveel menen, je maakt een mens dól met al dat kijken en al dat vragen.'

'Niet veel voor nodig tegenwoordig, om jou dol te maken,' mompelde Johan halffluid. Hij was in een paar stappen bij 't trapje en riep de baboe, die met Kardoesje op de arm, afscheid stond te nemen van Sidin, haar man.

'Kom baboe, 't is tijd.'

Even de voorgalerij in en van de kapstok z'n witte kurkchoed genomen, 'n sigaret aangestoken...

'Nou, vooruit dan maar.'

Achter hem stond z'n vrouw te snikken in haar zakdoek.

'Kom kind, als je nou je trein niet missen wilt.'

'Ja, dadelijk, dadelijk, ga maar vooruit.'

Ze frommelde jachterig 't zakdoekje onder de mantel weg in de zak van haar witte japon en ging haar man achterna 't trapje af, de tuin door en de weg af.

Blootvoetige baboe in beste plunje volgde. Kardoesje zat in de bruine slendang, die haar hele lijfje soepel omving, 't kroeshoofdje met de witte hoed alleen stak boven de brede lap uit, die strak gespannen was om oude baboe's rug en schouders.

De trein bracht ze naar de haven.

Gerda zei niet veel, lusteloos zat ze in de lege waggon alleen met man, kind en baboe. 't Station lag een eind terug, de trein had ze vertrekkend nog langs hun huis gebracht, dat ze een laatste blik had

kunnen geven. Wat lag 't daar in de verte leuk-vredig tussen de mangga's en de palmen. 't Kippenhok had ze gezien tussen de geschoren boengga-spatoe door en door 't raamgat van de keuken kokkie doende met potten en pannen. En een gevoel of ze... Heimwee, nú al? Dat was toch helemaal dwaasheid! Nog geen kwartier van huis! Maar toch... 't gezicht-op-thuis wou haar niet uit de gedachten. Straks, om twaalf uur, dan zou Johan alleen daar komen, alleen daar zitten rijsttafelen, alleen siësta houden... Nou ja, dat wist ze toch allang, dat was toch heel logisch en natuurlijk; als de vrouw uit huis ging, dan bleef de man alleen! 't Hele geval was eenvoudig, dat ze slecht geslapen en slecht ontbeten had, dat ze hoofdpijn had en zenuwachtig was. Natuurlijk, zulk dwaastobben over niemendal was juist 't beste bewijs, dat ze hóóg nodig eens een poosje eruit moest en rust zoeken in een koel klimaat.

Maar inenen voelde ze toch een sterke behoefte voor de laatste maal nog eens lief-en-vriendelijk te zijn tegen Johan en óók zich opgewekt te tonen, dat hij niet kon vermoeden, dat ze nu al spijt had. Want dáár was geen sprake van!

'Zul je váák schrijven?' vroeg ze.

'Iedere dag,' lachte hij. 'Jij natuurlijk ook!'

Ze knikte.

'En hoeveel brieven krijg ik dan?' glimlachte Johan.

'Dertig natuurlijk!' antwoordde Gerda kort en boos.

Daar had-je 't nou waarachtig alweer! Die vraag was immers niet anders dan een bedekte toespeling, dat ze wel gauw terugkeren zou. Kon hij nét denken!

Wacht, eens even laten voelen.

'Zeg Jo, als 'k nou 's niet toekom met m'n geld? Want een maand is lang!'

Johan vertrok geen spier.

'Dan sein je maar om meer, bij Mr. Turner. Dat kost je geen cent. Was dat niet allemachtig aardig aangeboden van Torrini?'

'Dat zou 'k tóch niet doen. Veel te duur en veel te omslachtig.'

'Dan schrijf je. Maar je weet, dat je altijd kán seinen, nie-waar? Zo veel als je wilt. Weet je waar 't kantoor is?'

'O jawel, in Broad-Street.' Ze zei 't onverschillig. Ze begreep

opperbest, waarom hij dat met zo een nadruk vroeg. Niet om 't geld.

Kardoesje was tegen baboe aan in slaap gevallen. En ook oude Sarima-zelf dutte half met haar hoofd tegen het houten beschot. 't Gedonder van de trein over de lange spoorbrug over de rivier deed haar opschrikken. Soezerig sperde ze de ogen open, keek 't raamgat uit.

'Soeda?'

'Belom... belom,' suste Johan glimlachend.

'Nog wel een minuut of tien.'

Ze kwamen nog een paar stille kampongs voorbij, de grauwe huizen verscholen onder hoge klapperpalmen. 'n Man in bleek-rood baadje kapte er hout voor z'n huisdeur, twee naakte kinders, de dikke bruine buikjes vooruit, stonden er aandachtig naar te kijken. Een meisje liep, wat dieper 't palmbos in, met een goud-gele maïskolf op het hoofd naar een verscholen huisje toe. Ze droeg een strak kabaajtje van somber-blauwe kleur.

De trein stopte in 't wrak en schamel havenstationnetje en ze stapten uit, Soemon, die in de derde-klas-wagen was meegereisd om voor de bagage te zorgen, kwam al met z'n blote voeten over 't zonnige plaveisel aangerend, hij hielp de stationskoelies de zware koffer uit de gapende goederenwagen zeulen en keek terwijl rond naar een paar Chinezen, die 't goed naar de boot konden sjouwen. Er kwam al gauw een heel stelletje van die geel-bleke, sjofele kerels, met benige hongergezichten, de dorre monden open en nagenoeg ongekleed. Soemon, met superieur gebaar, pikte er twee van de stevigsten uit, en die laadden de zaakjes op blote, bottige schouders, terwijl de anderen zwijgend aftrokken.

Johan hield schuttend de witte parasol boven Gerda's hoofd. Ze zag bleek van de migraine.

Baboe, suffig en gemelijk door al dat ongewone gedoe, slofte er traag achteraan, oogknippend tegen de felle, witte zon. Anders zat ze om deze tijd lekker thuis in de koele achtergalerij met Kardoesje te spelen of te naaien, terwijl haar oude man naar de markt was om sajoer en visjes!

Ook Gerda voelde wat teleurstelling om dit saaie begin van de

reis. Maar dat verweet ze onmiddellijk zichzelf. Had ze soms gedacht dat het reisje naar de haven plezierig was? Ze wist waarlijk wel beter. Nee, het rechte genoegen ging pas beginnen als ze midden op de grote, koele zee zouden zijn!

De boot lag klaar aan de hoge steiger, door een brede, sterk hellende loopplank in verbinding met de woelige wal. De koelies stonden daar al met de barang. Wat hadden ze gesjouwd, de kerels! Hun koppen waren nat van zweet, dat ze ijverig wegwisten met vuile enden lap. Johan, medelijdend, gaf ze een goed draagloon, en pas daarna en na een tevreden grijns tegen elkaar, droegen ze 't boeltje naar boord en zetten het tussen de overige rommel aan dek.

Want er stond wat een rommel! Gerda keek er ontstemd van. En wat stonk het weer benauwend naar droge vis, naar die lamme ikan-kring, die van de Molukken tot Oleh-lehs Indië permanent verpest! Koelies van allerlei landaard, nagenoeg ongekleed hun bruine, zwarte en kaneelgele lijven, wriemelden sjouwend en zeulend ertussen door, en een slanke jonge Chinees, die op z'n hoofd een platte bun had staan, waarin twee jonge haaien op apegapen lagen, stond er lachend naar te kijken. Een sjouwende landsman van 'm vloekte hem uit en sloeg grommend naar hem, maar hij ontweek lachend de klap en ging kalm met z'n have naar de derde klas, achteraan, waar z'n plaats was.

De kapitein, welgeklede dikkert, met een joviaal warm-rood hoofd boven zijn prangende jaskraag uit, beende met voorzichtige wijde stappen tussen de rommel door, naar Johan en Gerda toe. Hij begroette hen vriendelijk en vernam met belangstelling, dat mevrouw voor een maand naar de bergen ging. En Gerda informeerde of er misschien nog andere dames van haar kennis konden zijn, want de kapitein was op de hoogte van alles, dat ging en kwam tussen de beide havens. Maar de kapitein ontkende met langzaam hoofdschudden na even wenkbrauw-fronsend bedenken. Nee, bekende dames waren er niet.

Gerda verborg haar teleurstelling onder een opgewekt 'o, het maakt niets uit'.

Ze vertelde, dat ze er niet heenging voor genoegen, maar omdat ze zenuwachtig was, en ze had de goede kapitein Völcker wel kun-

nen omhelzen, toen die tegen Johan zei, dat zijn vrouw er ook echt-zenuwachtig uitzag, dat alle vrouwtjes zo een uitstapje op haar tijd nodig hadden en dat hij, de kap'tein, al menig prikkelbaar bleek-neusje met blozende kaken en een excellent humeur had teruggebracht!

Johan bleef maar glimlachend knikken, zodat Gerda op het punt stond, nog ééns, en voor de allerlaatste maal een driftbui te krijgen. Hé, die man van haar, die kon nou nóóit eris toegeven, dat hij ongelijk had! 't Was duidelijk te merken aan zijn hatelijke glimlach, dat hij nóg niet geloofde in het noodzakelijke van haar vertrek. Eigenlijk verdiende hij, dat 't níét hielp!

De kap'tein had de Javaanse hofmeester geroepen en die geleidde Gerda met baboe en kind naar de hut beneden, om zich wat op te frissen en alles gereed te leggen voor de nacht. Dan was dat afgeloopen en kon ze tot slapen-gaan aan dek blijven. Ze had de ruimste en luchtigste hut gekregen, omdat er behalve haar maar twee passagiers waren, Engelse planters, had de kap'tein verteld, die een uitstapje hadden gemaakt naar de Hollandse kolonie en nu terugkeerden naar hun woonplaats. Die konden het wel met wat minder ruimte stellen, een dame-met-kind ging altijd voor.

Maar in die ruimste en luchtigste hut was het toch nog behoorlijk warm. Terwijl ze voor de kleine toiletspiegel haar kapsel wat opfleurfde met een pijnlijk gezicht, omdat ze zo'n hoofdpijn had en de baboe achter haar onder veel protest Kardoesje uit haar slendang peldde en in de benedenste kooi lei, keek Gerda uit de patrijspoort over de gladde, vlakke zee, waar de zon smoorwarm in neerbrandde. Ze zag juist tegen de buik van een bruine Chinese jonk en 't óp-en-neer klimmen van de gestaarte bemanning tussen een prauwtje beneden en het dek omhoog, die ze geen van beide kon zien, bespiedde ze half-bewust.

Terwijl ze nog doende was haar schoenen voor muilen te verwisselen, die lekker koel aanvoelden door de dunne kousen heen, was Kardoesje al in slaap geraakt en zachtjes ging ze nu naar boven, terwijl oude baboe zich te dutten legde op de grond.

't Dek was geruimd en dat gaf haar dadelijk een prettig gevoel. Al de rommel van pakken en manden was teruggeschoven naar het

achterdek, waar Gerda de Chinese en Inlandse passagiers zag krioelen, ieder nog druk bezig met z'n eigen rommeltje. Gezellig stonden de groen-geschilderde rieten stoelen in kring rond de kleine tafel met marmerblad en verder op dek was de djattihouten etens-tafel al bespreid met het witte kleed voor de tiffin. Johan zat bij de kap'tein, ieder had een glas bier voor zich staan en Gerda, 't gezicht in opgewekte plooi, ging bij hen zitten, en gedurende 't kwartiertje, dat ze zo in alle vrede nog met z'n drietjes praatten—de Engelse planters hingen over de verschansing en keken naar de kleurige drukte aan wal—dacht Gerda aan de hele reis in 't verschiet niet meer.

Maar de kap'tein keek op z'n horloge en hij waarschuwde Johan, dat 't tijd werd om aan wal te gaan. Toen voelde Gerda ineens een felle hartebons, bevend rees ze overeind van haar stoel en de kap'tein tegelijk stond op en keerde zich om, en ging de laatste orders geven voor 't vertrek.

Ze bracht Johan tot voor de hellende loopplank, die achter hem zou worden ingehaald. Schreiend lag ze in z'n armen.

'Wil je nóg terug?' fluisterde Johan, 'het kan nog!'

In het moment, vóór ze antwoordde, bedacht Gerda hoe dóm ze zou zijn, nu nog terug te gaan, hoe ze een heerlijk reisje zou mislopen en dat haar iedereen, en Johan 't hardst van allemaal, zou uitlachen. Nee, ze deed 't niet, ze wou haar uitstap naar Poeloe-Sirih gehad hebben, net zo goed als de anderen, als al haar kennissen.

Ze maakte zich los uit Johans armen, wiste haar betraande ogen af en schudde zonder boosheid, maar zeer beslist, het hoofd. Dat Johan een teleurgesteld gezicht trok, verhardde haar weer; had hij waarlijk op 't allerlaatste moment nog gerekend? En ze was nu dubbel blij, dat ze volgehouden had. Dan nu ook geen tranen meer!

Johan ging van boord en bleef op de steiger staan, 't gezicht, zonder glimlach nu, naar de boot opgewend. Gerda stond daar alleen aan dek, de hand aan de railing en ze zag hoe de scheepslui de loopplank moeizaam binnenzeulden. Toen was ze plotseling op het hoge dek door de brede strook water in de diepte al van haar man gescheiden; en tegen de kap'tein, die naast haar was komen staan en een opmerking maakte, kon ze nauwelijks iets zeggen.

En de boot stootte drie korte, rauwe geluiden uit, 't afscheid van

de wal; het houten hekje werd met een smakje in de railing gezet en van onder op kwam hoorbaar al luider het grommelend gestamp van de machine, die aanving, de 'Guinea' in gang te zetten...

Kleiner en kleiner werden de grauwe pakhuizen aan wal, werden de jonken en prauwen, die daar lagen vastgemeerd of los dobberden verderop; kleiner werd het kleurig gewoel van sjouwend werkvolk. En Johan, die voortdurend nog wuifde, stond er eenzaam en onbeweeglijk in z'n blanke pak temidden van de beweeglijkheid en de kleurigheid rondom hem. Onder de neerschaduwende hoedrand was zijn gezicht niet meer te onderscheiden. Nu wuifde hij ook niet meer, en keerde zich om en ging heen. Achter de goederenloods verdween hij, Gerda zag hem gaan door een floers van tranen, dat plotseling over haar ogen waasde, ze bleef nog staren en nu hij weg was scheen plotseling véél verder de wal en 't mensengewoel daar leek 't doelloos-schijnend gewriemel van een nest mieren.

Ze keerde zich om en liet zich neervallen in een lange rieten stoel, op 't punt in schreien uit te barsten. Maar daar stond ineens de kap'tein voor haar, met een verholten lach onder z'n rode snor en met hem, in houding van afwachten, correct en stijf, de beide Engelsen. Die dienden toch even voorgesteld te wezen, voordat ze straks te zamen aan tafel zouden gaan.

Even was ze boos op de kap'tein, maar dan begreep ze, aan z'n nu openlijke glimlach, dat hij haar wou afleiden en ze lachte terug wat verlegen en bloosde onder 't voorstellen, terwijl de beide Engelse jongens óók blozend een correcte buiging maakten.

Het waren twee stevige, wélgebouwde jongens van vijf- of zesentwintig jaar, met knappe, gladgeschoren gezichten, de een blond, de ander donkerbruin. Maar dat maakte met die kortgeknipte haren niet bijster veel verschil en Gerda kreeg de indruk, dat ze broers waren. Ze vroeg er hun naar en de jongens lachten met grote, witte tanden, vermaakt, en vertelden, dat iedereen ze voor broers hield... vóór ze voorgesteld waren! Gerda bloosde nu weer om 't domme, dat ze hun immers verschillende namen vergeten had en ze lachte maar mee. De kap'tein had wat te drinken laten komen. De hofmeester kwam nu uit 't kombuis voor den dag met 'n hoge stapel borden, waarboven alleen z'n oplettend, ernstig gezicht uitstak.

Z'n blote voeten gingen zacht over de witte planken naar de tafel toe, voorzichtig zette hij daar de bordenstapel neer, en verdween opnieuw om 't overig tafelgerei te halen.

De jongens hadden daarvoor en voor hun parelende whisky-soda nu meer aandacht dan voor Gerda, en die liet zich langzaam terugzinken in haar stoel en keek naar de verdwijnende kust.

Die lag daar nu vaag en nevelig al heel ver verzonken in de einder. Ze waren ook al haast een half uur in zee. Prauwen en jonken waren niet te zien, doch, ver zee-in, kwam zichtbaar een grote stoomboot die daar heel langzaam langs de wazige kim voortkroop, de trage rookpluim achter zich aan. Verblindend-blinkend kaatste de gladde zee 't witte zonlicht terug naar omhoog, en de hete lucht drukte zwaar op het zonnedak boven hun hoofden. Gerda dacht aan Johan, met een gevoel, of ze al uren weg was, ze lag strak voor zich uit te staren, 't praten der drie mannen hoorde ze wel langs zich heen murmelen, maar de betekenis van hun woorden drong niet tot haar door. Nu zat Johan, bepeinsde ze, alweer in de trein, en de trein ging terug naar haar woonplaats toe.

Dan zou hij uitstappen, ja, hij wás er al haast, en een sado nemen naar huis toe. Als Sidin maar had opgeruimd, nu ze Soemon hadden meegenomen! Als kokkie maar naar de passar was gegaan, nu niemand het haar had bevolen! 't Mens was in staat met haar handen over mekaar in de keuken te zitten sirihkauwen en geen slag uit te voeren voor de rijsttafel, uit pure oliedomheid. Dan zat Johan om twaalf uur zonder eten. Had ze toch maar vooraf haar orders gegeven! Ja-god, wie kon nou overal aan denken en dan in al die drukte en roezemoes van vanmorgen, met die omslachtige Torrini nog op de valreep...

Toch dacht ze met een schokje van verheugenis aan buurvrouw Torrini. Had niet Johan een doorlopende invitatie om bij háár te eten? Daar zou ze hem vandaag stellig wel aan herinneren, vast stuurde ze hem een leetje op kantoor en al ging Johan er niet graag, omdat hij niet hield van de Frans-Engelse conversatie en omdat de Torrini's altijd zo lang tafelden, dat de siësta er bij inschoot en je zó van tafel weer naar kantoor moest, de eerste keer zou hij toch niet weigeren.

En ze vermeide zich in de gedachte dat Johan toch goed verzorgd zou wezen en hoopte, dat Wilkens hem vanmiddag zou komen halen, om met hem te eten in het hôtel.

'Kom mevrouwtje, lach eris mee,' wekte de kap'tein haar op.

Gerda richtte zich glimlachend overeind in haar stoel.

'Mag ik u een glas sherry laten brengen?'

'Graag.'

De ene Engelse jongeman vroeg haar, of ze in Poeloe-Sirih was bekend.

Nee, ze wist er alleen Mr. Turner... Hè, die kende hij óók, een héél geschikte man. En Gerda vroeg op haar beurt, of hij dan ook te Poeloe-Sirih thuishoorde. Maar de jongen vertelde, dat hij en z'n vrind 't binnenland ingingen, onmiddellijk terug naar hun suikerplantage.

De gong geluidde met drie wélklankige slagen. De kap'tein keek op z'n horloge.

'Etensuur,' zei hij.

Kalm-stomend voer de 'Guinea' voortdurend verder de gladde zee in. 't Land, dat ze achter zich had gelaten, was nu gans en al van de einder weggevaagd; nergens kust te zien.

Opeen afstand gleed nu statig een grote Chinese jonk voorbij, een fantastisch vaartuig dat een hele menigte van wijd-gespreide goudbruine zeilen voerde en een gele vlag met een zwarte draak in top.

Wat was het warm onder dat zonnedak, waartoe hun hoofden haast reikten, nu ze zich met z'n vieren om de netgedekte etenstafel schikten! De soep, die naar schapevlees rook, maakte Gerda even wee, maar ze wist, dat ze daar aan de overzijde een hele maand schaapvlees-geurende soep zou krijgen, en 'mutton' in iedere denkbare gedaante, en ze vermande zich en at, ook om de kap'tein genoeg te doen, haar bord leeg.

De kap'tein wélgemoed—hij vond de beide Engelsen gezellige passagiers en een jonge vrouw aan boord, daar hield hij óók wel van—stelde nu voor, dat ze na den eten allemaal zouden rusten en daarna een kijkje nemen op het achterdek. Hij had een Arabische slangen-bezweerder aan boord zien gaan! Hoe leek mevrouwtje dat, als ze die kerel eens zijn kunsten lieten vertonen? Gerda voelde er wel voor,

ze had nog maar eenmaal een slangenbezweerder gezien en geheimzinnige dingen trokken haar altijd aan. Des kapiteins voorstel maakte een heel gesprek over tovenarij en bovenzinnelijkheden gaande, waarbij de Engelse jongens telkens luid lachten met hun witte tanden en overmoedig hun hoofden achteruit wierpen. Gerda maakte zich daar een beetje boos bij, wat drommel, je deed niet alles af met het lachende materialisme van die gezonde boys! Er was méér tussen hemel en aarde, dan zij met z'n drieën—of met z'n vieren dan, als je de kap'tein wou meerekenen, maar dié wees het meegerekend-zijn glimlachend af—wisten, of ook maar vermoedden! De Engelse jongens echter, blijkbaar niet sterk in de klassieke literatuur van hun vaderland, lachten op die tegenwerping nog luider, Gerda werd nog bozer en de kap'tein deed er een glimlach toe.

De geurende sappige ananassen werden opgezet en de jeugdige planters vonden die nu veel belangrijker dan alle bovennatuurlijkheden met de slangenbezweerder erbij; ze sneden zich dikke, druipende, goudgele schijven van de vruchten af en aten die rijkelijk bestrooid met zout.

Onder dat bedrijf was het ineens weer stil en hoorde Gerda plotseling 't gekrijt van Kardoesje, die blijkbaar was ontwaakt en nijdig protesteerde tegen haar overplaatsing naar een hut op de 'Guinea'.

Haastig stond Gerda op en daalde naar beneden. Sarima stond daar over de nauwe slaapkooi gebukt en grommelde tegen 't kind, dat nijdig krijste en zich niet wou laten helpen. Maar Gerda beurde haar dochttertje, dat rood was van de hitte, uit de kooi, kuste haar van zweet en tranen nat gezichtje en nam haar mee naar 't dek.

Dat was al leeg, de kap'tein en de beide passagiers zeker reeds ter rust, bij de verlaten tafel stond de bruine hofmeester en zette 't eetgerei in elkaar.

't Was er al niet veel koeler dan beneden. Overal rondom uit zee sloeg 't door de gladde oppervlakte weggekaatste zonlicht op, verblindend blank en gloeiend warm. Wijd in de verte aan alle kant lagen de horizonten in wazigheid verzonken; land viel nergens te bekennen, vaartuigen evenmin. Gerda zuchtte. Wat zou Johan nu doen? Zou hij slapen? Ze had 't gevoel of ze al heel lang van huis af was en zo op afstand van tijd en ruimte gezien, leek dat huis ineens

begeerlijk om te wezen, want rustig en koel... En wat was 't gloeiend heet aan boord, wat was Sarima brommerig, Kardoesje dreinerig en vervelend.

Gerda ondervroeg nu de baboe.

Had Kardoesje gegeten? Had zij zelf gegeten? Nonnie had niet gewild en 't kind had gelijk. Wat was dát voor vuile boeboer... tjies... die ze haar wouen laten slikken? En zijzelf, nóú, zij had geen honger, zij had sakit-hati, gróót verdriet. Was dat een idee van mevrouw geweest, om alleen op reis te gaan? Was mevrouw maar liever bij de toean gebleven, en had háár bij Sidin gelaten!

Gerda wou even de oude baboe berispen om haar vrijpostigheid, doch ze liet 't maar. De hele maand waren zij en 't oude mensje immers op elkaar aangewezen, en als Sarima eenmaal boudeerde, dan had je haar nog niet weer in haar humeur!

Ze zei dus alleen, dat Sarima niet moest praten als iemand, die zijn verstand kwijt is; ze wist immers héél goed, dat mevrouw op reis móést omdat ze zenuwachtig was.

Gingen niet alle dames op reis, die zenuwachtig waren?

'Betoel,' bromde de baboe en goedig bood ze aan, met Kardoesje wat op en neer te lopen aan dek, dan kon mevrouw een beetje slapen.

Gerda gaf haar verheugd het kind in de slendang en legde zich languit in de rieten stoel. 't Kussentje schoof ze zich onder de wang en sloot de ogen om te slapen, maar er was zo een wirwar van gedachten in haar hoofd, dat ze al gauw afzag van haar pogen, die tot rust te brengen.

Hoe zou ze nu doen, met 't hotel op de berg? Haar kamer huren per week of voor de hele maand? Johan had gezegd, bij de week was beter, jawel, maar dat deed hij natuurlijk, omdat-ie dacht... Als 't goedkoper uitkwam, huurde ze voor de hele maand. Ze had sago genoeg voor Kardoesje, wel twintig rollen, ze zou zuinig wezen met haar geld. Wel vervelend, dat ze waarschijnlijk geen enkele kennis zou aantreffen, maar ze ging niet voor plezier, doch om beter te worden, omdat iedereen naar Poeloe-Sirih ging, die beter worden moest...

Morgen vroeg de aankomst—dan leuk winkelen in Broad-Street;

de anderen hadden ook allemaal zulke aardige dingen meegebracht. Die Engelsen hadden van alles in hun toko's, waar die vadsige Hollanders niet aan dachten. Overal waar je kwam, de ouwe sleur, dezelfde duffe dingen. Nooit eens wat nieuws. Pienter volk, die Engelsen, aardige jongens, deze twee aan boord.

De donkere was wel 't aardigst... of... nee... eigenlijk toch de blonde. Die had leuke blauwe ogen... guitig... en mooie tanden hadden ze allebei... ze hield ook wel van die gladgeschoren wangen... maar veel zat er niet bij... dat had-je gewoonlijk met die Engelsen... sportjongens natuurlijk, en waarschijnlijk goede 'business-men'... maar meer niet... vreemde talen verstonden ze totaal niet... laatst die Engelsman in Sabang... waar Johan van verteld had, die niet eens de Franse woorden onder het Engelse wapen begreep... een zeeofficier nog wel... en ze uitsprak op z'n Engels... om te gieren: Djóé et mon drójt... djóé et mon drójt...

...Sarima, die neuriënd heen en weer liep met het half-duttende kind in de bruine slendang, constateerde op dat moment, dat de njonja was ingeslapen.

II

't Geluid van stappen, stoer over dek, heen-en-weer, heen-en-weer, wekte haar enige uren later. Dat de middag gevorderd was, bemerkte ze dadelijk aan de zon en aan de zee. Het moest wel half vijf wezen. Niet langer kaatste het zeevlak wit-gloeiend zonnevuur omhoog; de goudstralende bol, dalend naar de kim vóór het schip uit, zond nu z'n mild gulden licht in brede banen uit over het effen vlak. Eilandjes rezen in de verte, een hele archipel van begroeiide vulkaankegels met wat slib eromheen; op een der dichtstbij waren de huisjes van een armelijke kampong te onderscheiden: temidden van die eilandjes zouden ze blijven varen tot Poeloe-Sirih toe.

Stevig stoomde de 'Guinea' op, achter zich latend in het daar koel-staalblauwe zeewater een breed, woelig spoor. Heel ver dáár-achter was de kim, waarin nu diep-verzonken lag de kust, die ze verlaten hadden.

't Werd ook al koeler aan dek en die mildere temperatuur had gunstig gewerkt op 't humeur van oude Sarima. Op een afstand zat ze gehurkt, spelend met Kardoesje en keek glimlachend naar 't ontwaken van haar meesteres.

Maar Gerda, na het rustige slapen, het even opschrikken, want niet weten wáár..., viel plotseling weer kil de gedachte aan haar eenzaamheid in het hart. Ze rilde even van onbehaaglijkheid... was dan ook meteen klaar wakker en met een sprong uit haar stoel overeind.

Sarima bracht haar Kardoesje; ze vertelde dat 't kind de hele middag zoet was geweest en lekker had gebaad, zou mevrouw nu ook niet eens een bad gaan nemen? Gehurkt zat het oude mens voor haar en keek goedig naar haar op. Zijzelf was voor 't ogenblik helemaal verzoend met de toestand, ze had lekkere rijst gehad, wat geslapen en een frisse kabaaj aangetrokken. Maar Gerda, mismoedig en besluiteloos, keek op haar neer, kon er nog niet toe komen te gaan baden, hoewel haar heet-plekkerig de kleren kleefden aan 't lijf.

Ze keek triestig uit naar de ijle einder en voelde zich met die wijde zee ertussen, eindeloos ver van haar woonplaats, haar huis en haar man. En nu moest de lange nacht nog komen, de nacht van niet-kunnen-slapen in de benauwde scheepskooi! Maar eerst toch nog de koele avond na het diner. Ze nam zich voor lang aan dek te blijven. Als de kap'tein op z'n praatstoel zat en de Engelse jongens wat loskwamen, kon dat nog heel gezellig worden.

Ze ontwaarde nu ook al de jongens, die haar wakker-worden hadden opgemerkt en met een glimlach, wat verlegen, naar haar toekwamen. Ze waren allebei in grijze zomerpakjes naar Europese wijze, met hoog boord en bruine schoenen; dit was zo de gewoonte bij koloniale Engelsen, wist Gerda, maar ze schrok er even van. Ze zouden 't toch niet in hun hoofd gaan krijgen, in smoking aan 't diner te komen? In 't Engelse berghotel te Poeloe-Sirih werd dat wel gedaan en daarom had Gerda in haar koffer een paar fraaie toiletten meegenomen, maar ze dacht er niet aan, dat voor den dag te gaan halen voor 't diner hier aan boord!

De jongens schoven rieten stoelen aan en zetten zich bij haar. Een

Javaan presenteerde thee, en Gerda, 't kopje uitdrinkend, bekeek goedkeurend de beide wélverzorgde passagiers. Ze vond het Engelse systeem van zoveel doenlijk vaderlandse kleding en vaderlandse gewoonten in de tropen te handhaven, veel aardiger dan de Hollandse mode der wijde witte slobberpakken, die als een banaal uniform, iedere man vulgariseerden. Van iemands persoonlijke smaak en persoonlijke geschiktheid om dit of dat te dragen, bleef zo niets over. Aardige dassen, leuke schoenen, een vlug jasje, niets van dat alles zag je ooit een Hollands kolonist dragen. Al gaf dan de Engelse gewoonte wat ongerief in de hitte, 't stond toch heel wat smakelijker.

De kap'tein, in een schoon wit pak, kwam nu ook voor den dag en met een handwuijf duidend naar 't achterdek, vroeg hij:

'Hoe is het, zullen we nog?'

De jongens, weer met een lach om hun witte tanden bij de gedachte aan het gesprek van straks, stonden op, na een vragende blik op Gerda.

Die rees, blij met de afwisseling, evenzo overeind en ze gingen met z'n vieren, over 't middenschip, langs de kombuis, waaruit warme spijsgeur walmden naar 't brede, ophellende achterschip. Daar was, na de siësta, ook alles weer ontwaakt. Languit lag er ieder op z'n slaapmat, strootjes-rokend of etend met trage greepjes de witte rijst met wonderlijke toespijzen. Ze keken onverschillig op naar de vier onverwachte gasten, ze waren gewoon te worden bekeken en bekommerden er zich niet om. Nauwelijks dat ze traag hun uitgestrekte bruine benen introkken om Gerda en haar begeleiders te laten passeren; met hun bagage, hun slaap- en eetrommel hadden ze 't hele brede dek in beslag, een kleurig kamp, waar niemand zich bekreunde om de ander en waar temidden van dobbelende Chinezen en gulzig-schrokkende Klingen, en een heel nest Maleise kinderen, naakt krioelend door elkaar, een Battakse vrouw haar lange zwarte haren kamde en waar een grijsbaardige Arabier met een vuile kaftan aan, en een vuile tulband op, zijn Koran zat te spellen. Een hoge mand stond naast hem; door de openingen van 't vlechtwerk was 't lenig wriemelen van een groengele knoedel slangen zichtbaar.

De kap'tein, die een beetje geuren wou bij z'n passagiers, sprak de oude kerel aan in 'n taaltje, dat hij zeker voor Arabisch wou laten doorgaan, en de grijsbaard antwoordde met een lach van honende beleefdheid; z'n zachtzinnige gedempte stem mompelde een paar woorden en hij haalde de mand naar zich toe en klepte er 't deksel af.

Gerda keek met weerzin in die walgelijke massa van dikke kronkels neer, waaruit nu boosaardige platte koppen met nijldige ogen kwamen oppunten, ze ging onwillekeurig wat achteruit. Maar de Arabier lachte en keek geruststellend met z'n uitgedoofde zwarte ogen naar haar op.

Nu werd ook de aandacht van de anderen gaande. Op hurken en knieën schuifelden ze naderbij, lachend zonder geluid, de ogen gretig en ze maakten een kring, die ze in bange eerbied wijd hielden rondom de bezweerder en de vier rechtopstaande Europeanen. De Maleise kinders, in mekaar gehurkt als kleine aapjes, de dikke gladde handjes op de vuile knietjes keken toe met hun blinkende oogjes; en de glimlachende bezweerder stak nu met zwierig-onverschillig gebaar de blootgestroopte arm diep in de mand. Een 'wah' van verbazing en ontzag zuchtte op, nu de bruine Arabierenhand weer bovenkwam, met een drie, vier lange slangen in losse greep bijeen, die woedend zwaaiden met de schubbige lijven en hun kwaadaardige koppen nijdig rukkend heen en weer bewogen. Maar de oude man, met z'n geheimzinnige glimlach, die sluw en triest tegelijk was, begon ze, mompelend wat toverwoorden moesten zijn, kietelend over de koppen te strelen; al de koppen rechtten zich dan, al de ogen staarden hem in 't gezicht, de elastisch-opgekromde lijven slaptten omlaag, zacht bewogen de nerveuze staarten heen-en-weer.

Nu opende de bezweerder z'n hand, langzaam, en liet over z'n uitgestrekte arm, pezig en bruin, de dieren naar boven kruipen; één wond hij zich als een reusachtige armband, vierdubbel om de pols, nijdig keken de zwarte priemoogjes uit de opgerekte kop de omzittenden aan, even, dan liet de bezweerder het kronkelende beest van z'n neergestrekte hand in de duistere mand terugglibberen en terwijl z'n vingers daar wriemelden naar andere, hingen er drie over z'n schouders, vleiden zich glibber-kil om de bruine hals,

staken de kop omlaag in de plooiën van wijde witte kaftan.

‘Laten we weggaan,’ zei Gerda, achteruittredend met een gevoel van weë walging. De kap’tein lachte luid-op.

‘Al te griezelig, mevrouwtje?’

Ze baanden zich een doortocht tussen de strak-kijkende toeschouwers door naar het voordek terug. Vóór de ‘Guinea’ uit, aan de einder, waar zich wat wolken samentrokken, daar had het kleurenspeel van de zonsondergang reeds een aanvang genomen. ’t Gladde water ving het rode en goudbrandende licht in brede vegen en stromen op. Overal rondom de ‘Guinea’ stonden nu, dichtbij en op afstand, de vulkaaneilanden opgerezen boven de zee uit-, onder ’t gladde vlak schuilden de valse klippen, maar de stomer ging daar met stevige en vaste gang tussendoor-eenzame kampongs lagen er in de goudgloed van zonsondergang, op andere eilanden waren geen kampongs, daar lagen roerloos en doods de woeste bossen en lalang-brokken.

De Engelse jongens vermaakten zich nu met Kardoesje, die ze beurtelings op hun knieën lieten wippen en Engelse woorden nazeggen. Om de gebroken klanken van het kind schaterden ze dan luidop. Gerda keek er naar met een glimlach, maar in haar borst voelde ze voortdurend de zware beklemming om haar heengaan van huis, naar een vreemd land, dat toch wel heel ver was, zo uren en uren stomen over de zee. Ze kon geen verheugenis meer voelen om de plezierreis die ze maken ging, ze dacht aan huis en tuin, waar nu de zon onderging en aan Johan, die er alleen zou zitten met de thee. Alles zo vér... zo heel ver nog achter die verre, al donkerende einder.

De zon was onder, het lichte zeevlak verschoot van kleur, de warme glanzen kilden en bleekten op, de einder grauwde weg in ’t komende avondduister. Donkere ruige klompen werden de eilanden, die hoog opstonden rond de ‘Guinea’.

Hoog in de mast, tegen de lucht, die daar nog licht was, straalde de elektrische lamp; een platte gloeischijf stak in ’t zonnedak als een grote week-witte maan...

Nu werd Kardoesje beneden in de hut te slapen gelegd; door de open patrijspoort kwam van stille zee uit de avondkoelte, die er de

temperatuur draaglijk maakte.

Om zeven uur werd het eten opgebracht, ze tafelden lang, 't was bij negen, toen ze opstonden. Toen was inenen Gerda's lust naar praten en gezelligheid voorbij, 't uitzicht over de duistere nachtzee bekleemde haar, de stilte drukte. Ze ging maar liever naar bed. De kap'tein had er dadelijk vrede mee, sprak van vroeg opstaan de andere dag. Tot laat in de avond bleef hij met de twee Engelsen skat-spelen en bierdrinken, en Gerda, die de slaap niet kon vatten, hoorde nog uren lang hun jolig praten, hun kaartspel-termen, het gerinkel van hun glazen en 't geroep naar een bediende om meer bier en om wijn.

Sarima's gestrubbel met Kardoesje wekte haar de andere dag nog voor zonsopgang. Ha, een zeebries rimpelde 't watervlak, woei koel naar binnen door de patrijspoort. Een wazige rij van verre bergen stond als een vage kartelrand tegen de grijze einder. Ze kleepte gauw zichzelf en 't kind en klom aan dek. Er was nog geen zon te bekennen, de korte schemer grauwdde nog over 't zacht-klotsende water, maar iedereen was al bij de hand, om in 't rijzende daglicht Poeloe-Sirih te zien naderen. Achter op dek was nu drukke bedrijvigheid, daar werden slaapmatten ineengerold, pakken vastgesjord, ieder bereidde er zich tot de aankomst. Hoog-rechtop, tussen 't kruipende en gehurkte volkje, dat krielde en redderde aan z'n voeten stond de grijze slangenman, de kop met grauwe baard geheven naar de oostelijke hemel toe, biddend de zon tegemoet.

Vurige vegen braken nu uit het grauwe gesluiert der nachtelijke nevels, even nog, en de zon steeg onder de aarde vandaan en boven het zeevlak uit. Prauwen van vissers, die daar dobberden, lagen plotseling midden in 't rode goud. Maar Poeloe-Sirih, aan de westerkim, bleef nog in schemerduister. Doch niet lang meer en het klimmende licht zette ook daar de vage kleuren aan tot weekblauw de lucht en diep-groen de begroeide heuvelen. Witte huizen en rode daken, een zwarte vuurtoren en een blanke kerk kleurden feller te voorschijn. Schepen en boten, rustig in de diepe baai, werden zichtbaar, en hoorbaar, de lang-gerekte melancholieke grom van een vertrekkende mailboot, driemaal achtereen. Stille, witte vogels kwamen heenvliegen rond de mast, streken aan dek, tripten

er even en wickten weer op.

Stevig stoomde de 'Guinea' de baai binnen en wal tegemoet. Nu lagen de heuvelen achter de stad in vol licht te pronken met hun weelderige begroeiing, en aan de zeekade waren de lage loodsen een voor een te onderscheiden. Hoger daarachter rezen de kantoren en winkels van Broad-Street en de gouvernementengebouwen, de villa's verderop, wit in het groen van hun tuinen, de Chinezenwijk als een grauwe, compacte huizenmassa tussen villa's en zee.

Gerda voelde zich zenuwachtiger dan ooit. De blijde stemming om het bereikte doel, om het dichtbijge genot van koelte en rust wilde nog maar niet komen. Ze liet zich door de kap'tein het berghotel wijzen, hoog op de kale top van de hoogste en verwijderdste heuvel; en ze vond, 't leek een verlaten arendnest in het woeste groen.

Ze sprak van de kleine inkopen, die ze nog doen wilde en vroeg de kap'tein naar de geschiktste toko, maar de man keek verbaasd, en vertelde haar, dat ze in heel 'Poeloe-Sirih' geen winkel open zou vinden. Ja, in de Hollandse koloniën openden ze om 'n uur of zeven reeds, maar 't Engelse gebruik was, dat de zaken niet voor negen een aanvang namen. Toch raadde hij haar aan, niet te wachten, maar rechtstreeks naar het 'Oriental'-hotel te gaan—dat één was met het berghotel—daar te ontbijten en de draagstoelen te bestellen. Na het ontbijt moest ze dan dadelijk naar boven, of 't zou ál te zwaar sjouwen worden voor de koelies in volle daghitte.

Gerda was zéér teleurgesteld. Ze voelde zich hulpeloos en 't gevoel van verantwoordelijkheid voor zichzelf en de baboe, die met Kardoesje in de slendang kant en klaar achter haar stond en alweer lelijk uit haar humeur scheen, begon haar opnieuw te drukken. Ze keek nog eens op naar het berghotel, wat was die heuvel ver en hoog, nog niet eens merkbaar genaderd, terwijl de stad nu toch duidelijk te kijk lag voor de 'Guinea' uit.

De Engelse planters hadden even samen gepraat en waren daarna naar Gerda toegekomen, of ze haar nog van dienst konden zijn? Niet? Nu, dan namen ze maar vast afscheid. Ze hadden nog wat met hun bagage te doen, af te rekenen met de hofmeester.

Gerda reikte ze de hand, ze lichtten hun hoeden en verdwenen naar onder.

De kap'tein zelf zorgde voor Gerda's bagage, liet de koffer en de krandjang vooraan slepen, er de andere boel opleggen. En daarna stonden ze even zwijgend en in afwachting, zagen de hoge aanlegsteiger naderen, dichterbij en dichterbij; de machine zweeg, even nog dreef de 'Guinea'—een breedgeschouderde reus temidden van het prauwenvolk—en lag dan stil.

Voordat Gerda, met een beklemd gevoel, van de goede kap'tein had afscheid genomen en haar bagage aan wal had, zag ze de beide Engelse jongens reeds ieder in een rikshaw stijgen en zonder omzien verdwijnen.

De kap'tein bleef nog aan boord, Gerda, Sarima met Kardoesje achter zich aan, volgde de 'runner' van het 'Oriental'-hotel, een smal, tenger Ceylonneesje in een kaki-pakje en met een rond zwart kalotje op z'n zwarte haren. Hij keek even lachend naar haar om en vroeg of ze een 'plankie' wou hebben. Ze stonden in een hele rij onder een afdak, die palankyns, aan alle kanten gesloten plompe bakwagens met druilerige, stoffige paardebeesten ervoor en Inlandse koetsiers ernaast. Gerda liep achter de runner aan ernaartoe, de slanke, lachende jongen pikte er een uit, waarvan de koetsier z'n vrind scheen te wezen, en opende met een ruk het klemme deurtje om Gerda te laten instappen. Baboe en Kardoesje die nu heel zoet was, liet ze voorgaan, zelf keek ze nog even om naar de stille blauwe rede, waar de 'Guinea' verlaten lag in de zon, beval de runner de zorg voor haar bagage aan en steeg in.

Door volle, zonnige straten, over een fraai vierkant plein, waar middenop een kerk stond tussen hoge palmen en een fontein met zandstenen leeuwen die een gedenkteken scheen te wezen, reden ze in snelle draf naar het 'Oriental'-hotel.

Een héél ruime, heel koele eetzaal, aan alle kanten open op gangen en galerijen, waar de marmeren vloer pas was besproeid, waar witte poenka's zacht bewegend voortdurend een klein koel windje gaande hielden, waar op een breed en hoog buffet héél achterin veel bloemen en vruchten stonden en een kleine witte Chinees muisstil rondliep om op ieder gedekt tafeltje—'t leken er ontelbaar veel—een vaasje bloemen neer te zetten, daar zat Gerda even later te ontbijten. Ze begon zich nu waarlijk op haar gemak te voelen. Ze was bij de

manager geweest—en had maar wát flink van zich afgesproken, o zo! Johan had er bij moeten wezen. Zij zou niet alleen kunnen reizen, niet met geld kunnen omgaan?

't Stijfge vulde portefeuilleetje zat veilig geborgen onder haar kleren op haar borst; de 'plankie' had ze niet hoeven betalen, alles werd genoteerd en kon met de manager van het berghotel verrekend worden. Die 'mutton-chop' voor haar viel mee. Leuk, dat de zaal—wat een enorme eetzaal hadden toch altijd die Engels-tropische hotels, en wat had ze een kamers en paviljoens en bijgebouwen gezien!—zo leeg was, nu kon ze op haar gemak eens rondzien. Die poenka's aan de zolder waren een zegen. Bij hen zag je ze nergens. Wel overal in Voor-Indië en in de Engels-Chinese havens, had mevrouw Torrini eens verteld. De Torrini's... die zaten daar nu aan de overzij en Johan... ze zou hem schrijven, zodra ze boven was. Echt opgewekt schrijven zou ze. Dan kon hij zien dat ze...

Daar nam de Chinees haar bord weg. Leuk, dat vlugge, onhoorbare... Wat kreeg ze nu? Ze tuurde op 't kriebelschrift van 't menukaartje. Custard, nee, daar voelde ze niets voor, daar zou ze maar voor bedanken. Rustig zat ze nu... zo vër van 't zonnige buiten, van de Chinezen-wijken en van Broad-Street. Hè, de poenka's hingen plotseling slap... zeker rustte even de koelie, die daar ergens in een triest hokje de hele dag aan het touw stond te trekken, dat de zeven brede lappen witdoek, die van de zoldering laag afhingen, in beweging hield. 't Was ook een baantje, in de hitte! 't Zou wel 'n Chinees zijn, die 't deed. Daar begon hij weer, waaiden opnieuw de zeven lange lappen; heerlijke koelte gaf dat dadelijk...

De manager kwam van een der galerijen af binnen, en liep tot bij haar tafeltje. Ze had met hem afgesproken, dat hij een spiritustoestel zou laten kopen—voor madame Torrini zou ze 't niet willen bekennen, maar 't wás vergeten—en 't tegen de zonsondergang zenden. Er kwam iedere avond een koelie van beneden af naar het berg-hotel. Er was ook al getelefoneerd om draagstoelen, als ze nu op weg ging, zou ze die vinden aan de voet van de berg.

Gerda stond op. De beklemming viel haar weer om de borst en ze voelde zich ontstemd tegen de manager. Had die haar nu nog maar even gelaten! Ze zat daar zo heerlijk veilig, dacht aan 't ver-

dere niet. 't Was haar of ze opgejaagd werd. Daar kwam, schuchter zoekend met de ogen Sarima ook al binnen en Kardoesje trippelde nu naast haar, klein propje in haar witte tjelana en op blote pootjes. Gerda zuchtte. Waarom was haar niet volkomen duidelijk, maar ze zag tegen het beklimmen van die hoge, steile berg, tegen het betrekken van dat afgelegen hotel ineens heel erg op. Wat zou ze er alleen zijn... zonder Johan! En alleen ook zou ze nu een hele maand lang alles moeten bestrukken en bedisselen. Maar voor de oude baboe, die voor 't eerst van haar leven op reis was, wilde ze zich flink houden, de kranige njonja zijn, op wie oude 'boe zich gerust zou kunnen verlaten.

'Doe Kardoesje maar weer in de slendang.' 't Kostte moeite, eer 't zover was, want ze had de smaak van 't lopen op blote voetjes beet, maar eindelijk lukte het toch met list en geweld.

Ze gingen, Gerda voor en de oude Sarima, sip en humeurig achter haar aan. 't Chineesje bleef nu alleen in de koele vruchtengeurige eetzaal, in ernstige aandacht doende met z'n bloemen-vaasjes.

Nu reden ze de hele stad door tot aan de voet van de heuvel. Broad-Street was ontwakend, de winkels, naar meer Europese wijze gebouwd dan in de Hollandse koloniën, hadden hun deuren geopend.

Europese employés reden haastig aan in door Chinezen getrokken karretjes, en ook gingen er te voet, die minder haast hadden, op hun gladde gezichten een *dédaigneuze* trek en met heersers-allure.

Nu kwamen ze met hun ratelende karretjes, waarvoor de Chinezen renden in ontembare draf, hoe vaak Gerda ze ook een 'langzaam' toeriep, in de volle, hete en stoffige Chinezen-wijk. Het krielde er letterlijk van die lichte, ratelende voertuigjes, met naakte gebogen mannen ervoor, de hoofden verschaduwde onder grote, rieten punthoeden, de benen aanhoudend in rappe beweging, schijnbaar gedachteloos rennend voor zich uit, maar in werkelijkheid voortdurend aandachtig om botsingen en het gevaarlijke plotseling halthouden te vermijden. Door haar lichte angst heen – want ook ossekarren, met breedgehoornde koebeesten, die dreigend rondkeken uit hun schuddende koppen, waren er bij menigte –

voelde Gerda bewondering voor de behendigheid der dravers. Alles liep zo glad en niemand scheen ongerust te wezen.

Ze waren de Chinezen-wijken weer uit, reden nu tussen een dubbelrij van bomen met lage, platte kruinen van somber-groen loof, waaronder warongs stonden. Die laan was smal, donker en lang, tot de heuvel toe. Onvermoeibaar leken ze wel, de kerels, geen ogenblik verminderde hun vaart, en Gerda, die er niet aan gedacht had, orders te geven, verbaasde zich plotseling, dat ze uit zichzelf waren heengegaan, waar ze wezen moest. Gelukkig maar, want ze verstonden van 't Maleis alleen de woorden 'links' en 'rechts'. En die twee te verwarren was juist haar zwak, waarmee ze door iedereen geplaagd werd en 't meest door Johan! Vast altijd ging ze de verkeerde kant. Ze zou wat gedwaald en gescharreld hebben in die wirwar van eenvormige straten, als ze 't alleen had moeten uitvinden! En toch geen ogenblik had ze zich afgevraagd, of de dravers 't wel wisten. Dom. En waarlijk meer geluk dan wijsheid, dat ze was terechtgekomen.

Ze steeg uit met 't kind, licht duizelig van de hitte en 't suizelend gedraaf; Sarima kwam moeizaam en mopperig uit 't andere karretje gestapt.

In schaduw van een groepje dier lage, als platgedrukte, somber-groene bomen, waartussen ze voortdurend hadden gereden, lagen de tien Klingalese dragers, op d'r ruggen met hooggetrokken knieën nog wat te luiëren, voor 't zware draagwerk beginnen moest. Steil rees de heuvel uit vlakke bodem omhoog, rood-bruin was het pad, dat tussen het groen opwaarts voerde en zich al gauw verloor met een bocht achter de bomen.

Grommelend rezen de Klingalezen op, sjorden hun lendedoeken recht, trokken steviger vast de rode lappen om hun zwarte krullenkoppen. Een diender, grote knappe Sikh, in kaki-uniform en witte slobkousen stond met een stom gezicht toe te kijken. Met Kardoesje steeg Gerda in, baboe kroop achter haar in de tweede stoel.

Hup, met lenig-vlugge rek beurden de sterke dragers hun last omhoog. Hun zwarte, magere lijven, die glommen van de olie, waarmee ze zich besmeerd hadden, kromden diep naar beneden. De taaie draagstokken kwamen op de schouders te liggen. Ze keken

met moeilijk wenden der zwarte koppen, nog even om naar hun kameraads met een vragende grom. Daarna op stap.

't Groepje leeglopers dat zich had verzameld bij de vertrekplaats—waar een menigte van kroegjes en van eethuisjes was—, de Sikh-diender bleven achter, onhoorbaar betraden de zwarte dragersvoeten 't rood-bruine stof van de stijgende weg. En na de hete roezemoes van de volle, zonnige stad, deden de koelte en de volmaakte stilte rondom aan als een weelde. Met 't kind op schoot, rustig geleund in haar diepe, overdekte stoel, die zonder schokken opwaarts werd gedragen, voelde Gerda zich nu weer prettig en verwachtingsvol. Ze keek links en rechts naar de smalle zijpaden, die schuin-opwaarts wegglipten tussen de bomen, en ze zag aan bordjes en handwijzers, dat die paden voerden naar villa's en 'bungalows' verder de heuvel op.

Maar geleidelijk aan begon er een storend en ontstemmend gerucht de strelende stilte te verbreken; naarmate ze klommen, werd zwaarder het hijgen der dragers; tot zacht kreunen toe. Onverbroken bleef dat gekreun het op-en-neergaan van hun adem begeleiden. Ze hielden hun snelle klimgang niet in, maar het zweet gutste ze uit de zwarte nek over de bol-gespannen, spierige rug naar onder tot in de lendedoek toe.

Gerda werd er wee van. De gedachte, dat zij daar rustig zat in haar stoel, terwijl vijf mensen om haar alleen onafgebroken zwoegden als ellendige knechten, gekromde slaven, die gedachte begon haar lijfelijk te benauwen. Ze voelde 't zweet op haar voorhoofd parelen en klam uitbreken onder haar kleren; ze móést dat kreunen beluisteren, ze móést voortdurend naar die natte ruggen daar vlak bij haar kijken en ze had 't gevoel of ze zou gaan meekreunen en even hevig zweten als dat nog lang moest duren.

't Móést nog lang duren! Ze hadden de stop- en drinkplaats halfweg nog niet eens bereikt. Stil en koel stond aan weerszijden van de weg het roerloze schaduwbos. Maar hoog uit de lucht moest de zon wel branden en martelen, al werd zij gespaard door 't schuttende dakje. Enkele malen kwam hun een afdalende koelie, met een pak op 't hoofd, van boven af langs het steile pad tegemoet, die ging bedaard met wijde stappen op de tenen, z'n slanke, zwarte lijf achter-

over gestrekt in 't tegenhouden van z'n vaart.

O, het was niet uit te houden. De benauwing schroeide haar in de keel, lag haar zwaarklemmend om de borst. Immer dat kreunen, ononderbroken de stroom van dat hete slavenzweet. Ook krakte nu bijwijlen de stoel en Gerda begreep, dat ze met groter inspanning dan tevoren sjouwden, soms met rukken haar moesten opwaarts zeulen.

Plotseling... de vaart vertraagde, een scherpe bocht, een klein plateau lag voor hen uit, als een open plek in 't hoge woud, waar een drinkfontein stond en een loods met atap gedekt en met banken om te rusten. Een zwaai van tien pezige armen tegelijk en de stoel, zonder schok of stoot kwam neer op de grond. Een zwarte kerel met een mand vol groene djerocks liep dadelijk naar Gerda toe, ze kocht wat van de vruchten; waar Kardoesje om vroeg, ze waren hard en zuur, maar de afzetter liet er haar buitensporig voor betalen. De dragers drongen al om de drinkfontein heen; onbekommerd om hun verhit-zijn, schrokken ze grote slokken uit de snel-gevulde klapperdoppen, wierpen die daarna achteloos tegen de grond en spoedden zich naar de rustloods. Daar zat een gele Bengalees, die niets te doen had, een rozenrode tulband droeg en een witte kaftan en die met smadelijke lach van leedvermaak de afgejakkerde Klingen bekeek, die nóg kromliepen, al drukte voor 't ogenblik geen last hen meer de schouders.

Maar nu zag Gerda, die belangstellend rondkeek over dat pleintje vol gedempte kleur en stil-leven in schaduw, aan alle kant van hoog rijzend geboomte omsloten, van de rijzende weg voor haar uit een draagstoel afkomen, en nog een, er vlak achter. Die waren al gauw op 't pleintje, werden daar neergezet en het vreugd-geschreeuw van de mekaar ontmoetende koelies sloeg plotseling door de stilte met rauwe klank. Onbeweeglijk in de stoelen gezeten zag Gerda een grijze Engelsman met een snorbaard en een bril en de koel-laatudunkend kijkende veel jongere dame, die z'n vrouw of z'n dochter kon wezen. Ze blikten even, onverschillig naar haar en naar het kind, en Gerda bedacht, dat zo een kille ontmoeting, zonder groet, zelfs op een eenzame plek, in een Hollandse kolonie toch iets ondenkbaars was. Hollandse tropenbewoners zouden zonder

twijfel uitgestegen zijn om haar vriendelijk aan te spreken en een praatje hebben gemaakt, zolang de rustpoos duurde.

Met een korte grom snauwde de heer de zwarte djerookverkoper, die hem kruipend-beleefd naderde bij z'n stoel vandaan, hij en z'n gezellin bleven nu strak voor zich zitten uitkijken tot hun koelies, minder moe van 't dalen dan de anderen van 't stijgen, hun last weer opnamen en de weg vervolgden.

De Bengalees, blijkbaar een wachter of bediende van een halfweg gelegen villa, stond nu ook op en verdween lui en langzaam op een zijpad tussen de bomen, in de richting van een handwijzer met 'My Home' erop.

Nu was 't ook weer tijd voor Gerda's koelies. De kerels moesten wel, ze wisten zich op de minuut af gecontroleerd door de lieden van 't hotel, waaraan ze vast verbonden waren. Gelaten namen ze de bomen, slingerden die op hun schouders en zetten zich in gang. Eenzaam bleef nu achter hen het verlaten plein en zonder ander geluid dan dat van het water dat traag uit de lekkende fontein in de donkere drinkbak drupte.

Steiler dan tevoren rees het tweede, trouwens veel kortere deel van de weg, omhoog. Gauwer dan de eerste maal begon daar ook het kreunend zuchten der dragers de stilte te verbreken, heter was het zonnebranden door de stille bomen heen en op de rood-bruine weg. In 't moeizaam opsjouwen krakkerde voortdurend de stoel en Gerda, bevangen van hitte, wee van die zwetende ruggen, waarvan ze 't walmen nu róók, tot schreiens toe nerveus door 't gekreun, leunde met 't dommelende kind in haar armen en de ogen toe, diep terug in de stoel.

Zo gingen dan nog wel een kwartier de onhoorbare voeten tussen de stille heuvelwouden door, een laatste steile helling op... en 't kreunen was gedaan, de weg lag zo goed als vlak voor de dood-vermoeide koelies uit tot 't hotel toe, dat hoog en kloek oprees in de verte, temidden van perken met kleurige bloemen en groene heesters. Nu ontwaarde Gerda, uitkijkend opnieuw, overal tussen de bomen ook de kleinere en grotere, 'bungalows', eenvoudige landhuisjes. Ze zag er dames zitten handwerken in schaduw van de verandatjes en baboe's op-en-neer lopen met wit-geklede kinderen,

en 't leek haar daar nu inenen weer rustig en aangenaam om te wonen.

Maar onprettig bleef toch de herinnering aan de stugge lui, die ze daar beneden op de drenkplaats had gezien. Als ze eens allemaal zo waren! Doch de jongens aan boord waren toch weer heel aardig geweest.

De manager van 't hotel ontving haar beleefd, en vroeg haar dadelijk hoe lang ze dacht te blijven. Uit 't raam van z'n kantoortje zag ze plotseling, dat het hotel aan alle kant, behalve aan die, vanwaar ze gekomen was, temidden van diepe ravijnen lag, waaruit de steile hellingen opstonden. Het gaf haar een angstig gevoel. Op de vraag van de manager antwoordde ze aarzelend van voorlopig een week, maar waarschijnlijk langer. Die noteerde dat en gaf haar daarop een Ceylonnees in livrei mee, om haar kamer te wijzen. De kamer was laag van verdieping, kaal en rommelig. 't Viel haar niet mee. Maar door de open ramen woei een heerlijk frisse wind binnen, ongekend genot in 't tropische benedenland, waar ze vandaan kwam. Fraai was 't uitzicht op de heuvelen rondom, op de bungalows tussen de bomen, in de diepe, koel-groene valleien. Héél beneden aan de blinkende zee lag Poeloe-Sirih, de stad zelf als een compacte grauwe huizenmassa, de hoger-gelegen villa's witte vlakjes in hun omgroeiing van donker loof. Op 't spiegelend-blanke vlak van de wijde halfronde zeebaai lagen de schepen en prauwen als een menigte van donkere stippen, grote en heel kleine. Eén daarvan moest de 'Guinea' wel wezen...

Vanmiddag zou de 'Guinea' teruggaan naar de haven, die ze verlaten had, de stille, warme zeeën door tot in die trillende einder daar, dáár heel ver... En daarachter lag haar huis, daar was Johan... Nu pas voelde ze het, wat was ze ver... wat was ze hoog... wat was ze cenzaam...

Achter haar schreide Kardoesje. Ze keerde zich om en zag de baboe, half huilend bezig met 't stoute kind. En nu ze de oude vrouw met een paar kalmerende woorden bedaren wou, nu kwam er in een vloed van tranen een vloed van lang gekropte, boze en verdrietige woorden los...

O... wat was mevrouw toch begonnen, heen te gaan en haar te

brengen... zo ver van huis... zo ver van hun land, van de toean en van Sidin... Zij, Sarima, zou hier doodgaan van honger... en liever deed ze dat dan te eten van wat een onreine Chinese kok bereid had... Geen één, geen enkele orang-Islam scheen er in dit heidense oord te wezen. Chinezen en Klingen, varkensvreter en vuuraanbidders, dát was het wat je hier zag! Die beknoeiden het eten met hun onreine vingers! En zou zij, een Mohammedaanse, nuttigen van die gruwbare kost? Liever ging ze van honger dood!

Maar wél was mevrouw wreed geweest, haar, oude vrouw, naar zo'n plaats te brengen, zo eenzaam, zo verloren. Met wie kon zij, arme vrouw, nu een woordje spreken? Of zou ze moeten zwijgen, de hele maand... zwijgen en hongeren, doodgaan van verdriet en van gebrek allebei?

Kardoesje begeleidde met luid gebrul het gejammer van de oude vrouw, die het onder haar eigen gelamenteer door, plicht-gewoon-telijk zat te sussen.

...een spiritustoestel was hier ook al niet, daar had ze al naar gevraagd aan de Chinese mandoer. Gegrijnsd had de kerel, als een orang-gila, als iemand, die van z'n verstand beroofd is. Wáh, zo waren immers al die Chinezen, die varkensvreter...

Wat moesten ze hier, wat deden ze hier? Kardóéssié zou doodgaan, dat was wel zeker... merkte mevrouw dan niet, hoe bleek en hoe huilerig 't arme kind was?

Thuis had ze 't goed—niewaar Kardoesie?—daar zat ze lekker met baboe in de tuin, daar kreeg ze lekkere pap. Beneden in 't hotel had ze óók al geen pap willen eten. 't Kind had gelijk, was dat eten? En ze hadden niet eens willen toestaan, dat zij, Sarima, 't zelf bereidde in de keuken. Weggehóónd hadden ze haar, die vuile Chinese koks, háár, fatsoenlijke oude vrouw! Sidin moest weten, hoe ze hier behandeld werd, Sidin moest weten, hoe zijn arme oude 'bini' er aan toe was!... En mevrouw-zelf, was zij hier soms voor haar plezier, hier, waar ze niemand kende? Die Engelse njonja's... zo trots, zo onvriendelijk, en geen één Hollandse dame. Mevrouw was dom, ze had stilletjes bij haar man en bij die beste njonja Torrini moeten blijven, op eigen huis en erf, Sarima zou haar daar wel verzorgd hebben...

Daar zaten ze nu met z'n tweeën... o, zij, arme oude stakker, die niets anders zou krijgen dan onreine kost, wilde ze niet doodgaan van de honger... die geen ander gezelschap zou hebben dan Chinese baboes, die geen Maleis verstonden, en, o, gruwel, blauwe broeken droegen als manspersonen!

Sarima was aan 't eind van haar woorden, ze besloot haar rede met een luide huilbui, snikkend slobberend in haar sarong, en Kardoesje, boos, humeurig, krijste mee en was nog niet te stillen, toen baboe al lang weer bedaard was.

De hele dag hielden ze zich opgesloten in de kamer, aten pisangs en droge biscuits. Buiten ze om ging het hotelleven z'n gewone gang, 't drong in licht gedruis van lopen, in klanken van vaatwerk en zilver tot ze door en niemand bekommerde zich om de drie vreemden, ternauw was hun komst opgemerkt.

Langzaam, langzaam, gingen de hete daguren voorbij, tot de koele avond kwam. Toen werd het al gauw over heuvelen en val-leien heel donker rondom en overal schenen lichten tussen 't ruige duistere bomenloof. 'Poeloe-Sirih' lag beneden te stralen met duizenden lichten; en over de duistere zee pinkelden ze op afstanden, waar de schepen ze droegen hoog in de mast.

Alleen hun kamer, waar 't kind nu sliep en de baboe, tot kalmte gekomen, op de grond zat te soezen, alleen hun kamer bleef donker. Gerda begreep, dat ze licht zou moeten vragen..., maar hoe maar aan wie? Ze zocht een belknop, maar vergeefs. En de moed ontbrak haar om voor den dag te komen in haar verflensde plunjeze had nog niet naar een badkamer gevraagd en ook de koffers waren nog altijd niet gekomen. Of misschien stonden ze beneden in de 'office'. Ze zuchtte. Daar zou ze dan toch wel eens moeten heengaan. En ze was zo moe. Als Johan toch maar mét haar was, dan zou het hier wel aardig toeven wezen! Maar zo alleen. Kom, niet erover denken. Na de eerste dag, als ze wat uitgerust was, als ze de gewoonten van 't hotel kende—de enige gewoonte scheen haar voorlopig, dat ieder er voor zichzelf zorgde—dan zou het wel beter gaan.

Ze liet Sarima bij 't slapende kind, sloot het raam voor de al te koele avond, waarover 't oude mensje pruttelend klaagde en ging

op de ontdekking van haar koffers en van een badkamer uit. De gang was verlicht, de leeskamer ook en evenzo de biljartkamer, met stralende elektrische lampen. Ze zag er dames drementen in weids evening-dress, met sleep, en décolleté, en van juwelen flonkerende kapsels. Rijke koopmansvrouwen uit Poeloe-Sirih ongetwijfeld. Ook heren, correct met hun smoking en gesteven linnen, met gladde wangen en hoffelijke glimlachjes.

Schuw haastte ze zich door de lichte hoofdgang, de steile, stenen trap af, naar 't kantoor van de manager. Teleurstelling! alles lag daar in duister, in stilte en verlatenheid, geen mens was er te zien. Ze ontwaarde buitenkomend haar bagage in een donker loodsje, maar daar was alweer niemand om haar te helpen of te raden. Hulpeloos stond ze in de koele wind en zag om zich heen. Een paar heren zaten wel op een stenen bank, een eindje verder, sigaretten te roken; ze hadden even met onverschillige blik naar haar omgekeken, zetten daarna hun gesprek weer voort. Tranen sprongen Gerda in de ogen. Hoe onaardig! Hoe onhartelijk! Hoe had ze ook maar één ogenblik in gedachte de Engelse kolonisten kunnen verheerlijken ten koste van de Hollandse. Ze zágén toch, dat ze wat zocht, dat ze hulpeloos stond en niet wist van hoe-en-wat. En bleven maar doodkalm zitten praten en roken! Een Hollander zou hulpvaardiger zijn geweest jegens een eenzame vrouw!

In godsnaam maar weer naar boven. Ze kreeg honger, ze moest wat eten. Hoor, daar ging juist de bel, ongetwijfeld al voor 't diner. Haar horloge... Vergeten, thuis. La Torrini had 't moeten weten. Was ze daar maar weer... Ze dacht even aan de gezellige achtergalerij thuis, waar ze anders om deze tijd in halflicht gingen eten. Nu was Johan er alleen en zij...

Een schrik beving haar, zodra ze de hellichte eetzaal binnen kwam. M'n hemel... wat een toiletten... wat een fonkelende juwelen, wat een vrolijkheid! Aan tafeltjes zaten er de gasten in hun fraaie avond-toiletten, in groepjes van drie of vier, of nog gezelliger, bij paren. En zij alleen, zij heel alleen! In een hoekje kruipen ging ook al niet, daar en langs de wanden waren alle tafels bezet, en geen wonder, want aan iedere kant uit de open ramen was heerlijk vergezicht over de duistere heuvelen, op de verre zee en op 'Poeloe-Sirih' in de

diepte. Enkel een paar tafeltjes in 't midden, vlak onder de stralende lichtkroon, waren nog onbezet.

Bevend zette Gerda zich op een stoel, héél schuw zat ze er, de ogen neer en turend op 't menu, om zich een houding te geven alleen. Want haar honger was ineens voorbij, 't scheen eerder of haar maag, haar keel stikvol waren tot boven toe. En ze voelde, ze merkte, hoe om haar heen de gesprekken even stokten, hoe de fraai-geklede dames koel en spottend, de heren onverschillig naar haar keken. Want zij was eenzaam, en dáárom durfden ze... Wat dachten ze wel? Ze had óók een avondjapon, ze had óók een man. Alleen, de japon, die zat in de koffer... en haar man... die was zo ver, eindeloos verder dan dáár, waar heel in de diepte de kleine scheepslichten blonken op het duistere zeevlak...

Maar hier, in de lichte zaal, bij die wrede, lachende of koel-laatdunkende mensen, daar was het geen uithouden. En de Chinees, die juist haar soep bracht, haast tegen 't lijf, rende ze, opgesprongen van haar stoel, zonder omzien de zaal uit en snikkende naar haar kamer.

Daar was nu wel licht, maar ze vond er Sarima opnieuw weeklagend bij het bedje van Kardoesje, die haar juist het bord pap uit de handen had geslagen en luidkeels lag te gillen, dat ze buikpijn had.

III

Johan zat in z'n stil kantoor, waar niets anders geluid gaf dan de traag tikkende klok. Aan de grote djatti schrijftafel zat hij, keek de stukken door, die betrekking hadden op allerlei strafzaakjes van Inlanders en Chinezen en maakte er kanttekeningen bij. Maar 't werk vlotte niet, hij kon er zijn gedachte niet bijhouden; landerig zat hij z'n pen te bekauwen, te luisteren met halve aandacht naar de geluiden—hol weerkaatst door witte muren en marmervloer—in de kamers naastaan, en door 't raamgat naar buiten te turen, waar de zon zengend brandde op de dorre, slordige tuin.

Hij dacht aan Gerda, vermaakt en bezorgd tegelijk. Hij had nooit gedacht, dat ze gaan zou en waarachtig, daar had ze het toch doorgezeten! Maar och, er zou wat van terecht komen! Als ze 't er een

maand uithield, zou 't alleen zijn uit trots, en zonder dat 't haar een steek zou hebben geholpen, daar wou-die z'n pink wel onder verwedden.

En waarvoor moest het ook helpen? Die zenuwachtigheid, allemaal apekool immers. Ze maakten mekaar dol, die vrouwen. Ze wouen haar uitstapje naar de overkant gehad hebben, dat was alles. En als ze er dan waren, viel het ze natuurlijk tegen, dat wilden ze dan weer niet bekennen, en zo vloog de rest er ook in, stuk voor stuk. 't Zou 'm eens benieuwen of Gerda veertien dagen wegbleef. Haar eerste brief kon vanavond komen, als ze tenminste dadelijk had geschreven. O, ze zou niet klagen, ze zou zich wel groot houden, maar tussen de regels door zou hij opperbest te weten komen, hoe de vork precies in de steel zat. Hij zou ook wel eens willen weten, wat ze nog meer had vergeten behalve haar horloge, 't nieuwe, spiritustoestel, haar toiletspiegel en een onmisbaar meubel van Kardoesje... enfin, daar zou hij toch nooit achterkomen. 't Was om te lachen, maar wel kassian ook... die ziel, hij zag haar al in wanhoop en tranen, als ze stuk voor stuk haar schatten missen zou... Ze was in staat haar halve barang te hebben achtergelaten op de boot... nee, daar zou Völcker wel voor zorgen, dat had-ie hem nadrukkelijk beloofd... Maar in dat 'Oriental'-hotel dan toch!

En al met al kostte die dwaze grap een handvol geld voor niemen-dal. Al hield ze het een maand uit, wat hij niet geloven kon, dan nog, dán zou ze pas zenuwachtig zijn. Dan kreeg je eerst recht het getob. Maar dan zou ze toch ook moeten erkennen, dat ze ongelijk had gehad, met haar koppige doorzetten, haar doorzetten enkel en alleen omdat iedereen naar Poeloe-Sirih ging. Dat was immers de hele kwestie! Die wijven hadden haar mal gemaakt... 't Zou me een stelletje nutteloze prullen zijn, dat ze zou meebrengen uit die prachtige Engelse toko's vandaan, en alle kans had je dat ze haar eigen boeltje vergat daar boven op de berg. Dan kon je er naar fluiten. Ook best mogelijk dat ze d'r geld verloor! Net iets voor haar. Hij had wel gezien, hoe benauwd of ze keek, toen ze daar ineens aan 't hoofd stond van tweehonderd dollars! Ze kon nogal omgaan met geld. Als hij daar aan dacht, hoe ze, als een kind-aan-'t-handje, ja letterlijk aan 't handje, met hem mee was gekomen naar de Oost

toe. Hij beschikte en regelde alles, hij gaf 't geld uit. Hoe zou zij 't nu ineens stellen! Ze wist letterlijk van geen links en rechts...

Ja, maar hij kon 't toch ook al héél slecht stellen zonder haar. Zij wist geen weg in de wereld, maar hij wist geen weg in de 'goedang'. En die kokkie scheen wel watten voor hersens in d'r kersepit te hebben. Hè, als-ie nog aan dat getob van gisteravond dacht; toen hij toch voor een keertje thuis had willen eten,—de Torrini's waren goed en best, maar al dat gekoeter en al die schotels, hij voelde er niets voor—álles had-ie 't stomme wijf moeten voorkauwen. En wat wist je nou als man van blikken en zakken en potten? Je knieën en je hoofd kon je stukstoten in die halfdonkere goedang, maar wat je hebben moest, dat vond je niet. En hoe leverde Gerda 'm dat toch, om uit die stomme loeris-van-'n-kokkie d'r handen nog fatsoenlijk eten te krijgen? Hij zag er geen kans toe, dat van gisteravond tenminste was zó geweest, dat-ie met een lege maag naar bed had kunnen gaan, als-ie niet zo wijs was geweest, in 't hotel nog eens te gaan eten. Maar och, die hotelkost, die gaf-ie óók cadeau! Hè, 'n mens at toch maar nergens lekkerder dan thuis en met z'n vrouw aan tafel. Die Gerda, net een kind, dat moest en dat zou nou van huis en op reis. Weggegoooid geld—ja, je kwam in Indië om te potten, zeien ze dan!—en weggegooide tijd en allebei een miserabel leven. Want je zou hém niet wijsmaken dat zij daar nou schik had in d'r eentje. Hij zou vanavond de kap'tein eens aan de haak zien te pikken, dan wist hij eens precies hoe ze zich gehouden had op reis. Zij zou natuurlijk wel zorgen, dat ze de balans flatteerde!

Heer-in-de-hemel..., daar had je Torrini! Wat een haast... en wat een gezicht! Nee, maar daar schrok-ie nou toch van, had trouwens niemand horen komen... Wat kregen ze nou? Zó had-ie de oude heer nog nooit in actie gezien.

'Een telegram van je vrouw, net gekomen...'

'Geld verloren,' dacht Johan en overluid deed hij de vraag. Maar Mr. Torrini ontkende heftig.

'No... no...' Hij moest maar meegaan naar 't kantoor, dan zou hij alles te weten komen.

Haastig zette Johan z'n hoed op en ging mee. 't Telegraafkantoor lag maar een paar minuten van z'n eigen. Snel liep Johan achter de

driftig dribbelende monsieur Torrini aan en 't telegraafkantoor binnen. Een Engelsche 'half-cast' was juist gereed met 't opschrijven van het ingekomen telegram en reikte het Johan over. Het leek een heel verhaal...

Johan las en hij was niet zó begaan met z'n arme vrouwtje of hij had moeite een luide lach in te houden. Het flegmatieke relaas van die Pocloe-Sirihse telegraafdirecteur zette hem de hele situatie zo levendig voor de ogen! Daar was ineens op 't kantoor een dame komen binnenvallen, 'an European lady... always crying and sobbing, cannot get a word out of her...!' hij was alleen te weten gekomen dat 'the servant is crying and the baby is crying' en dat Mr. Torrini haar vriend was.

Hij had haar wat laten drinken en een stoel gegeven, maar er was geen bedaren aan. Haar geld had ze niet verloren, daar had hij natuurlijk 't eerst naar gevraagd, maar toen had ze hem, voortdurend schreiend, een portefeuille met dollarnootjes laten kijken... En of Mr. Torrini nu maar eens wou zeggen hoe of wat!

Terwijl Johan de uitvoerige dépêche nog aan 't lezen was, was Mr. Torrini al hevig doende met het antwoord. Zijn oud, braaf hart stroomde over van medelijden met 'la chère petite', die daar zo eenzaam en bedrukt aan de overzijde van de brede Zeestraat zat... en,

'Cheer up, my dear!' rikketikte het toestel...

'Sein dat 'k haar halen kom...' zei Johan, snel. En de oude heer knikte. Dat sprak immers vanzelf. Maar wat zou z'n vrouw opheffen! La pauvre petite! En goed, dat ze haar de raad hadden gegeven, van naar Mr. Turner te gaan, als er iets niet in de haak was.

Johan stond glimlachend toe te kijken, terwijl de oude heer met vuur en zonder bedenken maar zat te seinen. Toch wel curieus! Nu had Gerda, die daar een etmaal ver over de zee op een vreemd kantoor zat—want Mr. Turner had haar gezegd te wachten, tot Mr. Torrini haar man zou hebben gewaarschuwd—al tijd van hem...

En terwijl Torrini hem vertelde, wat hij allemaal had geseind, dat ze maar flink moest wezen en rustig blijven in 't hotel wachten op hem,—hij had maar gedaan of 't telegram van Johan kwam, en er ook z'n naam ondergeseind, dat was toch goed, niewaar?—en dat ze maar wat moest gaan toeren met Kardoesje door de stad, en tegen

de avond naar de plantentuin gaan en al zo meer—pour l'égayer, vous savez?... rikketikte opnieuw de sein-ontvanger... en naarmate het antwoord van de overzijde inkwam, las Mr. Torrini het langzaam voor... Madame was nu al wat bedaard... ze was voornamelijk zo nerveus geweest, omdat ze 't kantoor niet had kunnen vinden...—hier trok de heer Torrini een hoe-is-'t-mogelijk gezicht, want hij wist het gebouw met een brede gevel en een opschrift van kloeke letters in Broad-Street te liggen!—, ze was wel zesmaal Broad-Street op en neer gerend in haar rikshaw en die kerel die draafde maar... draafde maar... wist niets en verstond niets... Uren lang had ze gereden... straat in straat uit, in de hitte en 't stof, links zeggend als ze rechts en rechts zeggend als ze links bedoelde, totdat ze had zitten snikken in 't rijtuigje en iedereen naar haar had gekeken... Ten laatste dan toch had ze 't kantoor ontdekt, zeker twaalfmaal was ze erlangs gereden en toen ze eenmaal binnen was, in veilige haven, toen waren haar zenuwen haar de baas geweest en was ze schreiend neergevallen op een bank. Nu was ze weer wat bedaard, had ze Mr. Turner alles uitgelegd en was teruggegaan naar het hotel... Als er nog iets te seinen was, zou Mr. Turner 't haar wel laten bezorgen...

'Poor child,' zuchtte Mr. Torrini, bewogen. Het toestel zweeg, de stilte viel terug in 't warme kantoor. Buiten schreeuwde een kalkoense haan, een snijdend, grel gekrijs.

De heer Torrini zette z'n hoed op. Hij brandde van verlangen om zijn goede huisvrouw met de rampzalige afloop van de badreis der 'chère petite voisine' op de hoogte te stellen. In geen jaren hadden ze zo iets emotionerends beleefd!

'Je gaat mee dejeuneren!'

Johan stemde toe. Met de dribbelende oude heer naast zich, ging hij over de hete, drukke passar naar diens huis toe.

Vanmiddag zou hij wel terugkomen op kantoor, om de zaken voor een paar dagen over te geven aan de oudste klerk.

Morgenochtend vertrok de 'Guinea' weer naar Poeloe-Sirih, dan moest hij mee. Eigenlijk had ze wel verdiend voor straf alleen thuis te moeten komen, maar hij kon toch niet z'n eigen telegram—al was 't dan van monsieur Torrini—desavoueren. Toch een last hoor, nou

weer uit z'n werk en nóg eris een hand vol geld voor passage en daar in Poeloe-Sirih dan weer een paar dagen blijven...

En, och-héden, wat zou 't vrouwtje te klagen hebben! Op z'n vingers kon-ie 't narekenen...!

IV

Zwijmelend van vermoeidheid en met een broeiende gloeiing overal onder haar doorzwete kleren, maar toch verlucht en blij gestemd, kwam Gerda na haar rampspoedige tocht door het hete Poeloe-Sirih weer in het 'Oriental'-hotel terug. Ze gunde zich, hoe dorstig ook, geen tijd, in de bar, die toch leeg was en nodend met schaduw en groen van palmplanten, een glas limonade te nemen, een hunker naar de koele kamer, naar rust voor haar heet kloppend hoofd en pijnlijke leden in het languit neervallen op haar bed dreef haar voort. Een paradijs van schaduw en zalige rust leek de stille ruimte binnen de neergelaten blinden, ze stortte er binnen en in dezelfde vaart neer op haar bed. Kardoesje sliep in het andere, ze kon zich niet ophouden om 't kind even te zien, maar het rustig ademen was als kalmerende, zoetvloeiende muziek na zenuwkwellende bezigheid.

Welk een genot nu te rusten op het koele laken dat over de harde matras lag gespreid, en niet meer te horen dat martelend geratel der ossekarren, dat pijnende schelle gegil van straatventers, niet meer te zien de duizelig-makende wirwar van rikshaws, die eindeloos leken in aantal, en altijd maar weer diezelfde Chinese tronies, onder altijd dezelfde grauwe punthoeden, altijd dezelfde bleke, benige koppen met wrede monden en suffe ogen. Een luguber toverspel had 't geleken, dat gerij, dat ratelend jakkeren door de eindeloze, zonnige, stoffige straten van de Chinese wijk, waar je maar aanhoudend weer scheen te ontmoeten dezelfde bebloemde karretjes met altijd dezelfde dravers ervoor en voortdurend erin dezelfde Japanse meisjes, koloniale officieren, dikke Chinezen, en toeristen, die je even tevoren had ontmoet. Hadden ze dan allemaal, precies als zij, gelijk dwazen rondgereden, geen van allen kunnen vinden, wat ze zochten! Dat alles zou haar heugen, de vorige avond, de slapeloze nacht

daarna, alleen met haar schreiende kind en de humeurige baboe, verlaten en verloren bovenop die hoge duistere heuvel, tussen koude, vreemde mensen, in een vreemd land, zonder Johan... Toen had ze maar ineens besloten weg te gaan, zodra de morgen kwam; met 't gevoel van iemand, die uit een versuffing ontwaakt en nu pas goed weet 't verband van de dingen, had ze zich afgevraagd, of ze gek was geweest, om vrijwillig weg te gaan van Johan. Liet hij, lieten de Torrini's, liet iedereen haar nu maar uitlachen, ze ging terug, ze ging zo gauw mogelijk terug. Hoe begeerlijk had haar geschenken-terwijl ze daar had zitten rillen in de kilte van het prille morgenuur-de rust en de regelmaat van het verre huis, de voortdurende nabijheid van Johan, die immers alles altijd voor haar regelde en beschikte. Haar voorlopig verlangen, dat 't direct bereikbare raakte, was geweest naar het grote hotel op de begane grond, beneden in de stad. Daar zou ze althans verlost zijn van de angst, Kardoesje te zien neerstorten in een ravijn van een dier steile stenen trappen af, waarvoor die Engelse egoïsten met hun koele ogen en laatlunkende gezichten zelfs niet de hekjes sloten, al zat 't kind er vlak bij te spelen. Hier wilde ze weg, dadelijk; ze hunkerde naar 't uur, waarop ze naar de manager zou kunnen gaan en hem zeggen, dat de bagage beneden kon blijven, dat er draagstoelen moesten komen, want dat ze terugging, terug naar huis en man.

En ze was gegaan, de smalende glimlach van de manager had haar onverschillig gelaten, alles overheersend was het warme gevoel van weg te trekken naar huis terug. Ze was de heuvel afgedragen-zelfs de Klingalezen hadden gegrijnsd-en naar 't hotel gereden. Daar had ze Sarima gelaten met 't kindje en ze was eruit gegaan om Johan te seinen. Maar die tocht... o, die hopeloze zoektocht door de versuffende hitte, door de gloeihete straten, waar ze niets en niemand kende, waar alles vreemd was en vijandig scheen. Naar haar hotelkamer had ze, rechtop met wanhopig strakke ogen in de voortrennende rikshaw, verlangd als naar een veilig en koel tehuis... ze had ten slotte maar 'kiri' en 'kanään', links en rechts zitten roepen op goed geluk, want bij iedere straathoek had de botte, zwetende, uitdrukkingloze tronie van de draaf-Chinees zich naar haar omgewend, en dan moest ze kiezen onmiddellijk, welke kant ze wilde.

Stilstaan was ondoenlijk in het werrelend rumoer, kalm bedenken ook, en zo had ze zich dan maar laten rennen, van de ene straat in de andere, immer tussen die grauwe, rood-beplakte huizen en winkeltjes, met hun opschriften in gebrekkig Engels van goud op zwart, — om één ervan, dat van 'dentist and photograph' had ze in al haar ellende nog moeten lachen — en dan weer ineens in Broad-Street, met de herleeftde hoop, nu het kantoor te ontdekken, het kantoor, waar ze Mr. Turner zou vinden, naar wie ze uitzag als naar een lang gekende vriend. Maar alweer niet, alweer was ze Broad-Street uit en in een zonnige straat of op een rommelig, stinkend pleintje, tussen lugubere krotten of op een begroeide villaweg. Dol-bezeten leek die vent, zag hij dan niet, dat ze zocht, dat ze gek en wanhopig werd van 't radeloze zoeken? Als een beest holde hij voort, zonder ander benul, dan zich op iedere straathoek om te wenden om te weten van links of van rechts...

Maar dat gevoel, toen ze eindelijk in die twaalfmaal doordraafde straat, die hoe langer hoe voller en roeriger en stinkend-heter was geworden, boven de ramen van een grijze gevel het opschrift had gezien, die verlossende woorden 'Eastern extension'...

Dat gezicht van die Chinees, toen ze ineens het karretje uit was, zó maar, in volle vaart eruit — en 't kantoor in... en dáár, het gezicht van Mr. Turner, — o, zo een lief en zachtzinnig blank gezicht, waaraan ze nooit meer zonder dankbaarheid en vriendschap zou kunnen terugdenken — toen ze geen woord had kunnen uitbrengen door het schokkende, verluchtende schreien...

Nu was het rusten — en naast haar Kardoesjes stil ademen — in de duistere kamer, de hoogste zaligheid. En 't denken aan Johan, Johan die ging komen, overmorgen al bij haar zou zijn. O, nu ze maar eenmaal verbinding met hem had, zou de tijd van wachten, hier beneden in 't hotel, wel omgaan. De stad in, die helse stad in met zo'n gruwelijk voertuig kregen ze haar niet meer, niet zonder Johan. Ze moest maar eens gaan toeren, en naar de Botanische tuin, had hij geseind. Maar ze zou het niet doen, ze bleef stilletjes hier in 't hotel, vanmiddag zou ze theedrinken in de tuin en dan héél vroeg naar bed, dadelijk na het diner en de volgende dag een eindje wandelen met Kardoesje, heel vroeg in de morgen, en baboe mee, tot de zee-

kade toe. De 'Guinea' was nu aan de overkant; Johan zou de kap'tein wel spreken. Dan zou hij toch horen, dat ze zich flink gehouden had op de uitreis! Maar hoe was het mogelijk, dat al die andere dames genoeg hadden kunnen vinden in dat ellendige, waaierige, onherbergzame berghotel! Zij kon wel al rillen, als ze eraan terugdacht...

Nu wilde ze slapen, de tiffin zou ze maar overslaan, zich daarna baden, en heerlijk-fris verkleeden—de koffers had ze op de kamer. Maar o, o, wat had ze een massa vergeten... Ze zou 't maar niet eens allemaal aan Johan vertellen en allerminst aan moeder Torrini! Kon ze nou toch maar slapen! Maar 't was of haar de hersens los lagen en pijndoend dooreenwoelden in het hoofd. En voortdurend dwarrelden haar voor de ogen 't rood-zwart-goud der Chinezen-huizen, 't verlepte bomengroen, gezichten, één ondeelbaar ogenblik in vliegensvlugge rikshaw's gezien en door een vreemd toeval onthouden, de skeletachtige gestalte van een oude Chinees, die ze neergehurkt had zien zitten voor het zwart gapende deurgat van een vervallen, vuil opiumhol in de akeligste achterbuurt, die ze was doorgekomen, waar ze dol van angst was geweest en niets had gezien dan naakte Chinezen, met gemene loerogen, die allemaal naar haar keken...

O, wat zou ze zich nestelen in haar huis, wat zou ze zich vasthouden aan Johan, en nooit meer van hem weggaan... Allemaal mochten ze haar uitlachen, Sidin en Sarima inclusief en de hele klik kennissen. En ze zóúden 't ook wel doen! Ochtendbezoeken zou ze maar uitstellen onder voorwendsel van grote vermoeidheid, en niet ontvangen óók, tot de praterij wat geluwd zou wezen. Want bekletst zou ze worden, dat had ze voor d'r domheid tenminste beet. Iedereen had ze 't immers verteld, dat ze voor een maand ging!

Wéltevreden dommelde ze in en werd niet wakker voor laat in de namiddag, door 't lachen van Kardoese, die buiten in de galerij speelde met de baboe.

Op muilen aan blote voeten en in een losse peignoir buitenkomend vond ze daar op 'n rieten tafeltje het blad met de theeboel klaar staan. Dat 't kopje gebarsten was en de melk er goor-waterig uitzag, wilde ze in haar dankbare stemming niet opmerken. Vóór haar uit lag de tuin, ruim en gezellig, met tafeltjes en stoelen tussen

de bloemperken en bloeiende acacia's. Er zaten vrij wat mensen in 't late zonlicht, fris-wit gekleed na 't middagbad de dames en de heren in grijze pakjes of wit-flanellen broek met blauwe jasjes. Prettig vond Gerda nu toch weer al dat Europese, dat modieuze en welverzorgde der jongelui. Velen hadden tennisrackets voor zich liggen. Stond er, bij pozen, iemand op, dan dadelijk ratelde het van rikshaw-kerels, die buiten zaten te loer-wachten en met z'n allen afkwamen op 't vrachtje. Een dame in visitetoilet of een jonge man in tennispakje steeg dan in. Ze waren wel correct, van een voorname allure, vond Gerda, dan de Hollandse tropenbewoners, niemand zag er vadsig uit, droeg de kenmerken van een al te rijk en te zorgeloos leven aan den lijve, maar zonder uitzondering hadden ze ook dat koud-onverschillige, dat door-en-door egoïstische, 't welk ze van de aanvang af al had opgemerkt. Op straat had ze er—zonder drift, in alle kalmte—met een rottinkje zien betikken de naakte rug van de voor hen uit dravende Chinees, en in 't berghotel had 't nalatige der bediening bewezen welk soort gasten ze er gewoon waren; de soort, die voor zichzelf zorgt en niemands hulp van node heeft, de soort, die gewoon is te commanderen en dan ook pas op commando wordt bediend.

Nee, zij verkoos dan toch maar de gemoedelijkheid van de Hollandse koloniën, met hun tradities van gastvrijheid en hartelijkheid—al verborg de uiterlijke schijn daarvan vaak wat anders—en de Nederlands-Indische hotels, waar de bedienden traag zijn maar gewillig en de toon soms wat ruw, maar huiselijk.

Langzaam liep de tuin leeg; de gasten gingen op avondrit of -wandeling langs zee, tennissen of fietsen. De zon daalde, wat leek alles vredig en veilig in dit rood-gouden, stille licht! Wat leek de stad nu ver, met z'n beangstigend lawaai en dompe stanken. Wat zat ze nu heerlijk, als thuis, en met 't vooruitzicht van overmorgen Johan terug te hebben. Op 't drempeltje van de galerij zat Sarima, de zon glansde over haar heen; etend uit een pisangblad op haar knieën, gromde ze van tevredenheid, want die rijst-met-vis kwam van een Javaanse warong, die ze vlak bij 't hotel had ontdekt, en die smaakte.

Er kwam een heer voorbij, die z'n hoed afnam. Een knappe man,

vond hem Gerda, niet jong meer, donker met bruine snor en baard, en correct in de kleren.

Aangenaam verraste Gerda dit beleefde groeten.

Hoe vriendelijk, dacht ze, hoe heel anders dan de rest, zeker geen Engelsman.

Ze had ook héél vriendelijk teruggeknikt, maar nu—na een paar minuten nog maar—de heer weer terug gedrenteld kwam, wéér langs haar galerijtje en, ditmaal zonder groet, wéér vriendelijk-lachend naar haar keek, nu vond ze dat tóch wel een beetje overdreven-beleefd, een beetje benauwd-vriendelijk. Misschien óók een eenzame, dacht ze dan tegelijk, óók iemand, die hier geen schepsel kent en behoefte heeft aan wat vriendelijks. Jawel, maar pas geven deed 't niet, geloofde ze, dat vrijmoedig aankijken van een dame, en lachen tegen haar, terwijl ze in haar eigen kamer en nog in négligé zat... Als hij haar maar niet aansprak! Want wat zou je dán moeten doen? Vreselijk afblaffen, zoals feitelijk hóórde, dat zou ze waarlijk niet over haar hart kunnen krijgen. Daarvoor had ze de laatste vierentwintig uur zelf te veel geleden onder onvriendelijkheid en stugheid. Was Johan nu maar bij haar geweest, dan had die vreemde gerust kunnen binnenkomen en bij hen gaan zitten. Jassus, je had toch altijd van allerlei vervelends, als vrouw-alleen... Gut... daar kwam-ie alweer. Nee, niet naar buiten kijken... net doen of je niets ziet... wacht... gauw een kopje thee inschenken...

Hij kuchte... ze bloosde ervan. Dát was nou toch gedecideerd niet netjes... Ja, maar op een afstand kuchte hij nog. Hij kon toch ook net zo goed verkouden wezen... Nu 's afwachten, wat hij zou doen, als hij weer langskwam. En dan gauw naar binnen en je niet meer vertonen.

Kijk, dat was nu toch leuk! Hij kwam niet meer langs, hij ging de hoofdingang door naar binnen. 't Deed 'r waarlijk genoeg; hij had niet om haar gekucht. Welja, wie weet, wat 't voor landsman was, 't gold daar waar hij vandaan kwam, misschien voor heel gewoon, een eenzame dame vriendelijk te groeten. 't Was intussen al haast donker geworden, de booglampen gingen aan, óók in de tuin. En de rikshaws, nu met lichte lantaarns aan weerszij, kwamen de een na de ander huppelend weer 't voorplein oprijden, brachten de

gasten terug, met bestofte schoenen en rode hoofden van het tennis. Blinkende, stille fietsen suisdan aan in de elektrisch-doorschenen avondzoelte, een geurig windje fladderde door de acacia's, de bar opzij van de ingang was nu hel verlicht, en daaruit klonk vrolijkheid van jolige mannenstemmen en van hoge vrouwenlach en er was gefladder van witte kleren tussen het groen der palmplanten.

Gerda zag er naar met genietende ogen. Wat was het groot en mondain. Hoeveel logeergasten zouden er wel gehuisvest wonen in het hoofdgebouw en in de paviljoens, die rondom het plein en de dubbele tuin omsloten! Overal in de stille, zoele lucht hingen nu de gloeiballons te stralen, warmer, geler licht ontbrandde hier en daar in een duister galerijtje en 't enige, dat hinderde was de etensgeur, die uit de keuken begon weg te walmen, de buitenlucht in.

Eigen rijtuigen reden aan, op gummiwielen stil en licht, hun komst aankondigend met zilverklankig belgelui. Mensen in avondkleren stapten eruit en verdwenen in de bar. Zeker gasten van hotelbewoners, fantaseerde Gerda, die door hen te eten zijn gevraagd.

Ze bleef zitten rustig uit haar duister galerijtje het tropisch-mondaine avondleven gadeslaand—baboe lag binnen voor Kardoesje's bed—tot het uiterste tijd was geworden om zich te kleden voor het diner. Ze deed dit—zich voorstellend de eetzaal, die ze kende, hel verlicht en mensenvol, en wetend dat ze daar alleen en voor iedereen te kijk zou zitten—met uiterste zorgvuldigheid. Ze zou wat vroeg gaan, bedacht ze en een hoektafeltje kiezen en zorgen dat ze gauw klaarkwam.

In de lauwe avondlucht trad ze weer naar buiten op 't galerijtje, de deur zoetjes achter zich toetrekend om haar slapend kind. Ze had Sarima gezegd daar te blijven, tot ze weerkwam van tafel, en daarna naar de bijgebouwen te gaan, waar haar een slaappleats zou worden aangewezen.

Het voorplein lag nu leeg onder de zacht-heldere elektrische gloed; nu en dan ratelde er nog een rikshaw aan; dan zag Gerda 't zwart-en-wit van een heer in smoking, en 't geblink van een lakschoen, die vlug neerkwam op de grond.

Maar nu schrok ze. Daar was weer die vriendelijke man van vanmiddag, en hij ging niet voorbij, maar hij kwam binnen... Hij kwam 't galerijtje op; hij keek haar, die stil stond van schrik, lachend aan en sprak haar toe in het Frans. Maar zijn stem was zó zacht en beschaafd, wat hij zei klonk zo vriendelijk en welgemeend, dat haar schrik gauw overging. Ook zag ze, nu hij dichtbij was, veel grijze haren in z'n bruine baard en dat stelde haar gerust. Hij was geen jongmens, hij was misschien al vijfenveertig jaar, hij had het zeker goed met haar voor. Het duurde even, door haar schrik en 't plotseeling horen Frans-spreken, eer ze hem precies begreep. Hij was heel bescheiden blijven staan, en voor ze 't wist had zij zelf hem een stoel geboden. En rood-blozend overdacht ze nu zijn verzoek terwijl hij haar discreet glimlachend zat aan te kijken of ze goed wou vinden, dat hij haar geleidde aan tafel en met haar dineerde. Haar eerste gedachte was, te weigeren, omdat het geen pas gaf. Maar hij zat daar zo zacht lachend in een zo bescheiden wachthouding, ze hoefde bovendien, toestemmend, niets van hem te accepteren—ze betaalde immers dat diner zelf, op haar eigen rekening—dan een eenvoudige beleefdheid, het was zo hard, iemand af te stoten, die 't wél meende... waarom zou ze 't eigenlijk níét goedvinden? Hij was misschien wel vijfenveertig jaar, hij scheen zo bescheiden en zo ernstig. Misschien had hij zelf wel al grote dochters... een jonge vrouw... misschien was hij weduwnaar. De vorige avond had ze daar in 't berghotel—hu, lugubere gedachtenis!—alleen gezeten. Wie had toen een zachte blik, een vriendelijke groet voor haar over gehad? Niemand immers. Zó zou ze misschien weer zitten, in die lichte zaal, temidden der fraai geklede mensen. Nu, ze had ditmaal ook zelf een mooie japon aan! Ze zou 't maar goedvinden... Haar toestemming, in 'n beetje haperig Frans, gaf ze aarzelend en blozend, maar het scheen de vreemdeling genoeg te doen, hij glimlachte verheugd. Zouden ze dan maar meteen gaan?

De witte marmervloer in de eetzaal sloeg glanzen op van de vele elektrische lampen, die hoog erboven hingen te gloeien. De Chineejes gingen vlug en snel over de koele platen op hun zijden pantoffeltjes.

Er was pronk van kleuren, gefonkel van juwelen, gedruis van

stemmen, geur van ananas en van rijpe pisang. De meeste tafels waren al bezet.

Gerda en haar geleider zetten zich aan een hoektafel, zo ver mogelijk van de keukenkant. Hij wist het precies, hij scheen hier vaste woon te hebben of althans dikwijls te komen.

En aan tafel, tegenover haar, glimlachte hij haar voortdurend in de ogen, zei hij met zoet-vleiende stem vriendelijkheidjes, die haar verwarden en blozen deden—hij was toch wel héél vrijmoedig—en een enkele maal verbeeldde ze zich, dat onder tafel zijn voeten de hare zochten, zodat ze ten slotte stil, onhoorbaar—want het was zo beledigend, als hij eens geen kwaad had bedoeld!—haar voeten terugtrok allebei onder haar stoel. Maar telkens hoorde ze toch nog het tastend schuifelen van zijn lakschoenen over de marmervloer.

Naarmate haar tafelgenoot spraakzamer werd en beleefder, voelde Gerda zich schuw en onbehaaglijk worden. Was ze maar liever alleen gaan eten. Hier aan dit tafeltje zou ze gezellig gezeten hebben en de mensen schenen haar vriendelijker toe dan in 't hotel boven. Ze was trouwens niet zo gekleed als de anderen en de zaal was veel groter. Eigenlijk griezelig, met zo'n vreemde man! Ze was nu ook helemaal niet meer zo zeker als vanmiddag, dat Johan het goed zou vinden.

Ze nam zich voor, het hem te vertellen, zodra hij kwam.

Aan het dessert, dat zij wel kort had willen maken maar ze durfde nu niet opstaan en haar genoot hield blijkbaar van uitvoerig tafelen—wist ze héél zeker, dat hij tweemaal nodeloos haar hand had aangeraakt en vastgehouden. Maar omdat ze er niets van zeggen dorst, want niet wist hoe, bleef ze nog zitten, gloeierig en nerveus, met kloppende keel, begerend weg te komen en er geens kans toe ziend.

Eindelijk—er waren al heel veel gasten verdwenen, de Chineesjes begonnen reeds de tafels te ruimen—stonden ze op, hij glimlachend voortdurend en Gerda met een verlucht gevoel en vast besloten, voor de volgende dag dóór te zetten, dat ze in haar kamer werd bediend, al bezwoer haar de manager ook bij hoog en bij laag, dat het niet ging dan alleen voor zieken, omdat hij er geen voldoende personeel voor had. Ze was natuurlijk weer een doetje geweest, ze had die vervelende 'half-cast' maar flink moeten aanblaffen, dan had

ze 't er wel door gekregen. Suffert, die ze was. Maar morgen liet ze zich niet afschepen. In die eetzaal zette ze geen voet meer. Jammer, dat dit haar nu óók al weer vergald was.

Zo was ze in die gedachten en plannen verdiept, dat ze nauwelijks had gemerkt, dat haar tafelenoot nog steeds naast haar liep en ze nu al tot haar kamer waren genaderd. Nu moest ze hem waarachtig nog bedanken óók, nou wel-ja, waarom niet? Hij had 't misschien niet zo kwaad gemeend. Zou ze 'm een hand geven? Och ja, maar wél. 'n Beetje bevend stak ze haar hand uit, stamelde zacht 'n bedankje en afscheid.

Maar hij gaf z'n hand niet. Hij boog zich in 't half donker naar haar over en zei glimlachend iets dat ze niet dadelijk verstond. Ze stamelde onwillekeurig een 'pardon?' en toen herhaalde hij, wat hij tevoren gezegd had, luider en op een weke vleitoon...

Ditmaal verstond ze het wél. Het bloed bonsde haar gloeiend naar de slapen, de tranen sprongen haar in de ogen. Ze liep hem voorbij, zo snel, dat hij onthutst achteruitstoof en ijldde haar kamer binnen. Zenuwachtig rillend schoof ze de roestige grendel voor de wrakke deur, ruw-onhandig, dat haar de vingers pijn deden. En tegen Sarima, die soezerig-verschrikt oprees uit haar sluimer, stamelde ze met klankloze, schorre stem: 'Je blijft hier, hier in de kamer, je gaat niet de deur uit, niet naar achter.'

't Oude mensje begreep er niets van, maar vond 't best. Als ze maar slapen kon, wáár, was haar 't zelfde. Met een grommerig 'baik' liet ze zich weer neer.

En Gerda, hijgend van woede en schaamte, gooide zich gekleed op haar bed, uitschreiend haar teleurstelling en haar spijt, snikkend van verlangen naar Johan, die haar nu gauw zou komen weghalen uit dit ellendige oord vandaan.

VAN EEN KIND

De kleine Lea woonde in een weinig aanzienlijk stadje, aan een druk bevaren stroom; groot drie kwartier varens over het ruime water voerde naar een andere héél grote stad, waar haar ooms en tantes woonden, deze stad leek eindeloos ver weg en ze kwam er maar zelden. Wel liep ze soms bij helder zomerweer haar eigen stadje uit, de stroom langs, tot waar de huizen ophielden en in de stilte het hoge riet met zijig schuifelen zich dooreen bewoog, waartussen door ze het glanzend blank van jongetjes, die daar zwommen, en het zilver van water aan de duistere voet der halmen kon zien blinken, en horen hoe ze jubelend ploeterden en plasten, als een stoomboot midden op de stroom de brede golven aan weerszijden van zijn flanken wegstuwde naar de oevers, waar ze klotsend opsprongen tegen het weerstrevend riet. Aan de overkant, waar geen voetpad ging en geen jongens zwommen, stond het riet eenzaam te wuiven en te ruisen met groene wimpels en bruine pluimen, daar was een drassig weiland, dat opklom naar een dijk, aan de dijk een rijtje oude grauwe huizen, met hun achterkanten naar het water gekeerd. In die huizen langs de dijk aan de overkant van het water zag de kleine Lea, al naardat haar stemming was, allerhande wonderlijke of droevige dingen.

Kwam ze aan de bocht van de weg, dan was de wereld uit en kon ze niet verder. Links van haar lag dan de stroom tot een ruime plas verbreed, voor haar uit het brede kanaal, op die plek in de stroom uitmondend, verderop daaroverheen een ijzeren spoorbrug; de overoever was tegelijk in een kronkel plotseling een heel eind achteruit geweken, zodat het riet daar een golvende wazige blauw-groene massa leek, samensmeltend met het weidegras. Daar bleef de kleine Lea staan, verder kon ze niet komen. Er voer wel een trage pont naar de overkant van het kanaal, en daar liep een andere grindweg, de laagte in—en zo door polderland langs huisjes die grote turven leken, heen, op de stad af, maar het kwam nooit in Lea op, dat zij ook zelf met die pont naar de overkant zou kunnen komen. Voor het kanaal hield haar wereld op, daar begon een andere wereld. En ze verlangde eigenlijk niet eens daar te zijn, ze verlangde niet haar

verlangen naar die vreemde wereld te vervullen. Soms keek ze naar de pont en zag er werklieden in bruine kleren of een boer of een heer van de overkant af naar zich heen glijden, die schenen haar vreemdelingen en ze keek ze daar op aan, en voelde iets dat leek op wat ze voelde, wanneer ze uit school komend na vieren, terwijl het zonlicht al goud werd, onder de bomen met andere kinderen achter een troepje blootvoetige, bruine schepelingen liep, meegekomen met een grote rijstboot uit Achter-Indië, — ze als het ware onbewust begeleidend tot het bierhuis aan de binnendijk achter de oude iepen, het 'Engelsche Bierhuis', waar deur en ramen met gekruiste vlaggen beschilderd, met wit neteldoek bespannen waren en waarin de bruine mannetjes dan verdwenen. Het 'Engelsche Bierhuis', schoon op haar weg naar school, zodat ze het dagelijks passeerde, was voor de kleine Lea verder weg dan welk vreemd land ook, en ze kon zich even weinig voorstellen dat ze daar ooit binnen, als dat ze van haar leven naar China zou gaan, ook was het minstens zo geheimzinnig.

Toch was ze blij, dat het bestond, — en ook de bocht van de weg langs de stroom, vanwaar ze de verre, grote stad kon zien liggen, ernaar starend, ernaar verlangend, in een aanzwellend zoet gevoel en toch tegelijk blij er niet te wonen, maar hier, in haar eigen stadje. Stond ze daar zo, dan gebeurde het wel, dat uit de kim aan de overzijde van het water, de blanke dunne wolken al sneller naar 's hemels top opgestegen kwamen, door grauwere, zwaardere gevolgd, dat het riet onrustiger en zwaarder begon te ruisen, zodat de halmen soms bijna plat ter aarde lagen en in 't oprijzen hun pluimen wild warrelden dooreen, — dan werd ze in die plotselinge, geluidloze woestheid ineens vreselijk bang voor het onweer, dat misschien komen ging, maar vooral voor de als spokige doodsvogels achter haar en boven haar over het land en de stroom aanjachtende schaduwen, waaruit kilte op haar neerkwam, die ze volgde met kloppend hart en gespannen blik, tot waar ze voor haar uit verteerden en vergingen in het niet. Dan keerde ze snel om en liep de lange weg naar huis, zich ineens heel klein en weerloos voelend in haar eenzaamheid. Sterk en zwaar geurde het veldkruid rondom haar, vogels sjilpten, ze ontmoette geen ziel. Ze werd al kalmer, zodra ze het kleine laantje had bereikt — de bomen waren nog dun en jong, gaven

geen bescherming, trokken ook, meende ze, geen bliksem aan, maar ze behoorden tot het bewoonde, tot het stadje, waartoe zij ook behoorde; gauw kwamen dan ook de eerste huisjes, in de stroom de zwemschool, tussen de bruine zeilschepen dook in 't woelig water soms heel klein een dobberend hoofd met platgeplakte haren, dat kleine geluidjes uitstootte, dan weer onderdoopte en verdween. — Het water was nu rechts, links de spoorbaan achter een wrak hek, op een zandige lage dijk; aan de overkant koolzaad, — een trein kwam achter de kleine Lea aan uit de verte aangedreund, ze wilde niet omzien, voelde het in haar rug, als een rilling tussen de schouders, een trein onder een onweerslucht was iets bangs, maar een schip onder een onweerslucht was juist iets veiligs, de kleine Lea zag er een dichtbij, waar kinderen rondom hun moeder opgedrongen zaten aan dek en ze bond er zichzelf heimelijk aan vast en verbeeldde zich dat ze de mensen op het schip kende en dat zij haar kenden en dit gaf haar ontspanning: ze was nu niet meer alleen. Van het schip af zagen ze haar ook, het voer zo dicht langs de oever, ze had ze kunnen toeroepen, maar in plaats daarvan keerde ze liever het hoofd af, bang dat er iets spottends en onvriendelijks zou komen, dat haar gevoel van eenheid en veiligheid gebroken zou hebben. Naderde ze het stadje, zodat ze op de torenklok de wijzers kon zien en de zilte lucht van het in loodsen opgetaste vochtige hout naar haar toe woei, met de reuk van hooi en honing: koolzaad en klaver in het lage land aan de andere kant, waar koeien weidden tot diep in de horizon, dan werd ze al geruster — 't bleef tot nu toe bij rommelen uit de verte, ze kon vast vóór de bui haar huis wel halen om daar veilig weg te schuilen, tot 't ergste voorbij zou zijn; was ze dan eindelijk bij 't bruggetje en 't sintelpad achter de asbelt, met de ene, eenzame vlierboom, dan vond ze het eigenlijk wel prettig, dat het schip, 'haar schip' nu maar koers nam naar de andere kant, op de schutsluis af. Zo gingen ze zonder ontgoocheling en met gave illusie uiteen.

Zo dicht bij huis, dorst ze nu ineens op het hoge bruggetje voorbij de asbelt wel over de leuning gebogen uitrusten van het snelle gaan, — het was haar lievelingsplek, ze had vandaar zulke ruime uitzichten naar alle kanten. Eerst naar de kant van stroom en haven, waar de grote zeeboten lagen, ieder van hen een wereld, waar ze nooit

kwam, —nauwelijks er langs mocht ze gaan, vaag wist ze, dat er aan 'de schepen' iets gemeens en angstigs en geheimzinnigs was, —grote jongens mochten er wel komen, die brachten dan mee naar school brokken oude scheepsbesluit, bruin en zuur, soms wit en droog, dan vol bobbeltjes en blaasjes. Soms kreeg ze een brokje en kon daarmee dan in haar hand blijven staan soezen, vergetend het op te eten. De schepen kwamen van geweldig ver, hoog als muren staken hun flanken boven het water uit, hun uitheemse namen, die peinzen deden, droegen ze onder de borstwering, grote ronde gaten als ogen. Lea was blij als er vele waren, —in de winter leken de bruin-geteerde, lege meerpalen in het verlaten water zo deerniswekkend eenzaam. Rondom de grote rijstboten uit Indië, lagen de kleinere die met hout uit het Noorden waren gekomen, ook geheimzinnig, maar anders, somberder en tegelijk zonder dat angstige, geheimzinnig-zwoele. Door de reuk van het hout, die aan bossen en brakke meren deed denken. Dit alles te zamen was een werelddeel, in afzonderlijke landen onderscheiden, het werelddeel van het ruime water met de vlottende balken, de geteerde palen, de schepen; rijstboten en houtboten daarin de aparte landen: Achter-Indië, warm en zwoel, geheimzinnig, Rusland en Noorwegen, zuiverder, somber en kil, als koel en brak water. De huizen aan de overkant, de grindweg, de laan van jonge iepen, de pont heel ver, het hoorde allemaal nog bij dat werelddeel, als landtongen en eilanden, verstrooid, maar saamhorig. Op het bruggetje staande, terwijl de wind na het sterke transpireren, haar als met koelte overgoot, keek de kleine Lea dan naar de weg, die ze was afgekomen, de schepen voorbij, tot waar in de verte nu, met heftig golven het zware riet bewoog, —met dat riet, zo eenzaam, voelde ze dan ook weer medelijden en hoopte ineens dat de zwemmende jongetjes veilig thuis zouden zijn of althans onderweg. De huisjes in de polder over het kanaal waren nu werkelijk niet groter dan turven.

Achter haar was een ander werelddeel, het werelddeel van de asvaalt, het was daar alles grauw en koud en dor, van wat er gebeurde had ze geen begrip, er bewogen soms mannen in bruin, die met scheppen woelden in wat op hopen dor stof geleek, —een groot, kaal en woest terrein, omsingeld door bruine muren met een poort;

alleen aan de waterkant lag het bloot en open, daar stond ook de vlierboom, scheef gebogen naar de sloot, in de zomer van geelwitte bloemschermen vol. De asvaalt was de woestijn, de vlierboom de oase. Bij het werelddeel van oase en woestijn hoorde de ijzig-kille bierlucht uit de kelder van de bottelarij, — want die woei naar haar op, zovaak ze langs de asvaalt kwam en die kelder was dus weer als een land apart, stellig uitgestrekt tot diep onder de grond, en waar ook allerlei vreemde dingen moesten toegaan, want de kleine Lea had geen vermoeden wat een 'bierbottelarij' wel mocht zijn.

Van het bruggetje af waren nog meer werelden haar eigendom.

Eerst over lage houten huisjes heen het land, waar tot diep in de horizont de koeien stonden, tegen de wazige silhouetten van belommerde dorpen en torentjes aan. Daar was het hele Vaderland en daar gebeurde alles wat ze van Vaderlandse geschiedenis wist en daar was het ook vol met haar eigen herinneringen; de gouden banen en banken van bloeiend koolzaad betekenden verhoging op school en zomervakantie, — het blinken van een sloot herinnerde aan een reisje, een wandeling, een verjaardag, zonder dat ze wist hoe dit kwam, alle voorstellingen uit schoollessen, versmolten met eigen herinnering, hadden hun eigen plek en stee in dat wijde, wazige, groene land, van zilverblinkend water doorsneden, door lommerwolken afgegrensd, waar heel ver weg molens wieken in de damp.

De houten huisjes op de voorgrond, dicht bij, waren op zichzelf nog weer een heel afzonderlijk gebied. Als de kleine Lea eerst naar de kant van haven en water, dan naar de asvaalt, dan naar het weideland en eindelijk naar de houten huisjes keek, dan had ze binnen in zich een gevoel, alsof er nu met haar gebeurde, wat de meester deed met zijn viool, wanneer hij die stemde, juist zulk draaien als aan knopjes en schroefjes, zodat er telkens een andere klank te voorschijn sprong, — dat zag ze ten minste dikwijls als voor haar ogen gebeuren, wanneer ze op het bruggetje stond en van de ene wereld naar de andere keek.

Van de houten huisjes op de voorgrond zag ze de achterzijde, maar dáár juist bewoog het leven in en uit, — de voordeur en de ramen in de voorgeveltjes waren altijd, wist ze, dicht gesloten, ontoegankelijk, maar op de achtererfjes zwom op mooie dagen alles in

de zon. Oost-Indische kers fonkelde in kronkelingen rond alle hekjes, en bij de muurtjes omhoog, als een feestelijke versiering, achter groene latjes stonden geranium en balsemien, de grasperkjes waren fluwelig en mals,—in de heggetjes kleurden de witte bloempjes, waarvan de kleine Lea wist dat ze zo fris naar honing roken, de enige bloemen die je vrij plukken mocht en die toch niet helemaal wilde bloemen waren. Dat blokje houten huisjes was Italië,—waarvan ze nog niet op school had geleerd, maar wel gelezen in de oude boeken op zolder, die vader soms op veilingen toekreeg bij een oud kastje of een klok die ze niet nodig hadden. Moeder keek altijd ontevreden als ze ineens van die veilingrommel thuisgestuurd kreeg, maar voor de kleine Lea was het de heerlijkste verrassing, er werden dan soms zo maar ineens nieuwe werelden in huis gedragen. Een ander maal ook zeiden de dingen haar niets, en keek ze er niet verder naar om.

De kleine Lea was wel heel bang voor het onweer, maar in het naderen van een onweersbui op het bruggetje te staan vond ze heerlijk. Allereerst om het zwieren en zwenken, dat alles dan deed, maar dan ook: de ruime werelden die haar toebehoorden met hun schatten en geheimen, lagen overal aan haar voeten, de spoorbaan, waar de rose winde rankte in 't zand, de repen koolzaad die overgang en vakantie beduiden, de dorpen in de horizon, waar 'Oud-Holland' lag in nevelen, verzonken maar niet weg, de scheepswerf op de voorgrond, waar ze zich vlak naast Italië, mannen met pofbroeken en brede hoeden verbeelden kon, en tussen hen Czaar Peter,—en dit alles lag aan haar voeten nabij, en terwijl stond ze veilig met het stadje rondom haar en het besef van haar huis dichtbij.

Een man duwde op de belommerde binnendijk, langs de lage woningen, zijn fruitkar voort en riep kersen of pruimen te koop, jongens joelden voorbij haar heen.

Maar daar voor zich in 't water, dat al donkerder werd onder het laagzinkend uitspansel, waar wolk met wolk tezamen schoof, zich aaneenvoegend, zich parend, geluidloos, dreigend over de laatste plekken blauw, zag ze in een weerschijn de bliksemschicht blauwigen,—dadelijk daarop lekten de eerste zware druppel uit de overvolle wolken,—angstig tellend hoeveel seconden de donder nog uit-

blijven zou, terwijl haar felle hartklop elke tel bonzend begeleidde, ineens opschrikkend van het geknetter dat uit alle richtingen tegelijk te voorschijn leek te schieten, haastte zich dan eindelijk de kleine Lea in draf naar haar huis...

II

De kleine Lea leefde eigenlijk twee levens, eerstens het gewone leven van elk kind, met schoolgaan en vrije dagen en vakantietijden, de omgang met vriendinnetjes, de verhouding tot juffrouwen en meesters, — maar daarnaast had ze nog een ander leven, omdat ze een Jodinnetje was, — in dat andere leven waren de Joodse school en de Sabbath, en de vastendagen thuis en de feesten, met alles van familiebezoek en briefwisseling, dat daarbij behoorde. Het gaan naar de grote stad behoorde ook helemaal tot het Joodse leven, want het had altijd plaats na of voor of ter gelegenheid van een hoog Joods feest, een enkele maal voor een verjaardag, ook werd daar bij de ooms en tantes altijd over Joodse mensen, Joodse dingen, vaak in half-Joodse taal gesproken, — in de buurt, waar ze woonden, ontmoette de kleine Lea bijkans niet anders dan Joodse gezinnen, — daarom was de grote stad in haar voorstelling helemaal Joods, ook toen ze al wel beter wist, maar eigenlijk niet wilde beter weten, omdat ze het niet prettig vond, haar oude eigen voorstellingen van dingen op te geven of maar te wijzigen, — reden waarom ze ook instinctmatig al te veel vragen om uitleg vermeed. Ze was altijd bevreesd, dat ze dan iets aan haar eigen voorstelling zou moeten veranderen.

Niet alleen de grote stad, ook de stroom die erheen voerde, hoorde tot het Joodse leven, — maar aan de andere kant van de schutsluis, daar had de stroom ineens een ander karakter; met de polderdorpen verderop tezamen behoorde hij van daar af tot het niet-Joodse.

De twee levens bloeiden vredig naast elkander, hoewel ze geheel verschillend waren, — zó verschillend, dat het plotseling overgaan van het ene leven in het ander, altijd een schokje in haar teweegbracht en voor haar ogen vloog dan even het visioen van de meester, zijn viool stemmend, in de lege klas, het gezicht vol rimpels. Beide

waren haar lief. De zondag was het hoogtepunt van het ene, de Sabbath van het andere leven. Het zondagsgevoel was vrolijkheid en vrijheid, het was een helder rood, het Sabbathgevoel was heiligheid en huiselijkheid, het was een lichtdoorvloed violet. Als ze aan de Sabbath dacht, was het als ging er een poort achter haar dicht en zij binnen, in een schemering van intieme vreugd; als ze aan de zondag dacht, was het als ging een poort vóór haar open en zij buiten, waar in de zon de kinderen liepen en klokken luidden. Voor de Sabbath moest het winter, voor de zondag zomer wezen. Van de niet-Joodse feesten genoot ze vooral Pinkster, in de voorzomer, omkranst met meidoorn en gouden regen,—van de Joodse feesten het Loofhuttenfeest, in de herfst, omvlochten met bruin-rode wingerd en peinzend-paarse asters.

De kleine Lea vond het niet erg, dat ze alle dagen naar twee scholen moest en ook zondagsmiddags nog naar de Joodse, daar ze alleen de gewone school als de heel-echte voelde. Het was er op zich zelf niet prettig, maar er vielen honderden prettige dingen uit te denken, vooral bij de leesles en de aardrijkskunde van vreemde landen.

Het moest of helemaal ver en vreemd of helemaal dichtbij en eigen zijn. Bij het leren over maten en gewichten en nog veel andere vijandige en onbegrijpelijke dingen, keek ze naar de prenten aan de muur en soesde, diep weggezakt in de bank, en liet zich heerlijk wegdeinen in wijd en teer gepeins, maar ze kon zich pas dan helemaal en zalig overgeven, als ze haar beurt gemist en haar standje beet had,—dan loosde ze inwendig een verluchte zucht en liet zich nog een beetje verder wegglijden in de bank, tot haar tenen de voetplank van de bank vóór haar raakten.

Het was niet zozeer om de voorstellingen van akkerwerk, ambachten of landschappen met spoorbruggen dat ze zo graag naar de platen keek,—neen, al haar ervaringen en gevoelens van een heel jaar lagen daarin opgegaard,—ze kon er dus tegen opzien, dat ze die bij de overgang naar een hogere klas verliezen zou,—voelde zich in zo'n nieuwe klas aanvankelijk niet gelukkig en raakte er pas goed eigen, als ze enige tijd lang in de platen en in de voorwerpen haar gevoelentjes en ontroerinkjes had overgegoten, die dan, onder vervelende lessen, als ze maar héél stil zat met toegeknepen ogen en zich

vooral in de bank had laten afzakken, vanzelf weer tot haar kwamen en haar van de anderen afzonderden,—dan was ze zo ver weg, dat rondom haar het praten als een zoemen uit de verte klonk, en voelde zich zo ijl en broos, als kon een plotselinge aanraking haar breken.

De dingen in de naaste buurt rondom de school dienden haar op dezelfde wijze als de prenten aan de muren in de klas. Want vaak, uit school komend, was ze zó tot overlopens toe vol met gevoelens, die door het geleerde of gelezene in haar waren opgewekt, of door de reuk van de uiteengereten planten bij de plantkundeles of door een woord in een liedje, dat het als naar alle kanten uit haar wegvloede en haar wezen ontstraalde, door haar ogen. De huisjes, waar ze dan naar keek, het verandaatje in een kwekerswoning over de school aan een sloot, waar kurken mandjes met rode geraniums aan koperen kettinkjes wiegden, de winkel waar zeven en wannen te koop hingen, het witte huizenblok om de hoek, alles ving dat uitstromende van haar op en bewaarde het en gaf het haar terug, zo vaak ze er langs kwam. Maar tegelijkertijd drong dit alles haar ook het eigen leven op,—en dat moest zij dan ook wel behouden en aan haar voorstellingen verbinden,—en zo kwam het dat een aangrijpend beeld van de machtige Wolga, met vlakten en sombere, ruisende wouden,—voor altijd vastzat aan de reuk van gekookte uien uit een der kleine huisjes van het witte blok en dat ze aan Arabië dacht, als ze om één uur bruin-geklede werklieden met blauwe boterhamzak en blikken drinkkan de school voorbij zag gaan. Dit hinderde echter in het minst niet aan de schoonheid en diepe ontroeringsvolle tederheid van haar verbeeldingen...

Woensdagmiddag zwierf de kleine Lea mijmerend de dijken langs of ze liep naar de plek bij het kanaal van waar ze de stad kon zien,—dat deed ze meestal als ze gauw erheen zou varen. Over de dijken gaand, tuurde ze bestendig voor zich uit, om zich heen, zo ver mogelijk de horizonten in, als wilde ze, zich verwijdend, ineenvloeien met al het omringende, de gouden banen koolzaad, als blokken dichterbij, als strepen verder af, tussen het groen van aardappels en bonen. Het witte grindstof dwarrelde op voor haar voeten, aan weerszijden lagen de grashalmen, met een paardebloem of een zuringtres ertussen, grijs-bestoven en bezwijmd over het pad, de tele-

graafdraden zongen hoog en dromerig boven haar hoofd,—in de verte blonk het kanaal, nog verder blauwden de duinen,—achter haar in nevelen de torenspitsen van de grote stad, links het dorp, achter de weiden, langgerekt langs de horizonten, groepjes huizen en bomen, van open plekken onderbroken, waarachter 't verschieft zich nog verder breidde en vaag, vaag, omtrekken van koeien waarden. Dan kon de kleine Lea soms ineens niet verder gaan, een zelfde gevoel als in school, wanneer ze zich wegzakken liet in de bank en peinzend naar de platen keek, beving haar in de volle lucht, ze deed een stap terzijde en liet zich met een zalige zucht in het zware gras tussen de dovenetels neer, waarvan het walmen haar een ogenblik deed duizelen in verflauwing en sloot de ogen.

Soms bleef de kleine Lea op woensdagmiddag in het stadje en ging ze naar de schutters kijken, die op een veld achter het stadhuis exerceerden. De smalle strook gras rondom leek een kampplaats, waar vrouwen zaten met opgetilde bovenrokken wijd om zich gespreid, kinderen klauterden over en sjorden met de lege wagens en sportkarren, jongens snoepten rondom ijskarretjes, waaruit een weeë melklucht opsloeg.

Tegen een verdere achtergrond van lage huizen en winkeltjes bewogen de stofomwolkte mannen als poppen op commando, de kleine Lea genoot dromerig het half-feestelijk bewegen, maar zocht niets van wat er voorviel te begrijpen en als dicht bij haar grote jongens elkaar de zin van de bevelen trachtten uit te leggen, ging ze ergens anders staan.

Ze had op woensdagmiddag ook als vele der andere kinderen naar de volkszangschool of naar de stadsgymnastiekcursus kunnen gaan maar ze had er zelfs nooit een ogenblik over gedacht. De volkszangschool en de gymnastiekschool waren in haar oog geheel alleen bestemd voor jongens die konden figuurzagen en van klompen scheepjes maken, voor meisjes, die kleedjes haakten, kettinkjes reggen van kralen en allerlei kunstjes verstonden met bikkels en ballen,—de volkszangschool en de gymnastiekschool behoorden, evenals de tekenschool, de ambachtschool, de burger-avondschool helemaal en echt tot het niet-Joodse leven. De kinderen, die er gingen, woonden in huisjes waar vogelkooien stonden achter gordijnen met

balletjesfranje—hun vaders droegen in de week bruine werkkleren, zondags zwarte broeken, witte hemden, natte haren; 's morgens knutselden ze in hun tuintjes, 's middags stonden er glaasjes bruine drank in de vensterbanken.

Zulke mensen hielden ook kippen, de jongens rookten en vloekten al als ze nog op school waren, de meisjes wandelden op zondag met witte garen handschoenen aan en deden nuffig.

Een vrije woensdagmiddag in huis was een enkele maal ook wel eens prettig,—als het buiten heel warm was en er onweer dreigde. Dan mocht de kleine Lea opendoen als er gebeld werd en elke bedelman zijn twee centen geven,—er kwamen er altijd schrikkelijk veel, ook wel orgeldraaiers en liedjeszangers. Soms kocht moeder onverwacht kersen. Altijd als ze op straat hoorde zingen, hoopte Lea dat het de blinde baardige man en het kleine, bleke, tere vrouwtje met het bedroefde gezicht nog eens zouden zijn, die eenmaal vroeger waren gekomen. Ze hadden Duits gezongen, de man met de blinde ogen omhoog, het vrouwtje stil voor zich uit, de handen gevouwen op haar schort.

De kleine Lea had ze van haar moeder een dubbeltje moeten geven,—het waren stellig, meende moeder, mensen van goede familie, die betere dagen hadden gekend en daarom moest Lea heel beleefd en vriendelijk zijn, een paar centen zou ze beledigd hebben. Lea moest trouwens altijd 'u' tegen bedelaars zeggen, en ze mocht niet zonder een 'alstublieft' de centen in hun hand leggen.

Moeder had niet altijd tijd om met Lea te praten, zodat ze zich tegen vieren wel eens begon te vervelen en blij was, als het tijd werd voor de Joodse school.

Alles aan de Joodse school was anders dan aan de gewone,—het was eigenlijk niet eens een school, enkel een lokaal achter de synagoge; tegenover twee smalle ramen stonden enige lange houten banken met gaten voor inktkokers, maar de inktkokers ontbraken, in de hoek een zeskante tafel, eenmaal wit met bruine rand, nu verveloos en wrak op de poten,—een oude leunstoel ernaast, een zwart bord, een kachel met kolenbak; het rook er naar as en vochtig papier. In de muur, in een diepe gesloten kast, die met dubbele deur meer een bedstee leek, werden de leien en de boeken bewaard,—

de leien waren nooit helemaal schoon, niemand bezat een eigen griffel, uit een bakje stompen grabbelde elkeen wat van zijn gading was, de boeken hingen rommelig in hun omslagen, met bladen geel, en donkerder vochtvlekken,—de kleine Lea vond niets heerlijker dan in die kast naar boeken te zoeken en de deuren zover mogelijk achter zich dicht te trekken,—er was ruimte genoeg, er kon zelfs een kind in opgesloten worden, die dan wel onder de onderste plank kruipen en bukken moest—door de spleet viel alleen wat licht, maar overigens was het duister en in het duister hing de duffe reuk van vocht en ouderdom, die de kleine Lea zonder weten heerlijk vond. Al wat in de half-vergane boekjes stond te lezen, en wat ze maar half begreep, scheen in het duister van de kast als beelden en visioenen rond te zweven—gestalten uitermate vaag: Korach verzinkend in de grond, Elisa, de profeet, van zijn zetel tuimelend, Elia opvarend in vurige wagen, woorden die verbeeldingen als nevelen in haar verwekten, namen, en vooral synagoge-melodieën, het donker van de kast was er vol van,—ook bloedige, angstige schrikbeelden, van Joden-vervolgingen in donkere tijden in donkere landen en twee namen, die daarmee verbonden schenen en die ze eens had opgevangen, toen ze vroeg gekomen in de kast de boekjes uitzocht, terwijl de Joodse meester een grote jongen, die afzonderlijk onderrecht kreeg, zijn geschiedenisles overhoorde: Pfefferkorn en Reuchlin, waarvan ze niets anders wist, en waarvan de eerste voor altijd een slechte, de tweede een goede klank behield in haar geheugen.

Ook prettig van de Joodse school was het lange spelen in het veldje achter de synagoge op de zondagmiddagen in de zomer. Daar was het dan heerlijk koel, er groeiden dezelfde bloemen als aan de dijk, waar de kleine Lea vaak rondzwierf, maar waar ze het zondagsmiddags vol rijtuigen wist en kinderwagens en karren en mensen en warrelende stofwolken, snikheet en witbestoven, beslagen als de tong van een ziek kind, tot de eenzame meidoorn dicht bij de Joodse begraafplaats toe. Overal in het stadje was het dan broeiend heet, behalve juist in het naar alle kanten afgesloten veldje, waar ze wel eens een uur achter elkaar bleven, als de oude meester binnen in het lege lokaal in slaap gedommeld was. Dan slopen de grootsten een voor een naar de deur en loerden door het glas of hij nog niet

wakker was en zorgden wel dat ze niet schreeuwden en niet vochten, om lang te kunnen blijven. Ze speelden 'hakmes, schaar of lepel' tegen de hoge, grijze synagogemuur, en 'een-twee-drie, hoe laat', ook wel haasje over, soms lagen ze maar gewoon in het gras en gaven raadsels of praatten, grasjes kauwend en met speels-wrede knappende rukjes paardebloemen onthoofdend.

De grond was er nooit helemaal droog, —daardoor was het ook in de school zelf zo vochtig en klam, er kwam geen zon, ze hadden er zelfs een kikker gevangen, het gras groeide er welig en hoog en gaf een sterke, zwavelachtige reuk, ook de bloemen, vooral de dovenetel. Er waren nog heel wat afzonderlijke wereldjes in dat ene kleine gebied: de brandnetelbossen onder het afdak van de houtstapelplaats, de boterbloemen met hoge sprieten in de schaduw van het spuitenhuysje.

Jongens van de straat in zondagse kleren bleven soms voor het hekje staan en keken binnen, maar ze zeiden niets, ook de kinderen binnen het hekje zeiden niets —en dan liepen die anderen weer verder. De kleine Lea keek soms door de hoge ramen de synagoge in, ze zag juist tegen de grote kaarsenkroon aan en liet achtereenvolgens de verschillende gevoelens, die bij de synagoge op verschillende dagen en uren hoorden en die ze zich herinnerde, als melodieën vlug door zich heenspelen.

Ineens bedacht ze dan, dat het er nu heel stil moest zijn en dat ze er niet alleen zou durven binnengaan.

Eindelijk verscheen in de deur de oude meester en ze moesten weer naar binnen om nog een uurtje te leren.

Tegen zes uur gingen ze naar huis.

Ja, de kleine Lea hield wel veel van de zondag, al verschilde het zondagsgevoel ook geheel en al van het Sabbathgevoel, —de zondag had veel voor, liet meer vrijheid in komen en gaan, in doen en laten, toch zou ze 't minst de Sabbath hebben willen missen.

Van de zondag was natuurlijk ook het heerlijke: vrij van school, tenminste de hele morgen, 's middags vaak nog een restje van het Sabbathmaal, lekker op zichzelf, maar tegelijk een weemoedige herinnering aan de vrijdagavond en de Sabbath, die ineens al zo lang geleden schenen.

En dan verder de buren naar de kerk zien gaan, die in hun zondagsgoed andere mensen leken, daarom bijzonder, toch met dezelfde gezichten, daarom vertrouwd, — luisteren naar een harmonium, dat droomrig het kakelen der kippen begeleidde...

Uit de verte kwam soms ineens de doffe afscheidsroep van een vertrekkende zeeboot, en deed als een golf van ontroering in haar opklotsen, — het klonk gelijk een kreet van gelaten smart om afscheidswee, het toverde de haven met de schepen voor haar ogen, — ze vroeg zich af, welk schip het wezen mocht, dat daar nu heenging en dat binnen enkele uren, als het avond was, midden in de grote zee zou varen en ze nam zich voor, de eerste woensdag te gaan kijken, want op zondag mocht ze niet en wilde ze ook niet, er werd dan in het 'Engelsche Bierhuis' gedronken en met messen gevochten, en er zwierven 'slechte mannen'. Dieven, dronken mannen en vechtersbazen waren voor de kleine Lea de barse en wrede verschijningen uit een geheel vreemde wereld, die toch soms angstig-vlak aan haar eigene grensde, en moeder was er al even doodsbenauwd voor als zijzelf.

Bij het zondagsgevoel hoorde het verwachten of er misschien niet eens plotseling familiebezoek zou komen uit de grote stad, — een enkele maal was dat gebeurd, maar meestal wist ze wel vooruit, als er zo iets op til was en vond het dan minder prettig. De ochtend ging gauw genoeg om, de bakker kwam laat, maar de kleine Lea wilde toch altijd liever wachten op vers brood dan het oude Sabbathbrood eten, dat vrijdags al was gebracht, dat maakten vader en moeder dan samen op; na de Joodse bakker, verscheen de oude Joodse gemeentebode, om het offergeld te halen, als vader de vorige dag in de synagoge 'opgeroepen' was, en anders toch het gewone geld dat vader als lid van de Joodse gemeente betalen moest. Hij bleef altijd even praten en dronk een kop koffie, dat moeder hartelijk en gauw voor hem zette. De kleine Lea mocht de oude man met zijn guitige ogen en glad gezicht vol plooiën graag lijden, — ze liet zich door hem in de wang knijpen, maar zei nooit veel, hoopte alleen iedere keer dat hij nu eens wat lang blijven zou en nog een tweede kop koffie drinken en ze zat er stil-genietend bij te kijken, al begreep ze niet veel van wat hij met vader verhandelde. Moest vader echter weg,

dan rolde de bode zijn linnen geldzak op en ging met hem de deur uit. Dan zuchtte Lea, —iets prettigs en bestendigs van de zondag was nu weer voorbij, —het knooppunt ook, waarin de zondag aan de Sabbath verbonden zat. Van het ogenblik af, dat de oude man, met of zonder vader, wegging en moeder de koffieboel borg, liepen de beide dagen nu telkens verder uiteen...

Met de kinderen uit de buurt spelen was voor de kleine Lea op zondag schier ondoenlijk. Ze waren dezelfden niet meer. Ze deden en keken nuffig, verstijfd en hoog, liepen met afgemeten stappen als op houten benen, bang voor haar schoenen met lakpuntjes, haar gestijfelde jurken, haren die als vlassen rosebestrikte kurketrekkers rond haar hoofd uitstonden, witte hoeden van opengewerkt stro, waardoor het zonlicht in figuurtjes op haar glimmend rode wangen viel, en witte garen handschoenen, die ze de hele dag niet schenen uit te trekken.

De kleine Lea was elke week vol bewondering dat al die dingen er altijd zo gloednieuw en smetteloos uitzagen en dat ze alles zo schoonhielden en ze begreep ook wel, dat de kinderen er doodsbang voor waren, sinds ze een van hen door haar moeder vreselijk door elkaar had zien schudden om een moddervlek op een witte rok, maar ze beklagde ze toch diep en kon zich met geen mogelijkheid denken dat zij er zelf ooit zo zou uitzien. Ze spraken en keken zelfs anders in die zondagse kleren, hoog onder de wenkbrauwen uit en met voorname ingetogenheid. De kleine Lea vond het erg onplezierig, —de volgende morgen renden ze dan weer schreeuwend en klompleppend het schoolplein op.

De zondag was dus voor de kleine Lea voornamelijk aantrekkelijk om het kijken naar het leven van anderen buitenshuis en het spelen in het grasveld achter de synagoge, daarom moest het voor de zondag zomer wezen. Dan waren er soms ook muziekuivoeringen in het Park, voor een dubbeltje kon je er binnen komen, maar buiten hoorde je even goed. Lea kreeg nooit een dubbeltje, ze vroeg er ook niet om, ze zou het zelfs zonde hebben gevonden, ze zou misschien verlegen zijn geweest in de glimmende en stijve zondagse deftigheid, het sprak vanzelf dat ze buiten bleef luisteren en kijken, naar de mensen die tussen de heesters en langs de grasperken met

bloembedden gingen, deftig pratend, fier naar buiten kijkend, terwijl de zon langzaam-aan daalde en een koel windvlaagje de zoete reuk van rozen en jasmijnen over de hoofden heen naar alle verten uiteendreef. Soms rook Lea er eau-de-cologne tussen. Als ze er zelf niet vrij in mocht komen, zoals alle andere dagen, leek het park haar ineens veel weelderiger, voornamer en begeerlijker toe, — en ze merkte door het hek allerlei kleinigheden op, die haar tot dusver waren ontgaan, maar vond daarom dat gedwongen buitenstaan juist prettig. Lang blijven kon ze niet, want ze zorgde steeds op tijd in huis te zijn en nam dan graag als laatste zondagsgeneugt een omweg door de deftige buurten, om het vredig avondlicht te zien neerzinken over de grote huizen en hun bloeiende tuinen, met de blanke stroom op de achtergrond...

De Sabbathvreugde was een vreugde binnenshuis en daar hoorde dus de winter bij. Moeder was dat met de kleine Lea eens: er ging in het leven niets boven een lange winterse vrijdagavond, bij lamp en warme kachel, moeders gezicht straalde, als ze alleen maar dacht aan de Sabbathdagen in haar eigen jeugd. Voor Lea was nu eenmaal van al die dingen het begin het prettigst en dan verder de herinnering als ze voorbij waren, — zolang ze duurden was het als werden ze doorzichtig en ijl, uiteenzijgend in ongrijpbare momenten, — als heel klein meisje had ze eens gehoord dat misten eigenlijk tot op de aarde neergezegen wolken waren en opgemerkt, dat je van een wolk, waar je midden in zat, niet meer waarnam, dat het een wolk was, — vaak midden op een Sabbathdag, voor het raam staande, had zede herinnering aan de mistige dag, toen haar dat was verteld, juist zoals ze het beeld van de vioolstemmende meester voor zich kreeg op het bruggetje, waar ze haar werelden overschouwde, en elk een eigene ontroering op haar afzond.

Maar het begin was altijd elke week opnieuw, en vooral in de winter, zuivere verrukking. In school was dan, voor het invallend duister, het leren gestaakt en de meester vertelde; achter de beslagen ramen konden de kinderen elkaar en de meester nauwelijks nog zien, ze zaten zo stil en roerden niet, om de meester vooral niet te storen, buiten vroor het of de hemel was donker en er viel sneeuw, —

dan dacht de kleine Lea aan het lamplicht thuis en aan de helder-
gedekte tafel, aan de lange, heerlijke avond in het verschiet, — terwijl
luisterde ze toch ook wel naar wat de meester vertelde en de in-
houd van zijn vertelling verbond zich aan de beslagen ramen en
aan haar eigen verlangen naar het lamplicht thuis. Dan ineens, in de
volkomen stilte, sloeg er verderop een deur, harde stappen klonken
op de vloerstenen in de gang en nu voelde de kleine Lea haar hart
als een onrustige vogel fladderen in haar borst. Dit lopen gold haar,
het kwam naar de klas toe, om haar. Met beide handen omgreep ze
de schuif van haar bank, maar dorst nog niet duwen, omdat de mees-
ter dan opkijken zou en zij de ijle stilte in de klas niet wilde bre-
ken, — haar ogen hield ze op de deur gevestigd. Nog voor die open
ging, had ook de meester de stappen al gehoord, hij hield met ver-
tellen op, trok zijn horloge te voorschijn en liep er mee naar het
raam, — de klas scheen ingedommeld, zó stil bleef het, een enkele,
die dichtbij zat, wendde even het hoofd naar Lea om. Dan ging de
deur open, koude woei binnen uit de gang, uit de verte geluid van
kindervoeten, ingehouden rommelend stommelen boven op de
houten gang. En de bovenmeester zei in de stilte de woorden van
elke week, afgemeten en deftig, 'de Israëlieten kunnen wel naar
huis gaan.' De kleine Lea was de enige in haar klas wie het aanging,
maar toch vond ze het heel natuurlijk, dat de hooggeplaatste bo-
venmeester niet zo maar zei 'Lea mag wel naar huis gaan,' — het was
juist goed zo; als een algemene wet, waarvan elk de geldigheid op
zichzelf beoordeelde, moest het over haar hoofd plechtig worden
uitgebazuind. Ze zou in 't geheel niet hebben gewild, dat de boven-
meester het huiselijker had uitgedrukt.

Altijd weer klinken de woorden als de toverspreuk, waardoor de
poort van een lichtende stad geopend wordt, — maar soms was de
kleine Lea toch ook wel heel erg in het verhaal, dat de meester ver-
telde, en betreurde ze het even dat ze de rest niet horen zou. Terwijl
er nu meer beweging in de klas kwam, stommelen en woelen,
pakte de kleine Lea haar dingen bij elkaar in haar schooltas, — soms
vroeg de meester haar vriendelijk, of ze niets had vergeten en als
ze uit de bank ging en groette, voelde ze een vreemde verte-
dering voor de meester en medelijden met de kinderen, omdat zij

zoveel gelukkiger was en hen ineens zielig vond in hun donkere klas.

Op straat in de grauwte keek ze nog eens naar de school achterom en ging dan snel door naar huis, — maar soms hield de herinnering aan de vertelling, die ze pas had gehoord, de overhand, — en zag ze overal rondom zich de daardoor opgeroepen beelden. Eens had de meester verteld, hoe iemand de gruwelijke dood vond in het drijfzand, — er lag toen sneeuw in de namiddag gevallen, en de kleine Lea was zó bevangen door de vertelling, dat ze nauwelijks haar voet dorst neerzetten in de weke, blanke massa, van angst dat ze erin wegzinken en omkomen zou. Telkens met een gevoel in haar hoofd alsof er iets werd weggeritst, kwam ze dan wel tot bezinning, maar dadelijk verschrok ze opnieuw en hield met een schok haar voet terug als zij hem neerzetten wilde.

De wagen van de pottenboer, hooggeladen met groen en bruin aarden vaatwerk, stond juist voor een der huisjes, waar ze langs kwam en sinds moest ze altijd aan drijfzand denken als ze de pottenboer met zijn pottenwagen zag.

Maar meestal waren haar gedachten vluchtigjes vredig, en haar gevoel overheerste, stil en wonderlijk diep. Ze keek om zich heen en zuchtte, niet bedroefd, niet blij, heel even beklemd, als stegen er duizend vragen ten hemel in die ene zucht, vragen die toch geen vragen waren en waarop ze geen antwoord wachtte. Voor haar uit klepperde een molentje in het land, — rond haar de huisjes in stille tuintjes, dromende winterbomen, en haar wezen leek zich te vervluchtigen, in al het omringende over te vloeien, dat dan zijn eigen wezen weer overgaf aan haar. Zo stil en verzonken als ieder ding stond rond haar heen...

Werd er ineens naast haar een lantaarn opgestoken, dan voelde de kleine Lea zich als met een schok tot zich zelf terugkeren, — al het andere trok van haar af en stond ook weer op zich zelf terug, — het waren nu huisjes, bomen, molens, geen wezens, die hun diepste wezen vermengden met het hare. Ze merkte ook ineens, dat ze nauwelijks vooruitgekomen was, maar traag had lopen dromen, soms botste ze botweg tegen iemand op en vergat dan nog in haar verwarring op zij te gaan. Gauw vatte ze zich nu te zamen en liep recht

door naar huis, waar het licht der Sabbathlampen door de gordijnen scheen en ze zich, nauwelijks binnen, weelderig voelde omvloed van violette Sabbath-innigheid.

III

In het stadje, waar de kleine Lea woonde, werd de laatste week in augustus kermis gehouden, waar het altijd heel rumoerig toeging, omdat er rondom zoveel dorpen lagen, vanwaar de boeren en boerinnen in hun gele sjezen bijna elke avond kwamen aangereden om in de molens te draaien en in de herbergen te dansen. De kleine Lea kende de kermis eigenlijk alleen van buiten, — moeder en vader kwamen daar niet, en er was geen sprake van dat ze tussen hen in, mooi gekleed, bestrikt en bekwikt, zoals de anderen, naar de kermis zou gaan, dit hoorde helemaal niet bij hun wijze van leven. Lea voelde dat duidelijk, zonder er zich rekenschap van te geven. Poffertjes en wafelen mocht ze alreeds niet eten, want er werd thuis streng naar de Joodse spijswetten geleefd, ze hield ook niet van de vette walm, maar wel van de reuk van de brandende takkenbossen onder de bakplaat, waarachter de dikke, tegen de gloed van het houtvuur fronsende vrouw hooggezeten was met haar prikvork en botervloot en stapel bordjes. Maar wat haar vooral aantrok, was het denkbeeld, dat al die mensen van zo ver kwamen en weer naar zo ver zouden gaan en daartussen een hele week hier waren, zodat ze alle dagen zoveel ze wilde van haar twee uur naar hen kon kijken, want om vier uur kwam ze uit school en om zes uur moest ze thuis zijn, van 's avonds naar de kermis gaan was geen sprake. Ze kreeg elke dag van moeder twee centen, moeder vond het ruim genoeg en de kleine Lea zelf ook, meestal kocht ze maar pruimen.

Er was een brede straat, waar onder de bomen kramen stonden in een dubbele rij, vooraan de draaimolen. In 't midden was de rij onderbroken, zodat er een dwarssteeg werd gevormd, waardoor je langs koekkraampjes de straat oversteken kon, daar toefde de kleine Lea graag, ten eerste omdat het zo'n intiem steegje was, zo maar midden over de straat, maar vooral omdat ze daar de achterkanten

der kramen kon zien en zo het meest bemerken van het binnenleven dier wonderlijke mensen. Wonderlijk waren ze, moeder zei het ook en ze kwamen uit Bohemen, uit Spanje, uit Zuid-Frankrijk, en er waren verarmde graven, ontvoerde meisjes, gestolen kinderen bij. Moeder vertelde dat dit alles zo gemakkelijk kon, omdat er in die vreemde landen 'geen burgerlijke stand was',—de kleine Lea dacht dat dit beduidde, dat er geen burgers waren en dus geen stijve ordelijkheid en dat elkeen daar dus deed wat hij verkoos, moeder wist er trouwens niet zo heel veel meer van dan de kleine Lea zelf. Bang voor die mensen was Lea niet, ze waren wel een vreemde wereld, maar een heel andere dan de vechtersbazen en dronken schreeuwers van de schepen en het Engelsche Bierhuis, die waren gemeen en laag, deze kermismensen, juist als bedelaars en liedjeszangers, eerder aantrekkelijk, altijd romantisch, soms zielig. Toch had moeder het helaas mis, dat ze allemaal uit Spanje en Bohemen en Zuid-Frankrijk kwamen—op een keer, toen ze tussen de koekkraampjes stond en naar het hakken keek op de blanke blokken,—zag ze ineens aan de achterkant van een speelgoedkraam: 'Jan Kamp, uit Purmerend.'

Ze schrok er van en was ineens teleurgesteld. Voor langs de kramen omlopend, keek ze onthutst en benieuwd in de steil-oplopende uitstalling van Jan Kamp; achter de poppelijzen, fluiten en gekleurde kralen, onder de afhangende guirlanden van geel-en-rode poppewagentjes, tegen de schemerige achtergrond van kleurige marionetten, oranje-gele kindergeweren en nationaal geblokte trommen zag ze bovenlijf en tronie van een magere, groezele, geelbleke man. De kleine Lea zuchtte verlicht,—het bleek tenminste al aan zijn gezicht duidelijk genoeg dat hij niet als de anderen was—een ogenblik had ze gevreesd, dat ze wel allemaal uit Purmerend konden komen, de mannen, ondanks hun gebruide huid en grote snorren, de vrouwen, ondanks haar kleurige kleding, fonkelende sieraden en opzichtig kapsel!

Behalve de brede straat waar in dubbele rij, ruggen naar elkaar, koek- en speelgoedkramen stonden, met de draaimolen als begin, de schiettenten, Juthoofden, en ringwerpschijven als rommelig en roezemoezig eind,—besloeg de kermis ook het stoffige veld achter

het stadhuis, waar anders de schutters exerceerden, daar waren de spullen, de stoomcaroussel en de menagerie, ook de allergrootste poffertjeskraam, die waar onder de naam van de eigenaar stond: 'de Paris'. Dat was iets anders dan Purmerend! Parijs! Het lag als op een andere planeet, volmaakt onbereikbaar, een wonderwereld, — en daar-vandaan was nu ineens dit prachtige, paleisachtige gebouw gekomen, waar de eet-alkoofjes gordijnen hadden met luchtige kantten stroken en hun dubbele rij zich eindeloos scheen voort te zetten, door de spiegels achter in de wand, waar aan de blanke pilaren, van bloemfestoenen omschilderd, kartonnen bordjes met Franse opschriften in kleurige sierletters hingen, — ongetwijfeld de namen van de wonderlijke dingen, die er werden verkocht. Hoe toverachtig moest dat alles bij avond zijn. Als zij er stond, zaten er nog maar enkele mensen, kinderen van haar eigen leeftijd meest, maar mooier gekleed, met hun moeders of kinderjuffrouwen. Die konden zich nu heerlijk verbeelden, dat zij in Parijs waren! De knechten in 't wit, met scherpe, zwarte snorretjes, bleke gezichten onder de witte baret, spraken Frans tegen elkaar, — de kleine Lea kreeg er een kleur van verrukking van: Parijs, zo maar midden in haar stadje! En ineens dacht ze: misschien is het er toch net mee als met die wolk en met Sabbath, — misschien is het veel beter er niet in te gaan en er voor te kijken. Jammer alleen, dat er ook ijs te koop was, — en zelfs bier, dat paste er helemaal niet bij; als ze een glas bier op een der tafeltjes zag staan en een heer er achter zitten, scheen even van het toverwaas de glans te bleken.

De kleine Lea hield vooral van Zigeunerinnen, — het was meestal ook van hen, dat moeder de avontuurlijke dingen vertelde uit de boeken, die Lea zelf nog niet lezen mocht, maar later stellig lezen zou — ze waren er ieder jaar, maar helaas niet steeds dezelfde. Toen ze nog heel klein was, had haar eens een Zigeunervrouw over de wangen gestreeld en zelfs willen kussen, — ze had zich teruggetrokken, meer van schrik dan van onwil en dadelijk daarna berouw gehad, om het bedrukte kijken van de vrouw, — toen was er niets meer aan te doen geweest. Sinds hoopte ze steeds, dat zij die vrouw nog eenmaal zou terugzien om haar dan uit eigen beweging die kus te geven en ze vroeg zich af, waar ze wel zwerven zou, in winter-

nachten, als ze veilig in bed, het woeden der stormen hoorde, en de eerste dag van de nieuwe kermis had ze geen rust in school, geen aandacht, om vier uur, voor de verse verlokkingen der pas-geopende kramen, maar ze sloop de woonwagens langs, in de hoop die vrouw nog eens terug te zien, het gebeurde nimmer...

Dan was er een oud echtpaar, en die kwamen wel jaarlijks terug, de man speelde harmonika, de vrouw sloeg hupse metaalklankjes uit een onnozel triangelkje, de man uitheems met zware baard, nog zwart in grijs, slappe hoed, bruin gezicht, maar de vrouw, een groot breed mens, had best een werkster of een koopvrouw kunnen zijn: zwarte rok, brandhelder schort, geblokt door de strijkvrouwen, leren pantoffels, wel heel gewoon dus, maar met zo een vriendelijk oud gezicht en zo zorgzaam en knap. Eens toen de kleine Lea in de kermistijd met haar vader naar de grote stad was gevaren, had ze op de boot die vrouw aangetroffen, op een der smalle zijbanken zat ze, de kleine triangel lag tussen de moede handen in haar schoot, — en op het stoffige pad langs het water ging de man met zijn harmonika — blijkbaar hadden ze dus geen reisgeld voor beiden verdiend — en liep de lange weg naar de grote stad terug, ze wuifden tegen elkaar, trouwhartig en minnend, waar het mulle voetpad zich afboog van het water, — onwillekeurig, schier onbewust had de kleine Lea het gebogen figuurtje nageblijkt, tot hij achter bomen verdween en toen ineens bemerkte dat de tranen over haar wangen liepen.

De spullen en beesten op de kermis kende de kleine Lea alleen van buiten, — voor de komedietent las ze werktuiglijk de aankondigingen van wat er in de avond gespeeld zou worden, doch stelde zich er niets bepaalds of bijzonders bij voor.

Maar rondom de hele kermis, kramen en tenten en spullen en mensen en woonwagens omvattend, stond in Lea's verbeelding als een muur een achtergrond van uitheemse dingen: alles wat ze dacht en droomde bij de gekleurde prentjes op de azen van het oude kaartspel, dat thuis in een laatje lag, en waaronder allerlei vreemde namen stonden: Spa en Homburg en Wiesbaden, — grote hotels met talloze ramen, van zonneschermen overhuifd, tuinen rondom, waar fonteinen sprenkelden over bloembedden en palmen, alles heel

klein, en kleinst van al, dames in wonderlijke japonnen, met pop-pige parasolletjes, die daar wandelden rondom de fontein, – of zaten op de banken. Zo'n prentje was maar half zo groot als de speelkaart, want op de andere helft stond weer een ander – en keek je er lang naar dan traanden je de ogen omdat het allemaal van streepjes en krasjes scheen uitgetekend – maar toch moest je er juist lang op turen, want dan werd alles diep en groot en leek te gaan leven en het was dan precies of je daar zelf wandelde, in 'Spa' of 'Homburg' of 'Wiesbaden', – rondom een fontein, die over palmen sprenkelde, in de koelte van bloemen en bomen, die ze dan voelde en rook, als ze maar lang genoeg keek, zonder dat iemand haar kwam storen. Moeder had als kind ook zo graag en zo lang naar eenzelfde prentje gekeken, ze wist het toevallig doordat ze haar tegen een nichtje, dat jengelde en zich verveelde over een prentenboek, had horen zeggen 'ik kon als kind wel anderhalf uur op één prentje zitten kijken'. Dat had de kleine Lea zo'n warm gevoel gegeven van precies als moeder en dus wel echt moeders kind te zijn. Het prettigst keek ze naar de prentjes, als ze haar, terwijl ze iets anders zocht, toevallig en onverwacht in de handen vielen, en ze er zo tegen de open la aan, mee staan bleef, dan kwam dat warme, soezerige deinen in haar hoofd en ze voelde zich al meer en verder wegtrekken, tot ze zich in het park bij de fontein bevond, en datgene van haar, dat nog in de kamer stond, als helemaal leeg en onwerkelijk gevoelde. Maar zocht zij ze opzettelijk voor den dag, om datzelfde nog eens opnieuw te beleven, dan stelden ze haar vaak te leur, dan kwam er niets.

Uit deze prentjes nu had de kleine Lea in haar verbeelding een hoge muur opgetrokken als een achtergrond om de kermis heen, zodat die dus, al met al, in zijn geheel een andere, afgesloten, uitheemse wereld was.

Ze woonde dicht bij de kermisbuurt, waardoor ze 's avonds in bed het joelen en rumoeren duidelijk horen kon. En het wonderlijkste was dat ze, daarnaar luisterend met gesloten ogen, op haar rug liggend, zich zonder enige moeite een heel andere kermis voorstellen kon, dan die ze kort geleden nog had gezien. Dat was juist als met het harmonium bij de burens. Ze had het zich altijd in een hoek van de kamer en donker gedacht, tot ze eens had gezien, dat

het licht was en tussen twee ramen stond, — sinds zag ze het vaak genoeg staan, op haar weg naar school, maar als ze er zondagmorgens op hoorde spelen, zo dromerig en traag, terwijl buiten de zon scheen en de kippen kakelden, dan stond het voor haar ogen altijd weer opnieuw in de hoek en was het donker. Zo ook met de kermis; de kermis die 's avonds in bed uit joelen en warrig geluid, het helle bellen van de draaimolen, het gieren van de stoomcarroussel, het spatten en klappen van vuurwerk, het blerren der toetertjes als uit een golvende zee naar haar oprees, was een andere kermis, dan die ze even tevoren had gezien, een kermis zonder gestalte en vorm, toch zeer reëel, vluchtig en tegelijk heel bepaald, zoals geuren vluchtig zijn en bepaald, — ze zou op die kermis voor geen goud hebben willen wezen, maar er stilzwijgend naar te luisteren in bed, was een groot en wonderlijk genot. Op de laatste zondag mocht Lea helemaal niet naar de kermis en zelfs niet naar de Joodse school, die achter de kermisbuurt lag.

De kleine Lea ging nooit naar het opbouwen van de kermis kijken — ze vermeed juist liever het redderig gedoe van de schreeuwende jongens, die met alle geweld 'helpen' wilden, — maar de dag na de kermis, tussen twaalf en twee langs de gesloten en onttredende kramen te lopen, in de matte rust die daar dan plotseling hing, dat mocht ze wel heel graag doen. Omdat de kermis de laatste week van augustus besloeg, was het dan ook meteen september geworden, de herfstmaand, waarvan de naam alleen haar al tot mijmeringen stemde. En somwijlen was het dan ook juist op die dag voor het eerst van dat stille, peinzende herfstweer, waarin alle kleuren warmer schijnen, alle klanken gedempter klinken, alles dieper en intiemer wordt. Ook had ze dan, door die kermisweek, helemaal vergeten naar de bomen te kijken en bemerkte nu plotseling, hoe bruin hun bladeren al werden, of ze zag er een neerdwarrelen en terecht komen op het witte zeil van de gesloten malle molen. Maar ook zonder dat, was er een heerlijke, zoete droefgeestigheid in de aanblik van de gesloten kermis. Het was nu weer voor een jaar voorbij en toch, het was er nog, zoals een mens, dat dood, maar nog niet begraven is, en alles stond daar zo roerloos, zo moe en als zachtbedroefd...

Dan sloop de kleine Lea wel naar de draaimolen toe en lichtte het zware zeil en zag in donker de verstarde beesten op de ijzeren stangen, de woestgemaande leeuwen, paarden, vooruitbriesend met omgebogen kop, — en ze rook er de zwoele kermislucht van koek en vernis en stof en poffers, achter de zeilen als opgesloten — hoe geheimzinnig was dan plotseling de draaimolen geworden, waarnaar ze gedurende de kermisweek nauwelijks omgekeken had, — soms vond ze één koekkraam nog open, een kleurige verrassing tussen de gesloten tenten, daar versnoepte dan de kleine Lea haar drie centen van de laatste zondag, die ze op die dag niet besteden mocht en dat leek haar het heerlijkste ogenblik van de hele kermis. De volgende dag vermeed ze dan de kermisbuurt, om het praatjesmaken en het blufferig redderen van de klompen-jongens niet bij te wonen, maar de dag daarna liep ze er weer onder de bomen, waar het nu zo kaal was, en trachtte mijmerend zich de kermis nog eenmaal voor de geest te roepen, en tuurde met speurende blik naar de grond, hopenog iets te vinden, van de kermis afkomstig en door de mannen van de reiniging vergeten. Daarmee was dan alles vervlogen.

IV

Wanneer eenmaal de kermis voorbij was en september in het land, dan kwamen er, het ene jaar vroeger en het andere later, voor de kleine Lea een reeks van uitgezocht-heerlijke dagen. Reeds de naam van de herfstmaand, reeds het woord september had een verlokken- de, zoete, diepe klank, en als ze het laatste augustusbriefje van de dagkalender had afgescheurd — want dat mocht ze altijd doen — en de grote, dikke 'één' voor zich zag, met het woord september daaronder, dan voelde ze een zoete bewogenheid, — de hele wereld leek haar ineens veranderd; een oud decor, het zomerdecor, was weggeborgen, van rood en groen en goud en sterke geuren, een nieuw decor was opgezet, paars en bruin, waarbij de reuk van meloenen behoorde, en donker geregende grindpaden en wind, door droge bladeren schuifelend. Dan dacht ze ook aan een zinnetje uit een leesboekje. 'Ik houd van september. Dan zijn de peren rijp

en hebben de appels rode konen'—dat toverde een verlokken-
prent voor haar ogen, waarachter voor haar weliswaar geen wer-
kelijkheid lag en geen mogelijkheid zelfs, van peren plukken en ap-
pels schudden, want deze dingen waren zover buiten haar bereik,
dat ze er zelfs niet naar taal-*de*,—maar die toch altijd als een blijde
achtergrond, met het nieuwe beeld van de wereld verrees, wanneer
ze met het laatste augustusblaadje in de hand peinzend voor de ka-
lender stond.

Doch liet ze dan eindelijk haar gedachten vrijelijk vieren, uit-
gaan naar haar eigen ware september-vreugd, opzettelijk zo lang
mogelijk toevend bij het eerste, en het beste voor 't laatst bewa-
rend, als 's middags het lekkerste op haar bord,—dan begon plotse-
ling als een klok haar hart te slaan, dan het was alsof ze gouden
honing proefde en zag; het beeld van peren plukken en appels
schudden werd koeler, matter van kleur, het verbleekte bij de glans
van de Joodse herfst, die als een trillende boog haar overspande, de
Joodse herfst, die schoner vruchten droeg, een zware oogst van rijpe
heerlijkheden, zoetvochtig en vol: de Feesten, van het Nieuwjaars-
feest af, dat soms nog half in de zomer stak—het kon dan ook nog
zomers warm wezen,—tot het Loofhuttenfeest toe, waar de stille,
volle herfst als een koepel omheen stond, goud-purper wazig als
beslagen druiven in de zon, paars en bruin als van gepeinzen door-
vlochten. En daartussen in lag de blanke Verzoendag, zwaar van
wijding te midden van het lichtere, zuiververblijdende der andere
feesten.

Maar het liefst van dit alles was haar de eerste 'tussendag' van het
Loofhuttenfeest,—want dan, na de twee feestdagen, kwam er een
derde, anders van aard, zonder de wijding der beide eerste, die
echte Sabbathdagen waren, waarop het ontvangen van bezoek en
het aanzitten rondom een witte tafel afgewisseld werd door syna-
goge-gang en gebed, en waarop de kleine Lea niet, evenmin als op
de Sabbathdag, naar believen mocht spelen, en wat ze wou, al
mocht vader wel roken—het was juist om de reuk van vaders sigaar,
en om al het gewone en huiselijke en omdat alles dan weer mocht,
terwijl toch het witte kleed op tafel lag, dat Lea de vier tussen-
dagen—half feestdagen, half werkdagen—zo innig genoot.

Maar op die eerste dag van de vier ging Lea de hele dag in de stad bij Grootvader doorbrengen! Het was de verjaardag van Grootmoeder, die voor jaren gestorven was en naar wie Lea was genoemd. Die dag was als boordevol van genot, waaruit ze drinken mocht van de morgen tot de avond, die dag stelde haar nimmer teleur;—ze mocht alleen reizen met de boot—Grootvader zou gereed staan om haar af te halen,—en ze ging al vroeg, altijd met de boot van negen uur, er waren dan nog niet al te veel mensen. Over het water en rondom de bruine rompen van de schepen hing de blanke ochtendnevel van de herfst; toch beloofde alles warmte en onder de ijle damp en daardoorheen blonk de stroom vloeiend zilverig in de zon, gedempter en inniger dan in de zomer. Zond dan de torenklok hoog boven haar uit negen slagen over het dauwig water, dan stootte de boot, als plotseling opgeschrikt, drie jachtige, rauwe fluitkreten tot weerwoord uit,—onder Lea's voeten trilde ineens het blanke planken dek, de schroef begon zich proestend te roeren en ze voeren heen. Omdat de kleine Lea pas de beide feestdagen achter de rug had en zich helemaal nog omweven voelde van sabbath-atmosfeer,—ze had nu immers ook alweer haar mooiste jurk aan,—deelde zich het feestelijk-gewijde dat ze in zich droeg, achter zich liet, tegemoet ging, aan alles, dat ze zag in 't zacht verglijden mede, maar dit alles—riet en water en de grindweg, waar ze in de vorige zomervakantiedagen akkerwinde en zuring had geplukt,—was op zichzelf weer vol van andere herinneringen aan andere ogenblikken, die ze daar had beleefd en die vlogen naar haar toe en vermengden zich met de Sabbath-atmosfeer, die in haar was; ze stond ademloos genietend en starend met de handen om de zacht-trillende ijzeren rand van de verschansing geklemd en liet het altezamen op zich inwerken, zoals wind een open venster binnenspeelt, zonder gedachte, zonder wil. In 't riet klotsten de golven en kinderen liepen, waar zij ook zo vaak ging, en keken naar de boot,—een wijsje van een schoollidje leek in de zachte wind naar haar toe te komen, niemand echter zong, maar zij zelf had daar ergens lopen neuriën, een dag in de laatste vakantie en nu kwam het wijsje ongedacht weer op dezelfde plek tot haar terug.

Dan beefde onder haar de machine plotseling feller en de boot

nam een zwaai, het water rondom lag nu ineens wijder en breder en stiller, ver-weg uit, aan de oevers geen huizen meer, maar louter weide en riet, het stadje uit het oog verloren, de kade met bomen een wazige plek, de toren als een flauw spitsje in de damp-beslagen lucht er boven uit,—en dit was dan het ogenblik, als ze daar dreef in het wijde water, koel-blank zich breidend naar alle zijden, dat in de kleine Lea de pijn om het scheiden van haar eigen stadje, het even won van het blijde vooruitzicht, dat ze naar de grote stad en naar Grootvader ging. Maar al gauw gleed de boot een landtong langs—overal dat riet, waarvan het ruisen en schuifelen haar aandoeningen begeleidde en steunde—en nu als een donkere blauwe klomp in de damp rees de grote stad voor 't zicht en nu ook trok die kleine pijn uit Lea weg en ze keerde zich naar de grote vreugd, die haar te wachten stond. Hier hielden tegelijk haar eigen herinneringen op, want hier had ze nooit gewandeld, het was de wereld, die achter het pontje lag, ver als een vreemde provincie, en hier waren dus ook geen dingen, die háár kenden en willig waren om haar uitstromende gevoelens op te vangen en voor haar te bewaren, tot ze later ze weer opvragen zou,—hier was alles onbekend en ongemeenzaam, het trok zich van haar terug, en zij trok zich ervan terug, ze liet de ijzeren rand van de verschansing nu los,—haar handen waren wit en pijnlijk van het klemmen—en ze begon aandachtiger te letten op wat er voorviel rondom haar op het dek van de boot. Ze zag twee kinderen met hun moeder op een bank tegenover zich zitten, twee meisjes; hun jonger broertje stampte aanhoudend de kajuits-trap op en af, zijn eigen lompe stappen begeleidend met een zinloos soort gezang, terwijl hij zijn dik hoofd als woedend op de maat heen en weder gooide—de kleine Lea kende de meisjes en de moeder, maar ze wilde zich niet bij hen aansluiten, ten eerste niet, omdat ze, nu ze alleen mocht reizen, ook echt alleen wilde reizen en ten tweede, omdat ze ineens die zinneloos stampende en blerrrende en hoofdzwaaiende jongen zo schrik'lijk akelig vond, naar wie zijn moeder verheerlijkt grinnikend zat te kijken, de andere reizigers met de ogen bedelend om een glimlach, vooral een lange heer op een vouwstoeltje, vlak naast de kajuitstrap,—maar het lukte haar niet de trek van innig afgrijzen op zijn gezicht te doen verdwijnen

en Lea voelde zich in haar eigen afgrijzen sympathiek en verwant met die heer.

Duidelijker daagde de stad; uit de massieve, blauwe klomp wonden zich omtrekken los, een toren rekte zich er boven uit omhoog en een blok huizen drong zich naar voren, het water werd opnieuw smaller en voller, aan de oever niet meer overal weiden en riet, maar fabrieken en loodsen, werven en houtzagerijen, — uit de nevelblauwe achtergrond, als van achter een gordijn, het zware, doffe stampen van een boot, het hoge, fijne fluiten van een trein.

Nu bracht elke schroefslag nieuwe ontdekkingen, ontblootte de romp van een boot, de kleurige vlaggetjes van een zwembassin, — lei verschieten van straten open: in de vaste huizenblokken tekenden zich vensters en dakranden en grote zwarte letters op een blinde zijmuur, naar het water gekeerd.

En voortdurend zwol machtiger het geluid, van treinen en boten dooreen, nu niet meer enkel fluiten, — de kleine Lea hoorde duidelijk een trein heenrennen over een viaduct, — en de kade kwam bloot, met de koffiehuzen en schameler kroegjes en daarvóór in het weekwelvende kwikparelmoeren water een volte van schepen en boten, en nog meer, een massa, die onontwarbaar scheen, aan de steigers gemeerd, tot waar ze heel in de verte weer wegblauwden in de horizon.

Nu begon de kleine Lea naar Grootvader uit te zien en heel erg naar hem te verlangen, met een mengsel van eerbied, omdat hij Grootvader, vaders vader was, en vertedering om zijn ouderdom en zijn eenzaamheid. Grootvader was al zo heel oud en weduwnaar, — van Grootmoeder Lea kon de kleine Lea zich niets meer herinneren, — Grootvader woonde sinds haar dood bij mensen in, die hem goed verzorgden, op een plein met bomen, tegenover een synagoge, waar de stad helemaal een Joodse stad leek te zijn en waar ze alleen Joodse gezichten ontmoette. Grootvader was vroeger Rabbijn geweest, maar toen hij al te oud werd, had hij rust genomen.

De loopplank werd uitgelegd en blij stapte de kleine Lea aan wal, Grootvader stond op de kade, ze voelde een grote rust, — de laatste

ogenblikken had ze zich bang gemaakt, niet omdat ze werkelijk vreesde, dat Grootvader er niet wezen zou, want hij was er altijd vast, maar omdat ze het nu dubbel prettig vond, dat hij er wel was en zij beschermd en veilig zou wezen onder zijn hoede in de grote stad. Hij nam haar aan de hand en ze wandelden de kade af en de kleine Lea keek nog even over het water om,—nu was het hier alles duidelijk en het ginds lag verzonken in blauw en achter dat blauw was haar stadje, dat haar wereld was, blank water, pluimig riet, de school, de polderwegen, het kwam even vóór haar in een visioen en ze was even bedroefd.

Maar dan vertelde Grootvader haar, dat ze naar oude oom Elie en tante Roosje zouden gaan en dat ze samen vruchten zouden gaan kopen en wat ze eten zouden, en al gauw liepen ze daar, waar alles Joods was en alleen Joodse mensen gingen en de kleine Lea voelde een warmte, een innigheid aan Grootvaders hand, als liep ze tussen allemaal mensen, die ze kende. Want iedereen kende immers haar Grootvader en iedereen groette hem,—oude heertjes in lange blauwe jassen en hoge hoeden van zonderling model en dikke, vriendelijke dames, en jongere mannen, die in groepjes stonden te praten op een pleintje, zo luid en druk, dat de kleine Lea telkens dacht, dat ze kibbelden,—en zelfs de vrouwtjes in jak, achter haar kraampjes verscholen en bijna zingend haar kantjes en lapjes aanprijzend, tegelijkertijd druk met elstok en schaar, en dan nog naar alle kanten met de ogen spiedend op nieuwe klanten uit, vonden toch wel tijd om Grootvader een vriendschappelijke groet toe te galmen. En dan moest Grootvader altijd vertellen, wie al die mensen waren en hoe hij ze kende,—en hij wist het precies, van dat dikke vrouwtje in de kantjeskraam had hij twee dochters getrouwd, bij dat oude mannetje van zoëven had hij het huis ingewijd, van vele anderen had hij familieleden begraven, met nog weer anderen voor hun rust gebeden,—heel veel, die nu zelf al kinderen hadden, waren bij hem op school gegaan, toen ze net zo klein waren als de kleine Lea nu. En de kleine Lea werd nooit moe, naar al die verschillende banden en betrekkingen te vragen en te luisteren, want het weefde een net van innigheid om al die mensen en om haar, die één enkele dag tussen hen leefde, zodat ze zich plotseling bij hen thuis ge-

voelde, tussen hun huizen en kraampjes en winkeltjes, als bij eigen familie, omdat ze allemaal zo vriendelijk en eerbiedig haar Grootvader begroetten.

Het bleef niet eens altijd bij groeten. Soms kwam er een dikke juffrouw of een bedrijvig vrolijk heertje zijn huis uitgelopen en Grootvader was niet zo, of hij moest even met de kleine Lea bovenkomen,—en een ogenblik later stond Lea dan in een kamer, waar alles precies was als bij hen thuis, zodat ze er zich onmogelijk vreemd kon voelen,—het blikken hulsje met Joodse geboden—de mezoezo—op de deur, binnen in de kamer het witte kleed van de feestdagen nog over tafel, een trommel met precies zulke schuin-vierkante stukken boterkoek als moeder bakte, zoet en een heel klein beetje taai, met hier en daar een eindje sukade of een grote rozijn, in 't bakken sappig geworden als een druif, vlezig als een kers,—aan de muur het bord, dat het Oosten duidde, het boekenrekje aan rood-zwart koord, met de gebedenboeken erop, precies dezelfde boeken als thuis, en tussen dezelfde etenslucht als thuis de reuk van verse koffie, ook weer net als thuis, wanneer er onverwacht gasten kwamen...

Maar beneden in de straat was alles anders dan in het kleine dorpse stadje haar stil straatje was,—en terwijl Grootvader aan tafel met de grote mensen praatte, stond zij, een stuk koek in de hand, voor het open raam en verbeelde zich dat ze thuis was en tegelijk ver weg, ze hoorde de zachte, bekende stem van Grootvader, en de dikke juffrouw hartelijk vragen of ze goed stond en niet te veel overbukken zou. En beneden in de straat was het heel vol, er liepen mannen met karren fruit, mandjes druiven, zware meloenen, peren en noten, anderen met zuur in witte potten, nog anderen met vis, weer anderen die pakken sjouwden; van een kar met ellewaren fladderden kantjes als wimpeltjes naar weerskanten weg, oude vrouwen sjokten blootshoofds, de handen op de buik,—jongeren liepen vlugger, gekleder ook met hoed en mantel, op boodschap uit naar de markt of de winkeltjes. Van het raam waarvoor ze stond kon de kleine Lea juist drie kelderwinkeltjes aan de overkant binnen kijken,—een fruitzaakje, waar ook groene olijven en gele ingelegde komkommers werden verkocht, een hele rij kleine schoteltjes elk

met vijf geelgroene uitjes, stonden er voor het wegnemen; een boter-en-kaas-winkeltje, stellig druk beklant, dacht de kleine Lea wijs, want vrouwtjes gingen en kwamen aanhoudend stoepje op, stoepje af,—en een grotere winkel met gevogelte, enkele eenden kenbaar aan hun gele poten en donker vlees, tussen ritsen geslachte en geplukte kippen, en de baas van de zaak, in groezelig wit, kocht pruimen van een kar voor zijn deur.

En overal hing die stemming, die de kleine Lea zelf in zich meedroeg, het half-feestelijke van de tussendagen, als in alle eenvoudige Joodse gezinnen het witte kleed over tafel blijft, de huismoeder alleen het nodigste werk verricht, en de mannen dagelijks naar de synagoge gaan; die loofhutten hebben, toeven er ook die dagen in; bij wie 't betalen kan, komt ook die dagen een extra schotel vlees of zoete lekkernij op tafel en een blij vooruitzicht, als een zonsopgang, zet alle dingen in warme gloed: na de tussendagen komt het Slotfeest nog en de Vreugde der Wet, met groene lovers en blijde dans en zoetigheid voor de kinderen in alle synagogen van de buurt! Verder dan dat verheven en blijde Slot wil niemand denken—want daarna is alles voorbij en is het weer winter voor men het weet, zó althans zegt moeder ieder jaar tegen die kleine Lea, en al zijn er in de winter heerlijke vrijdagavonden, er is ook veel zorg in de winter, voor brandstof en nieuwe laarsjes en een manteltje, dat Lea zo nodig hebben moet—daarom wil niemand voorbij het Slotfeest denken, en daarom schuifelen de vrouwtjes zo langzaam in de zoete herfstzon langs de winkeltjes en roepen elkaar wat toe en blijven bij elkaar staan en willen de ogenblikken vasthouden en de kleine Lea toeft aan het open raam in het vreemde huis, waar alles toch eigen is en knabbelt haar koek, tot Grootvader haar bij zich roept en ze weer verder gaan.

Altijd als Grootvader alleen is en ook wel als hij even vergeet dat hij niet alleen is, neuriet hij de oude wijzen, die hij vroeger voorzong in de synagoge, toen hij zijn stem nog had, zó mooi, dat iedereen in de buurt er nog dagen over praatte, dat heeft de kleine Lea vaak genoeg thuis gehoord,—en als ze nu samen door de straten gaan en uitgepraat zijn voor een ogenblik, begint Grootvader altijd te neuriën. De kleine Lea vindt dat heerlijk, want daardoor voelt ze

het Joodse aan de dingen rondom zich, het eigene en innige nog veel dieper en er trekt soms een rilling, een ontroering, door haar heen, en ze tracht te raden, welke gebeden het zijn, waarvan Grootvader de melodieën neuriet, en bij welke dagen ze horen, om zich dan die dagen voor te stellen.

Wanneer ze de hele ochtend rondgewandeld hadden, gingen ze koffiedrinken bij oude oom Elie, die zulke verschrikkelijke dikke lippen had, dat het was om bang van te worden, en oude tante Roos met haar deftig, fijn gezicht, in een stille, halfduistere kamer, waar elk ding scheen te staan soezen over oude geschiedenissen, die het moest hebben beleefd, het antieke kastje in de hoek achter de gesloten gordijnen en het porselein en de vergeelde boeken en vooral de portretten waarop de Grootvader en de Grootmoeder van tante Roos stonden afgebeeld, peinzende smalle Joodse gezichten, die de kleine Lea, als ze ernaar keek, wegvoerden in een ver verleden, wel zo ver als de 'Vaderlandse Geschiedenis',—maar een heel andere richting uit. Bij oom Elie en tante Roos was alles stil en deftig, ze hadden ook een Joodse meid, oud als zij zelf waren en met wie ze praatten in een half-verstaanbare Joods-Duitse taal. Ze waren voor de kleine Lea heel vriendelijk, maar het was juist of ze haar niet zagen, vooral oom Elie met de dikke lippen, ze zat in die kamer precies als in een museum, waar oom en tante en de oude Saar veel meer beweegbare figuren dan mensen waren, Grootvader alleen was 'echt',—en die hielp haar ook aan tafel en sneed haar boterham en het verbaasde haar bijna, oom Elie en tante Roos te zien eten en dat er werkelijk verse boter in het ouderwetse vlootje zat en dat er koekjes kwamen uit de grote glazen trommel en dat tante Roos er aan dacht haar die mee te geven 'voor onderweg'—het was alles zo apart en nauwelijks levend in dat halfduister achter de gesloten gordijnen.

Kwamen ze thuis, dan was Grootvader wat moe en moest een uurtje slapen en de kleine Lea zat weer voor een raam en keek naar de zwarte heertjes die onder de bomen liepen; hier was ook alles Joods, maar stiller en deftiger, ouderwets; winkels waren er niet op het plein, enkel de Joodse boekhandel naast de synagoge, verder

smalle hoge huizen, met steile hoge stoepen,—nu en dan zag ze een krom heertje met hoge hoed een stoep dichtbij opgaan en even rusten, trillerig over zijn stok, vóór hij aan de deurbel trok. Van het uitkijken werd de kleine Lea dan ook een beetje soezig en doezeelig,—ze had al zo veel gezien, de dag was wel heerlijk lang,—en nog lang niet voorbij, en na het rumoer van de winkelstraten was het nu overal rondom zo stil, er hipten mussen op het plein en weer schuifelde een oud heertje voorbij onder de bomen. Er schenen wel allemaal oude mensen te wonen. Dan keerde de kleine Lea zich van het raam af en keek naar Grootvader, hoe hij slapend lag in zijn stoel, het hoofd met de witte baard opzij gezonken tegen de leuning aan. Het was zo stil en ineens schrok ze op—Grootvader haalde toch nog wel adem... Grootvader leefde toch wel... Grootvader was toch niet plotseling gestorven... Grootvader was toch niet dood... Dan sprong haar hart bonzend op in haar borst, haar handen waren koud, haar benen beefden, haar keel genepen, ze voelde of ze schreeuwen wilde, maar kon niet, totdat dan een zucht van de oude man, die meteen het hoofd verlegde, de heerlijke ontspanning bracht; nog bevend van de plotselinge ontsteltenis, die haar zo onverwachts als een spook in de stilte had besprongen, ging ze van het raam af bij de tafel zitten. En ze dacht, hoe vreselijk het zou zijn, als goede Grootvader eens werkelijk stierf en ze vroeg zich af, waar ze hem begraven zouden en ze wilde er niet op doordenken en kon het toch niet laten, in wrang-zoete zelfkwelling. De kleine Lea droeg in zich een grote, vale angst voor de dood, daarbij een vaag maar schrikkelijk besef, deels uit eigen verbeelding, deels uit het weinige, dat ze bij toeval uit gesprekken van oude mensen had opgevangen, van een diep en schemerig Dodendal,—maar behalve dat had ze heldere voorstellingen en herinneringen van alles dat bij dood en begraven in Joodse gezinnen te pas kwam—want ook haar eigen moeder had wel eens bij naaste bureu het doodsmaal van brood en eieren gebracht—en moeder was lid van zulk een vereniging van vrome vrouwen die de doodsklederen naaien en het liefdeswerk der laatste wassingen verrichten, en hoe weinig ze wist van gestorven grootmoeder Lea, ze herinnerde zich toch nog wel, dat ze thuis over grootmoeder rouwend zeven dag op lage stoelen

hadden gezeten achter gesloten gordijnen, laat in het jaar—en ze wist ook dat de witte gewaden, die de mannen elk jaar op de Grote Verzoendag dragen, hun eigen toekomstige doodsklederen zijn, en ze wist vooral met een bijwijken zich schril-realiserende zekerheid, dat iedereen sterven moet!

En lieve Grootvader werd al zo oud. En nu de dag al verder vorderde en een beginnend heimwee naar huis zich in de feestvreugde mengde, nu ze even aan zichzelf was overgelaten, in de lome namiddag-uren tussen twee en vier,—nu dacht ze aan de Joodse begraafplaats in haar eigen stadje, achter de meidoornstruik, beneden aan de dijk, waar tussen de opstaande zerken en onder langs de muren van het lijkenhuisje, dezelfde soort grote, voze boterbloemplanten groeiden als achter de Joodse school en die ook juist zo roken. Daar stonden nu al een dertig, veertig zerken, recht op in rijen naast en achter elkaar; hun aanblik bracht altijd een snel en vluchtig inkeren tot het Joodse leven, temidden van het niet-Joodse: dijk en koeien en boerenhoeven en het dorp in de verte.

Zo verdiepte ze zich in de gedachte dat Grootvader kon sterven en dat hij dan begraven zou worden en dat ze dan van wat er verder van Grootvader werd, niets meer weten en nooit iets horen zou, nimmer vernemen waar hij was heengegaan, dat ze dikke, hete tranen uit haar ogen voelde stromen en wel had willen snikken, als ze maar had gedurfd. Een plotseling stommelen op de trap joeg haar nog eens in een bons van schrik het bloed naar het hart, een vaal visioen van de naderende Doodsengel,—zoals ze zich die uit het verhaal over de Egyptische Uittocht voorstelde, — doch het duurde maar even,—toen werd er geklopt, en niet zo zacht, of Grootvader ontwaakte er van en richtte zich op in zijn rieten stoel.

Gauw keerde de kleine Lea zich naar het raam en wiste de tranen af, die verkild, doelloos ineens, nog op haar wangen lagen. De zoete reuk van vers en vet gebak en Grootvaders roepen deed haar omzien. Grootvader was al helemaal weer wakker, met de oude Joodse huisjuffrouw stond hij in goedkeurende beschouwing gebogen over de doos taartjes, die hij, als ieder jaar, voor de kleine Lea had laten komen.

Het was nu weer september, en de kleine Lea kort tevoren elf jaar geworden. De maand augustus was een echte regenmaand geweest, de kermis een duistere mislukking; onder de zwiepende, druipende bomen, had de draaiorgelmuziek zo lamentabel geklonken, dat de kleine Lea het daardoor bijna weer heerlijk had gevonden. Ze had ook eigenlijk niets tegen een natte, kille augustusmaand. Was het droog, dan kon het immers zo genadeloos warm wezen, — en alle regen en killigheid konden toch niet wegnemen, dat de bomen vol loof en de tuinen vol bloemen stonden, de tuinen van de grote huizen aan weerszijden van de hoofdweg, langs de stroom. Van die tuinen had de kleine Lea het hele jaar door zoveel genot, dat ze heel niet naar een eigen tuin verlangde. Er waren trouwens weinig verlangens van dien aard in haar, juist omdat alles, wat ze zou hebben kunnen verlangen, toch onbereikbaar voor haar was.

Maar langs de tuinen wandelen en naar de bloemen kijken, dat kon ze doen, zoveel ze verkoos en het heerlijke was, dat ze altijd weer vergat, wat ze een vorig jaar had gezien, omdat ze altijd opging in het ogenblik, zodat het elk jaar opnieuw een verrassing was, als ze voor het grote, deftige huis, met de gouden vis in de gevel, het perk lichtgele tulpen in bloei zag staan, stralende gouden kelken hoog wiegend op hun lange, ijlgroene stelen. In de tuin van een ander huis praalden dan rode tulpen en hier en daar stonden de paarse hyacinten op het opengaan. Dan stil tegen zo'n hek te leunen en de ogen te sluiten en ieder geurtje op te snuiven, dat van een bloemperk naar haar toe waaie wou, — en daar dan van alles bij te ondergaan. De hyacintengeur was de belofte van de zomer, nu kreeg ook weer het gras zijn fluwelen zachtheid, nu was de winter wel heel-en-al voorbij. Dit en nog veel andere, vage, onbestemde dingen, voelde de kleine Lea, als ze hyacinten rook. Na een poosje waren dan alle bolbloemen weer weg, het was zomer geworden, geranium en cineraria stonden in de perken, — de stenen vazen op hoge voetstukken, geel of rozig bleek, die de hele winter leeg hadden gestaan, pronkten nu weer met velerhande kleur gevuld: een wuivende palmspriet in het midden, over rode en blanke gera-

niums, paarse heliotroop, blauwe cineraria, gele margriet, alle met hun verschillend groen daarom heen, zo zag Lea ze in alle tuinen midden in een grasperk of aan weerskanten van een serre staan en ze wist in de wereld nauwelijks iets dat tegelijk prachtiger en lieflijker was. De hele zomer door bleven die vazen en manden daar staan. Naar een perk begonia's kon de kleine Lea ook eindeloos turen en dan vooral van die kunstige mozaïekwerken uit gekleurde bladeren in allerlei tinten, die wel heel fijne koolbladeren leken. Soms had een knappe tuinman er een jaartal of letters in gevormd. En de fonteintjes, die draaiend, springend de fijn-glinsterende waterdruppeltjes op bloemen en bladeren uitsprenkelden, zodat het een satijnig neerruisen van een zacht, mals regentje leek,—dat waren allemaal dingen, waarvan Lea volop genoot, zolang het zomer was.

Viel er veel regen, dan kwamen daarna de kleuren der bloemen juist te heerlijker uit, hoe kon dan pas fel de pelargonium gloeien, hoe geurde de heliotroop in de avond van een buiige dag...

Was het warm, dan stonden overal de ramen open, de bomen ruisten—de prachtige bruine beuken in een opglooiende tuin, die achterin wel een bos scheen!—en de kleine Lea hoorde uit alle huizen piano's en violen. Dan liep ze voetje voor voetje, schuifelend, en bleef overal even staan luisteren; klank en geur versmolten ineen en losten zich op tot één nameloos genot, van weemoed doormengd, van verlangen overdauwd,—zag de kleine Lea kinderen in de tuinen, dan keek ze nieuwsgierig naar hen op, als meende ze het geluk om zoveel heerlijk bezit op hun gezicht te kunnen lezen.

Het was in deze septembermaand, dat de kleine Lea de innigheid van het stadje verkoos boven de eenzaamheid van weiden en dauwig, blauwig water;—een behoefte in het volle, warme menschenleven te worden opgenomen, nieuw voor haar en waarvan ze zich in vleugjes van verbazing soms rekenschap gaf, hield haar van wegzwerfen en uitdolen terug,—ze was ook niet meer zo volkomen in onbewustheid rustig als vorige jaren, het leven der andere mensen gleed niet langer zo geheel onopgemerkt langs haar heen. Verlangens bevlogen haar soms, klemde haar om de borst,—naar genegenheid en tederheid en geluk.

Een gedachte, die ze nooit had gekend, boorde zich nu wel eens bij haar binnen: 'als ik groot ben.' Een toekomst, nog vaag, nog flauw, was voor haar opengesloten, de kimmén der komende jaren lagen niet meer, als tot nu, volkomen gesloten, dicht omsluiërd, onberoerd van dromen en wensen. Als ik groot ben... en dan? Iets leren, iets worden, ja, maar ook dit: mensen kennen, vrienden kiezen. En dan zag ze gezichten en gestalten, doch het waren niet de gezichten en gestalten van kinderen uit de buurt, die dan ook groot zouden zijn en die ze kiezen kon. Die en hun wereld hadden met 'vriendschap', met 'tederheid' niets gemeenzaam. Het was niet, dat ze zich vrienden wenste van meer beschaving en beter stand, maar de begrippen 'vriendschap' en wat daarbij behoorde—'vertrouwen', 'alles voor elkaar over hebben', 'opoffering'—stonden vanzelf uitgeheven boven dat wereldje waarin ze verkeerde en waarop ze aangewezen was. Het hoorde bij de mensen uit de boeken, die in haar verbeelding de prentjes der speelkaarten bewoonden en die vanzelf heel anders waren, dáár immers was sprake van liefde en vriendschap en edelmoedigheid en trouw-tot-in-de-dood, hier alleen van dit-van-jou en dat-van-mij en ik-lekker-meer-dan-jij en klikken en kwaaddoen en ruilen en krakelen, waaraan ze meedeed op haar tijd, maar dat niet tot haar echte diepe leven hoorde.

'Als ik groot ben' had de kleine Lea gedacht, toen ze las van het jonge meisje dat het rijke, gezonde bloed uit de arm tappen liet om de man, die ze liefhad en wiens bloed, te arm, hem niet voeden kon, te redden. Want ze mocht nu soms een roman meelezen die moeder huurde uit het bibliotheekje, nadat moeder vooraf had onderzocht of het boek niet 'onfatsoenlijk' was, waaromtrent ze soms raad vroeg aan vader, meestal met het gevolg dat Lea het boek dan niet lezen mocht, waaruit Lea had afgeleid, dat moeder zelf lang niet altijd scheen te bemerken, of een boek 'onfatsoenlijk' was—'als ik groot ben' had ze gedacht en 's avonds haar bovenarm betast en bekeken en een nagel gedrukt in de blauwe aren onder de zachte huid en zich voorgesteld hoe dat daar openspringen en fonkelend uitspuiten zou en in een ander, een geliefde, zou het overvloeien en het zou hem genezen en hij zou haar bloed in zijn lichaam dragen,—een warme dauw was haar bij de gedachte naar het voorhoofd gestegen

en ze had zelf niet begrepen, hoe ze zo ontroerd kon zijn.

Het leven leek haar plotseling nader gekomen, de mensen minder ver van haar af—niet meer uitsluitend verdeeld in bekenden en onbekenden, eigen en vreemd, dat vreemd moest blijven, ze wist nu, dat er behalve de banden van bloedverwantschap en aanverwantschap ook andere banden bestonden,—van vriendschap, die soms inniger scheen en dan liefde heette en dan van mannen naar vrouwen, van vrouwen naar mannen ging. Als ik groot ben... dacht de kleine Lea, in een verwondering, ook angst, om wat haar aan ervaringen en ontroeringen nog te wachten kon staan...

Het was nu kort nadat ze haar dag bij Grootvader had doorgebracht, en september naderde zijn einde. De kleine Lea liep langs de stroom,—ze was de brug overgekomen en daardoor in de armoe-dige helft van het stadje geraakt, daar was alles minder vrolijk, ook schameler en stiller,—er liep ook aan die zijde wel een brede straat langs de stroom, en er stonden zelfs enkele herenhuizen tussen kleine winkels en burgerwoningen, maar ze stonden er nors en somber en verderop waren zelfs helemaal geen huizen meer, langzaam-aan liep de buurt daar dood in een kale dijk, aan de ene zijde waarvan zich brede weiden breidden eindeloos, vol lociend vee,—aan de andere zijde waarvan de stroom spoelde, op die plek zó breed, dat aan de overoever, de vrolijke oever, de schuithuisjes versmolten tot blanke en kleurige plekken, de tuinen met koepels als prentjes uit een boek zich spiegelden in het blanke water; in het midden sneed de stoomboot met dof gestamp zijn weg naar de dorpen verderop. Zo ver kwam de kleine Lea nooit, liever bleef ze helemaal aan de vrolijke zijde, waar de rijke huizen stonden in ononderbroken rij, elk met zijn bloementuin en schuithuisje aan de tintelende stroom; aan de overzijde stonden alleen zwarte pakhuizen, wel lokkend met mooie, uitheemse namen als 'Baltimore' en 'Archangel' die golvingen van gepeins in haar teweegbrachten, maar, overigens zo droefgeestig en somber, als konden er misdaden worden gepleegd. Toch was het wel eens aardig aan die kant te zijn, want vandaar lag het uitzicht open op de achterzijde der overzijde, de koepels, de vrolijke schuities en die gedeelten der tuinen, die van de weg af niet

waren te zien en waar in schaduw-koel gras de bloemperken fonkelden als juweel.

En om daar te komen moest de kleine Lea onder de hoge klokketoren door, waarachter het kerkhof lag,—een mooi kerkhof, met populieren en brede paden, aangelegd op een verhevenheid, omringd door lager gelegen weiljes en warmoezerijtjes. De kleine Lea kwam er wel—door een donker laantje, langs een timmertuintje en een verfwinkel, die er niet schenen te horen—om de wind te horen ruisen door de populieren, ze las de namen op de zerken, het waren namen van gewone mensen uit het stadje, maar doordat ze dood waren en daar begraven lagen onder zerken met plechtige inschriften—sommigen al jaren, al van lang, voordat zij zelf was geboren—schenen ze veredeld en ongemerkt van aard verwisseld: het waren in haar verbeelding veeleer de mensen uit de boeken en de dames van de speelkaarten dan de tantes en grootmoeders van kinderen die ze kende en waarmee ze omging.

De nabijheid van dat kerkhof was voor de kleine Lea overal rondom de toren te voelen, als een rouwwaas, ook over de enkele vrolijke winkels hing het neer, een zoete, droefgeestige bekoring.

Deze namiddag echter liep ze er langs zonder veel te denken, want met een bepaald doel,—ze had van een tante een kwartje gekregen, ze mocht er mee doen wat ze wilde en zou nu heel alleen gaan roeien. Ze had wel eens een heel enkele keer in een schuitje gezeten en de riemen gehanteerd, maar nooit voor zichzelf een schuitje gehuurd en van het water om haar, en de hemel boven haar, in bezige, beelden-bevolkte eenzaamheid, een geruime tijd achtereen genoten. Dit verlangde ze nu hevig en ze wist bootjes te huur aan de overzijde op een werf tussen de pakhuizen, een heldergeel schuitje wilde ze kiezen en daarmee langs de tuinen varen, langzaam-genietend van lucht en water en koelte en bloemengeur en de dalende, gouden zon.

Aan de werf tussen de pakhuizen gekomen, moest de kleine Lea daar horen, dat al de schuitjes door vroeger gekomen huurders waren weggehaald. Over het water heenwijzend, terwijl zijn gezicht rood straalde als een donkere sinaasappel in de dalende herfstzon, voorspelde de verhuurder haar dat ook haar verdere moeite wel te

vergeefs zou zijn, inderdaad dreef de klare stroom vol schuitjes, overal tussen de trage statige beurtschepen, de haastige, stampende stoomboten in. De kleine Lea stond er stil naar te kijken, hoe ze wiegden en dansten in de komende avond, mee deinend op de golven achter de schroef van een boot, zich badend in gouden rood, in weelderige glans, sommige midden in de stroom, andere meer naar de overkant, waar de theekoepels en schuitenhuisjes kleurig spiegelden in het limpide en koele voorbijvlietende water—zacht gezang, dromerige harmonikamuziek kwamen met 't maatvast stampen van een boot naar haar toe, en vlak bij haar klotsten met smakgeluidjes de golfjes tegen de houten schoeiing aan, sprongen terug en weer nader bij. Tot tweemaal toe moest de schuitjesverhuurder herhalen dat hij geen enkel bootje meer had, dat ze daar allemaal dreven, waar zijn hand wees over de stroom, en dat ze het, maar zonder veel kans, nog eens op een werf veel verderop kon beproeven,—vóór wat hij zei doordrong tot de kleine Lea,—en toen ging ze nog niet dadelijk weg, ze kon niet, ze stond geklonken, als waren haar voeten vastgegroeid, een zalige soezerigheid in haar hoofd, gebonden door het zachte smakken der golfjes, door het gouden licht, de zang en muziek over het water, het stampen van de boot, die al verder zich verwijderde, naar de richting van de lange, smalle brug, verderop over de stroom; pas toen ze een blik opving van de man, die haar aankeek of ze simpel was, kwam ze in een schrikje en blozend tot zichzelf en haastig liep ze de werf weer af, pijnlijk voelend dat de man verbaasd haar volgde met zijn ogen.

In de straat, waar ze geen stroom en geen schuitjes meer zag, kwam haar teleurstelling. Heftiger dan tevoren begeerde ze nu, in een bootje te dobberen en te drijven onder de hoge hemel, in het gouden licht, heftiger nu de kans geringer, bijna vervlogen was. Eerst had ze nog enige onzekerheid gevoeld, omdat moeder het stellig niet goedvinden zou, maar die was voor haar verlangen teruggeweken.

De werf, waarheen haar de eerste man verwezen had, lag veel verder, bijna buiten het stadje, naar de kant van de polderdorpen toe. De stroom was daar bij lange na zo vol en vrolijk niet,—stoomboten stampten er zakelijk, beurtschepen dreven dromerig, doch

maar een enkele grauwe jol, met mannen die thuiskeerden van hun dagwerk, fors roeiend om gauw aan de overkant te zijn, dreef in de gouden gloed, die de herfstzon uitgoot over het zacht rimpelend water.

Juist nog één enkele vervelozе en schamele boot had hier de verhuurder, hij vorderde voor één uur haar hele kwartje en de kleine Lea liet het willig meteen uit haar warme hand, waarin ze 't had geklemd gehouden, in zijn grove knuist overgaan,—wat haar weer een blik bezorgde, die scheen te willen vragen of ze simpel was.

Even later zat ze in het schuitje. Op de wal stond de verhuurder met zijn zoontje en ze oogden haar na,—zij wilde nu een goed denkbeeld van haar roeivaardigheid geven,—nam de riemen en sloeg uit. Maar de man keerde zich al af en ging met de jongen naar binnen,—het was de kleine Lea te moede of ze nu plotseling heel eenzaam werd.

Midden in het rode goud dreef ze en wilde de richting van het stadje heen terug,—ze voelde zich ineens zenuwachtig, haar armen trilden,—ze keek naast zich naar de werf, die was leeg,—de schuitenverhuurder en zijn zoontje naar binnen gegaan,—achter het raam dat over het water uitzag, zag ze het lichtje onder de koffiepote. Nu was de zon zo laag gedaald, dat de rode vuurgloed verblindend in haar ogen straalde, afkaatsend van het water, zodat ze nauwelijks kijken kon. Een brede schuit vol grote jongens en meisjes, waarvan er een de harmonika bespeelde—rauw streek de klank langs haar oren die in de verte zo zoet had geschenen,—schoof haar rakelings voorbij, de andere richting in,—ze hoorde zich toeroepen dat ze beter uit haar ogen moest zien. Doch het kijken was onmogelijk in de felle, vurige gloed en ze besloot om te keren en een eindweegs de richting van de polders uit te roeien,—ze wilde ineens veel liever in wat stiller water zijn,—ze kon dan daarna, aan het roeien met de vreemde, voor haar te zware riemen eenmaal gewend, en bekomen van de eerste verwarring, kalm terugroeien en haar schuit afleveren. Wel bleef het allerprettigste haar dan weer onthouden: ze zou niet, te midden van de meisjes in witte jurken en de jongens in lichte buisjes, langs de tuinen met hun fluwelen glooiingen van welig gras,

zachtjes dobberen, eenzaam en toch gemeenzaam met die allen, – zoals ze het juist had begeerd, – waar ze nu roeien ging was het stiller – waren geen grote huizen met mooie tuinen meer en nog vóór de brug hielden helemaal de huizen op en breidden zich weiden aan weerszijden, vol lociende koeien, tot ver in de horizont.

Het vlugge keren in een roeiboot bleek ze verleerd of ze miste de slagen door haar zenuwachtigheid, – weer immers was een boot met jongens en meiden langs haar gekomen, en ze hadden haar gehoord om haar onbeholpenheid – de riemen waren haar ook te zwaar, het zweet stond haar op het voorhoofd – de jongens echter roeiden ferm-op, tegen het stralende licht de ogen genepen, maar evenwel krachtig en vast, precies hun richting wetend, – in een paar slagen al een heel eind voorbij, en onder de oever dobberde een ander schuitje; een jong paartje zat erin... tegen elkaar aangedoken, in elkaar verdiept, keken ze vaag, zonder belangstelling, zonder meegevoel, hoe de kleine Lea wurmde om te keren en verder te komen.

Eindelijk om, voelde ze zich ineens eenzamer nog dan tevoren en bedroefd, – ze keek naar het paartje, dat knie aan knie zat in het bootje – het was vastgemeerd, dobberde alleen aan zijn touw, zag ze nu – en een onbestemde pijn neep even in haar hart. En daarin weer die benieuwdheid naar eigen toekomst, een verbazing en een verlangen, dat plotseling haar hart zoet-bang begon te beven: zou zij misschien óók eenmaal zo zitten, met een jongen, die 'lieveling' tegen haar zeggen zou, zoals geliefden tegen elkaar zeggen in de boeken? 'Als ik groot ben...'

Middelerwijl roeide ze kalmer verder, – de schuit lag gekeerd, de riemen was ze meester en haar vermoeide ogen laafden zich aan het koele luchtblauw, het zachte, milde groen der bomen aan de oostelijke horizont, – achter haar brandde nu de ondergaande zon, – over het water schoot zij hare schijnselen, die lieten haar ogen onge-deerd, maar haar roeiriemen doopten in het heerlijke rode goud.

Enige riemslagen hadden haar buiten het stadje gebracht, – het bootje met het jonge paartje dobberde kleintjes onder de oever, ze bleef ernaar kijken zolang ze kon, als naar iets wonderlijk-raadsel-vols, zoet en diep, ze haalde zich hun bleke, stille gezichten voor de

geest, het kijken zonder meegevoel van mensen die uitsluitend opgaan in elkaar en in eigen geluk, en haar ogen waren vochtig. Ze dacht aan thuis, dan aan Grootvader, — zijge stromen van vertedering en kinderlijke liefde vloten door haar heen, — maar daarbij blééf een haken, een zacht en vaag en schuchter voorgevoel van iets lieflijkers dat komen kon en misschien komen zou. En de ogen even sluitend, zich achterover werpend in een forse trek aan de riemen, nam ze ook dat even-geziene, vaag-vermoede op in de nevelen verschieten der komende jaren en opnieuw verzuchtte ze, woordeloos: als ik maar eenmaal groot ben...

Nu lag wijd en kalmer dan daareven het water rondom haar uit, — de avond naderde, het laatste koeltje had opgehouden, bladstil was het geworden. Uit de landen stegen dampen op, vagelijk bewogen daarin de grazende koeien, nu en dan loeide er een lang en zwaar, als een zoete klacht, als een verlangen vol pijn kwam het over de stroom heen en deed de kleine Lea van ontroering beven. Geen geluid was voor haar zo weemoedzwaar en raadselvol als het loeien van een koe in de vallende avond, als de nevel het land ontsijgt en over de stroom op 't allerijlst zich spreiden komt, nauwelijks der wateren beweeglijk glanzen als met een lichte adem overijlend.

De kleine Lea keek op en ze schrok. Ze was al in de wijde kom gekomen, 'de poel' genoemd, — ze was dus wel al een heel eind het stadje uit, ze moest terugkeren, de boot wegbrengen en dan de wandeling nog naar huis, — hoe laat kon het eigenlijk wel al zijn? Een torenklok klonk uit de verte, maar ze kon de slagen niet tellen, die gingen verloren in het geluid der riemen.

Dat ze nu ten tweeden male onder de brug door moest, waar het nu nog veel duisterder dan straks wezen zou, riep plotseling een zorgvolle benauwenis in haar op, — omdat ze niet wist, hoe precies en vast tussen die dikke, grauwe pijlers door te varen, zonder met het schuitje ertegen aan te botsen, wat lek of ander ongeluk geven kon...

En het water lag daar zo zwart, inktig, spokig en als onheilsdiep met zijn rillende bleke glanzen. Zoëven was ze, de keel benepen, de handen slap om de riemen, precies midden tussen de twee rechtse zijpijlers heengegleden, met het beste overleg had 't niet beter ge-

kund, maar ze voelde, 't was geluk geweest en anders niet,—de laatste slagen, toen ze de brug al boven zich voelde en wist, en 't duister water achter zich zo ongedurig hoorde klotsen, had ze als op de tast gedaan, de kluts helemaal kwijt, beverig en bang,—en zou 't ditmaal beter gaan? Al donkerder was het, maar als ze nu laverend achter om zich keek, behoefde ze althans niet in het vurig licht te staren. Dit bedenkend en de brug nog veraf wetend, wilde ze, zich kalmerend, het ogenblik blijven genieten.

Doch de vreugde was heen, meer en meer beving haar de eenzaamheid. Van de plek, waar 't gelegen had was het bootje met de gelieven verdwenen,—ze zag het al uit de verte—veel leger en stiller nu dan even tevoren lag het water; die voor plezier uit roeien gingen, bleven meestal in de gezelligheid van het stadje tussen de huizen aan het water, leien er aan in een der vele uitspanningen, kwamen niet tot in de verre poel. Overal rondom loeiden nu de koeien, bijna onzichtbaar in de damp, als angstig om wat rondom ze opsteeg en stil omwevend ze vatte en ving in vormloze hulselen,—ook van heel uit de verte kwam het, dof grommend als gelaten, dan weer bijna gierend als in heftig verzet, een stadige uitwisseling van gemeenschappelijke angstgevoelens, om eenzelfde bedreiging tussen de honderden dieren, die de weiden bevolkten tot diep in de horizonten, droeve troost zoekend in het besef van hun gemeenzaamheid.

Zo althans voelde het de kleine Lea, de koeien benijdend omdat ze met zovelen waren en zij zelf alleen,—hen tegelijk beklagend om hun onwetendheid en stumperigheid, dat ze bang moesten zijn voor iets waar heel geen kwaad bij was,—want ze was vast overtuigd dat ze zo angstig loeiden onder de dreiging van de opstijgende damp.

Maar nu naderde ze de brug en werd het zaak, oplettend uit te spieden, ze keek achter zich om, hoog in de lucht staken de beide planken helften... de brug stond open, een schip of een boot moest er blijkbaar doorheen, en ze zag het al, in de verte kwam het aan, een lui bruin beurtschip met zeilen op, achter een rad en pufferig sleepbootje aan. De kleine Lea voelde zich heerlijk verlucht: nu de brug open stond was het tussen de pijlers tenminste niet zo donker

en ze kon op haar gemak, vóór het sleepbootje met zijn logge kameraad de brug had bereikt, er onder door en aan de andere zijde zijn. En daar was dan de bewoonde wereld en het werfje lag er, waar ze haar bootje brengen zou en waar het koffielicht scheen achter het raam over het water,—en verder was daar moeders huis, ze zou wel beknord worden, maar gauw genoeg zou 't in een zoen weer goedge maakt zijn, moeder bleef nooit lang boos, de kleine Lea voelde zich ineens volstromen van verlangen naar moeder en naar huis, naar het stadje, naar mensen om te zien en tegen te praten,—ze was nu ook wel moe en duizelig van het turen, en zat van peinzen in eenzaamheid...

In de zekerheid, dat ze lang voor de sleepboot en het bruine schip genaderd waren, onder de brug door kon zijn, roeide ze nu rustig, zonder verder achter zich te zien, een paar slagen verder. Maar dan stakte haar hart van een afgrijselijke schrik, in een rilling glipten haar de riemen uit de inenen met vale slapheid geslagen handen. Achter haar, boven haar, rondom haar vulde zich de wijkende lucht met golven van gerucht en een brede, zwarte, kille schaduw sloeg over haar heen, doofde de gouden glansen van het water aan weerszijden van haar boot, als de vlerken van een onheilbroedend zwijgend spooksel. Even zat ze als verdoofd, als ging ze versmelten en sterven van schrik, toen onderscheidde ze stemmen, angstig roepende, hees krijtende stemmen, rechts boven haar hoofd en haar blik vloog terzij en stiet tegen een hoge donkere wand, vlak naast haar, en radeloos klom haar blik langs die wand omhoog; over de verschansing van een grote, zwarte boot, onverwacht door de brug te voorschijn geschoten, hingen mensen, mensen met bleke gezichten, met schreeuwende monden, met handen die wuifden en wenkten, tegen haar oren ketste een wild gekrijt, een enkele verwarde klank drong binnen,—het duurde alles maar enkele seconden,—lam van schrik zat ze en staarde, het was als kwam die grote zwarte boot vol mensen hellende op haar vallen, instinctief bukte ze het lijf ter zijde om het gevaarte te ontgaan. Eén schrille stem klonk ineens boven het roepen en gillen uit en haar nog in de oren: 'pak je riemen'—verstond ze duidelijk in haar doodsangst. In een angstgreep omklemde ze de einden, sloeg in het wilde weg, en botste tegen de boot, die ze

nu, ijlhoofdig de ogen opslaand, sterk hellende boven zich zag hangen, als kwamen al de gillende mensen met hun bleek-vertrokken gezichten zo van de rand op haar vallen...

En dit was het laatste wat ze zag en hoorde, vóór ze in een hels geweld van roepen en gillen en razend stampen van de uit alle macht stoppende boot in het duistere water tussen de pijlers naar beneden gestoten werd.

De kleine Lea werd nimmer groot.

DE BOETE

Het avondlied was geëindigd. Leentje, die niet meegezongen had, nauwelijks geluisterd, zozeer waren haar gedachten vervuld met wat haar zo meteen te wachten stond, keek op en om zich heen. Haastig, verlangend weg te komen, rolden de meisjes haar breikous op, vouwden het naaiwerk ineen—de mandjes en doosjes bleven staan op de tafels voor het meisje dat de week had—en drongen lachend, gedempt pratend, de deur uit, de smalle trap af, naar de buitendeur. Die klompen droegen, rommelden daar met nodeloos lawaai de eigene op uit de dooreengegooide hoop en ze trokken met veel bereddering de straat op.

Was het waar, vroeg Leentje zich af, dat ze allemaal met een wrede nieuwsgierigheid, een soort belustheid, naar haar gekeken hadden, of was het alleen de verbeelding van haar eigen angst? Dat ze, althans enigen van hen, haar nu opwachtten, om haar te onderwerpen, daarvan was ze overtuigd. Ze had wel haar bevelen en vermaningen van thuis: altijd maar zeggen 'ik weet het niet', maar zou ze daar mee uitkomen? Jawel, vader en moeder hadden gemakkelijk praten! Het ging toch niet aan, op de onnozelste vragen als een klein kind te antwoorden, dat ze 't niet wist.

Ze was elf jaar—, maar zo klein, dat ze gewoonlijk voor negen aangekeken werd. Op school, waar ze in de hoogste klas zat, zonk ze bijna weg in de wijde bank, haar buurvrouw stak daar een hoofd boven haar uit—, maar zij kon en begreep van allerlei, dat de anderen niet wisten en begrepen. De meester mocht haar dan ook wat graag. En als hij wel eens een enkele maal zei 'dat kleine Jodinnetje daar'—omdat hij zo gauw op haar naam niet kwam: Leentje Levisson—dan bedoelde hij het vriendelijk en hij zei het ook vriendelijk.

Maar toch deed het haar pijn, want de anderen lachten en dat was niet zo vriendelijk bedoeld.

En had vader het geweten, die zou er niet tevreden mee zijn geweest. Of oom Izak. Die kon pas vinnig worden. Daar moest je voor oppassen! 'Beis Eizakkie' noemden ze hem—, omdat hij zo driftig wezen kon en de hele familie was bang voor hem. Toch een

lieve man. Leentje was altijd blij, als ze, thuiskomend uit school, hem onverwacht aan tafel zitten zag. Hij was 'gazzan' in een dorp ver weg, had veel kinderen en kwam altijd geld te kort. Tante Bertha was ook zo vaak ziek. Die kwam maar zelden mee. Prettig was het, gasten uit andere oorden thuis te hebben. Als ze lekkers meegenomen hadden, balletjes of vijgen, bewaarde zij stilletjes de zakjes—oom Izak kwam uit de buurt van Steenwijk, heel ver weg, oom Wolf uit Leiden, tante Reggie helemaal uit Dinxperlo—en dan las ze daar de onbekende namen van de winkels op, en van de straat en ze rook eraan en dan leek alles zo bijzonder. Eigenlijk was ze blij, dat oom Wolf en oom Izak en tante Reggie zo ver weg woonden en ze er zeker voorlopig niet weer heen zou gaan, sinds ze er als klein kind eens eenmaal was geweest, want waar ze vaker kwam, daar was niet langer het bijzondere meer.

En haar hart trok ook niet naar het verre, maar wel om iets van het verre dichtbij zich te hebben!

Eens waren ze met vader te voet naar een dorp in de buurt gegaan, meer dan anderhalf uur weg, een dorp, waarvan ze tot dan alleen de torenspitsen en de omtrekken had gekend. Vader moest daar wezen, om oude kasten en tinnen kruiken op te kopen. Op de terugwandeling had ze toen een steen voortgeschopt naar huis toem—met haar broer Japie samen, alsof het maar een spelletje was, zo beurtelings een schop—omdat aan een steen uit een ver dorp het 'bijzondere' was, en ze dan later naar dat dorp heel anders kijken zou, met die steen in haar hand of in haar kastje—, als had ze het verre daaraan naar zich toegehaald.

Ze schrok op uit haar mijmeren. Vreemd, hoe was ze ineens in haar gedachten op die steen en de langgeleden wandeling gekomen? Ze had geen tijd tot 'omgekeerd denken', zoals ze noemde het terugtasten in haar gedachten naar haar uitgangspunt, want drie meisjes van de breischool, die haar blijkbaar hadden opgewacht, kwamen aarzelend, innig gearmd, vooralsnog zwijgend, maar met spot om mond en ogen naar haar toe.

Leentje wilde zich ferm tonen en doorstappen, ze kreeg een kleur, ze voelde haar bloed bonzen door haar lijf, maar ze hield zich parmantig.

Het straatje waar ze gingen was smal—, kleine, oude, maar frisse huisjes aan de ene kant, onder-en-boven-deurtjes, klompen in 't voorhuis, houten stoepjes, voor de ramen achter hekjes van witgetopte groene latjes, geranium en reseda en goudsbloem en violieren, een warreling van bonte kleuren en veeltintig groen, soms halfhoog bij de smalle ramen omhoog. Aan de overkant de bijbehorende tuintjes, achter donkere doornheggetjes, waarin hier en daar de roomwitte knopjes op openspringen stonden—, sommige tuintjes als boeketten, één en al bloem, andere poppig verprutst tot miniatuur-parkjes met onbegaanbare schelpenpaadjes, een vijvertje als een goudvissenkom, waar stukken kurk en groene sprietjes de 'rotspartij' verbeeldde—; achteraan was dan soms nog een kippenhok als een kasteel of een duiventil als een kerk, vol vergulde weelde van torenspitsjes en blinkende bollen en starre wimpeltjes boven de lilliputterige poortjes en raampjes. Leentje liep graag langs zulke tuintjes, vooral tegen de avond, als de mannen van 't werk thuis waren en pijpjes rookten in blauwe boezeroenmouwen, op de houten stoepjes.

Iedereen zei dan in 't voorbijgaan de anderen goedenavond, zij ook, en dat gaf zo'n zacht gevoel om het hart, als wilde ze eigenlijk veel meer en veel inniger woorden dan enkel goedenavond tegen de mensen zeggen. Maar dan moest het vooral ook naar koffie ruiken, naar koffie, die in keteltjes te koken stond en door de tullen gordijntjes moesten de lichtjes gloren. Ook moest het een klein beetje ruisen hoog boven haar hoofd in de bomen en de lucht daar-doorheen moest nog eventjes licht, maar onder de bomen moest het al bijna duister zijn. En dan ging ze ook liefst alleen—, en telkens als ze bij een groepje kwam, dat op een stoepje of onder een hoge, donkere boom zat en goedenavond zei—je zag nog nauwelijks, wie de man en wie de vrouw was, maar 't bleef hoorbaar aan de stemmen, die van de man donker en effen, die van de vrouw neuzig-dreunend—, dan kwam dat zachte gevoel om het hart en iets alsof je, twee drie stappen ver, niet liep, maar zweefde of gedragen werd...

Dit straatje kende Leentje niet zo goed als haar eigen straatje en het daaraan grenzende, want ze was vandaag voor 't eerst naar haar nieuwe breischool geweest—, de Christelijke breischool van juf-

frouw De Boer—, waar enkel 'fijne' kinderen gingen en zij het enige Jodinnetje was.

'Waar woon je?' klonk het naast haar, in een boers-zangerig dreuntje—, en duidelijk hoorde Leentje dat dit schuldeloze vraagje maar een inleiding was tot een dier honende verhoren, welke op school en overal de Christen-kinderen haar zo vaak deden ondergaan.

Ze had een afkeer van de 'fijnen'—, omdat de kinderen van 't 'fijne' school haar en haar broertjes en geloofsgenootjes plaagden, valser en geniepiger dan de kinderen van haar eigen school, de openbare. Voor haar zat bovendien het begrip 'fijn' vastgeklonken aan 't beeld van oude juffrouw Koeman, met haar streng, scherp, uitvorsend gezicht, waar nooit een lach op scheen, die bij haar in 't straatje woonde en zó koud-minachtend van boven haar hoge onderdeur op haar neer en haar na kon kijken, wanneer ze voorbij kwam, dat ze zich soms van schaamte en machteloze gram verkrampen voelde. En dan die dag in de vorige zomer, toen ze met vijf, zes kameraadjes naar de witte-rozenstruik had staan kijken, waar zo'n zoet, flauw stijfselluchtje van afwoei en juffrouw Koeman de anderen ieder één—aarzelend uitgekozen, zorgvuldig afgeknipt, bijna uitgebloeid—bloemetje gegeven had—, en háár—alleen liet toezien, zonder een woord, zonder een blik, als bestond zij niet, als was zij lucht. Gebruld van het huilen had ze toen, om de belediging, de sarrende koude vernedering, in eenzaamheid de vuisten gebald, wraak gezworen in haar hart.

Juffrouw Koeman nu was fijn.

De groentekweker in de Bloemstraat was óók fijn. Soms moest Leentje er pieterselie en preitjes halen voor de soep van vrijdagavond. Ze liep dan de gesloten, ongastvrije voorgevel met de bruine deur en de kraakstijve venstergordijnen van het kwekershuis voorbij en ging ter zijde achterom de kwekerij in, waar de vierkante vakken spinazie en sla en wortelen en ander kruid zich uitstrekten tot diep het weiland in. Vooraan stonden onder een lage appelboom wat bloemen, boerenlelies en stokrozen rondom een stenen regenput, bij de pomp, waar de gele keien altijd vochtig waren en de grote klompen stonden naast het siepelend gootje, groeiden welig

vergeetmenietachtige plantjes met diep-paarse bloemen. Plukjes gouden knooppjes en tuinmadelieven, wit van binnen, hoogrood van buiten, bloeiden terzij naast het huis tussen het gras. Daar was ook een kleine veranda uitgebouwd en de kwekersfamilie zat er soms rondom een tafel met thee, of ze dronken uit een grote glazen kom morellen-op-brandewijn, 's zomers, als 't buiten heel warm was. Maar hoe het weer mocht wezen, regen of brandende zon, altijd lieten ze háár buiten op de stenen staan, nimmer werd ze binnengenoed, nimmer met een woord te veel toegesproken; de kweker zelf, met zijn steenrood gladgeschoren gezicht, ontnam haar 't mandje en liep er mee de tuin in-, ze mocht hem niet volgen, hoe graag ze had gewild, tussen de malse groene bedden tot waar, achter de krozige sloot, de koeien stonden, ver weg in de wazige weien-, ze moest blijven staan onder de blikken van die mensen, die plotseling zwegen en naar haar keken, precies zoals juffrouw Koeman over haar onderdeur, zonder ergernis of haat, maar met koele geringschatting, zoals een hoger wezen naar een lager kijkt.

Leentje hield dus niet van 'fijnen'. De grauwe gevel van "t fijne school' boezemde haar weerzin in en de tekst boven de ramen haatte ze onbewust, hun languitgehaalde kerkgezangen joegen haar soms rillingen van afkeer over het lijf, want het verband tussen dit alles en de minachting van juffrouw Koeman, het plagen en sarren der fijne kinderen was innig en onverbrekkelijk. Het 'gajes'-de Christenen in het algemeen-had ze van huis uit en van jong af leren kennen als het 'andere', het verwijderde, het altoos min-of-meer vijandige, maar het 'fijne gajes' werd in haar huis en Joodse omgeving verreweg erger dan de rest geacht.

Bij de intimiteit van de drie, die innig gearmd, hoofden bijeen gestoken, naast haar gingen, liep ze alleen, schichtig, bijna tegen de heggetjes gedrongen in het smalle straatje.

'Hoeveel broertjes en zussies he-je?' was op de eerste vraag gevolgd.

Ze vertelde aarzelend, dat ze een broertje Japie en een broertje Maurits had, zich afvragend of die namen niet Joods, niet belachelijk klonken, zich beijverend de au in Maurits uit te spreken, zoals de

meester op school, wanneer hij over 'Prins Maurits' sprak en niet zoals thuis, waar ze de au meer naar o, als in het Duitse Moritz, lieten klinken. Terwijl voelde ze zich veilig en blij, dat ze zelf zo'n gewone naam: Leentje had, en niet Sara of Rebecca zoals de dochtertjes van oom Izak, die altijd voluit zo heten moesten en straf kregen, als ze zich op school Sophie en Rika lieten noemen.

'Wat eten jullie vandaag?'

Treiterig elkaar duwtjes en knipoogjes van verstandhouding gevend, drongen ze aan, ook nu Leentje benauwd piepte, dat ze 'het niet wist'. Want achter die schijnbaar onschuldige vraag voelde ze de akelige nieuwsgierigheid naar hun 'raar' Joden-eten, wist ze de verhalen van 'uien-met-suiker', en bloemkool-met-haring, die op school de ronde deden. Wat gaf het, al ging ze huilen, al verzekerde ze snikkend, dat ze allemaal 'gewone dingen' aten, — al loog ze erom, al noemde ze de broodsjalet een pudding, — al zei ze, dat er bij hen in huis heus geen uien en nooit, nooit suiker in de soep gegeten werd? 't Zou daarmee niet uit zijn.

Ze voelde het alles aankomen, ze zou opnieuw moeten weerleggen al de oude leugens, die de een de ander vertelde en die iedereen scheen te geloven, hoe onzinnig ze ook waren. Dat de Joden de lijken van die op Sabbath gestorven waren, heen en weer wierpen in de synagoge, de trappen af smeten, — dat ze bij begrafenissen beurtelings zeiden, aarde in de kuil werpend, 'groet vader Abraham', — 'groet vader Izak', — 'groet vader Jacob', — waarop dan de anderen antwoordden 'ook van mijn, ook van mijn' en meer van die onzinnige verhalen. Oom Izak was eenmaal, van een begrafenis komend, daarmee zo getreiterd door de jongens in zijn dorp, dat hij met zijn zwarte jas aan en zijn hoge hoed op, ze zo maar achterna gerend was en een van hen zo tegen de grond had gekwakt, dat hij bloedde uit zijn hoofd, 't scheelde niet veel of de politie was er aan te pas gekomen. Later had oom Izak er zelf de meeste spijt van gehad, want het hielp toch niets en gaf alleen maar 'gillel Hasjijm' — schande en opspraak, schade aan alle Joden — en tante Bertha had zo gehuild, toen er daarna nog een brief van de opperrabbijn was gekomen.

Zij, die Christen-kinderen, moesten maar liever naar zich zelf kij-

ken. Had meneer Benjamins, de Rebbe, niet gelijk, wanneer hij hun manier van begraven, in mooie kisten en monumenten, hun begraafplaatsen als sierparken ijdele pralerij noemde? Ze mochten wel een voorbeeld nemen aan de Joden! Alles eenvoudig bij hen, geen onderscheid van rijk en arm nog na de dood. Dezelfde ruwe witte kisten voor allemaal, dezelfde doodskleren zonder kostbaarheden of fijne stoffen, geen monumenten, niets dan de rijen rechtopstaande zerken in het ongemaaid gras, binnen de doornenhaag, waar een geit eenzaam de hoge halmen at, daar geen staal aanraken mocht! Hun doden werden niet in hun laatste woonplaats verontrust, blootgegraven om anderen in te laten, — zelfs de armste had zijn eigen kuil, — hun begraafplaatsen bleven onaangeroerd, mochten niet worden uitgegraven, mochten niet worden ingebouwd! En dan over hen die zotte praatjes als waren ze heidenen! Zij, die hun stervenden met gebed naderbij bleven en vergezelden tot in de dood, soms uren lang wakend, tot hun hart stilstond en hun oog zich sloot. Vals was het, vals en gemeen, altijd kwaad van hen te spreken.

Zij, Leentje, was zelf helemaal niet zo bijzonder vroom, — ze deed wel eens wat niet mocht, ze had wel eens een bloem geplukt op Sjabbes, — en ze hield helemaal niet van vasten. Ze zag er nu al tegen op, dat ze later op Grote Verzoendag een hele dag zou moeten vasten! Vader had gezegd, het moest als ze veertien was. Oom Izak liet zijn dochtertjes ook de hele dag vasten als ze veertien jaar waren. De jongens moesten eerder. Japie had het al gewild, toen hij pas acht jaar was. Om te laten zien dat hij kon! Om te pochen tegen de andere jongens van het Joodse school. Maar zij werd van een halve dag vasten al zo flauw, en dan kreeg ze, zelfs op de verzoendag, altijd trek in krentenbroodjes en dan dacht ze voortdurend aan krentenbroodjes, terwijl de mannen in hun doodskleren stonden en baden in kaarslicht, — zodat ze zich er zelf voor schaamde. Neen, erg vroom was ze niet, — maar ze kon toch niet velen, dat hun geloof werd bespot door die fijnen.

Ditmaal had ze zich echter flink gehouden, vond ze van zich zelf, terwijl ze, verlucht nu haar drie belaagsters een andere kant op gingen, met snelle stappen de weg naar huis in sloeg.

Ze had de tranen teruggehouden, die hun plaaglust maar aanzweepten, hun spotzucht maar prikkelden, ze had kortaf en onverschillig geantwoord en zich niet laten 'uithoren'.

Was het niet het oude, bekende verwijt, dat ze zich altijd 'uithoren' liet? Nooit wist, wanneer ze spreken en wanneer ze zwijgen moest, zoals vader het uitdrukte, altijd haar mond voorbijpraatte? 'Langtong' noemde haar dan haar vader, boos-, als hij goed op haar was, zei hij 'krul' tegen haar-wanneer ze, wat ze thuis opving, tegen familie of helemaal-vreemden uitgeflapt had. Vader had gelijk, ze flapte altijd uit en wist werkelijk niet, wanneer te spreken en wanneer te zwijgen en daarom, zodra iemand haar iets vroeg, was 't ook zonder spot of erg-dan peinsde ze inwendig benauwd zich af, of ze haar misschien ook 'uithoren' wilden...

Nu naar huis! 'Thuis' lokte haar-, gaf een zoete streling van binnen met de gedachte dat ze nu gauw de winkel door, tussen de hoge donkere kasten, de lappen en doeken, de oude schilderijtjes, de tafels met antiek porselein, het tin en koper dat overal los over en dooreen verspreid lag-, de lichte, ruime woonkamer binnenkomen zou, dat ze daar moeder, de lieve, bezig zou zien met broodsnijden, haar eigen kopje naast haar bord, haar boek op de plaats waar ze 't, veilig voor Japie's nieuwsgierigheid, verstopt had. Japie wou altijd de boeken meelesen, die zij, voor haar weekgeld, huurde uit het leesbibliotheekje. En dat mocht hij natuurlijk gerust-, als zij ze zelf maar eerst uitgelezen had. En vooral dat van nu, dat haar zo in spanning hield, haar slingerde van het ene heftige gevoel in het andere, als van afgrond in afgrond, nu eens haar hart wrong in smart, dan weer het huppelend opjubelen deed, maar haar altijd door boeide en voortjoeg naar het eind-, 't welk ze tegelijkertijd ook vreesde, omdat een uitgelezen boek zulk een wrede leegte en kilheid liet als een afscheid voor altijd-de Negerhut!

Ze las het liefst op haar eigen plekje, niet gewoon op een stoel aan tafel, maar liggend op haar buik in het portaalje van het achterhuis, waar ze 't uitzicht had op een smalle, hobbelig geplaveide steeg, niet veel breder dan een snijding, tussen twee huizen-hun eigen en 't buurhuis, afgesloten van de straat door een poortje; daar stond in de engte tussen de grijze muren de regenbak, oud-

grauw en groen uitgeslagen, als was hij duizend jaar oud, als had hij 't begin der wereld meegeleefd—torren en spinnen kropen en wriemelden altijd door in en uit de handbrede duistere spleet tussen bak en muur,—een wonderlijke, afzonderlijke wereld!—en onder het deksel in de diepte, waar het invallend licht op het duister water een schijnsel schiep als een rond, koel, verwonderd oog, daar was alweer een wereld, nog vreemder. Sinds ze, de eerste keer bij toeval, toen ze zich de tijd niet gunde met haar boek in huis te gaan, daar neergevallen was op haar buik en gretig had liggen lezen, zodat ze telkens, wanneer ze opzag en uitpeinsde, zonder het te weten naar de regenput keek en naar dat donkere wereldje, een hand breed, van spinnen en torren, sinds die dag wilde ze, kon ze van de Negerhut alleen op diezelfde plek het volle genot van diepe smart en peilloze aandoening smaken...

Ja, naar huis! En weer streelde dat warme gevoel door haar heen, en een andere kleine vreugde om een verrassing, die haar daar te wachten stond. Vader was er op uit geweest, de hele dag, van de vroege morgen af! En bracht dan altijd snoeperij mee naar huis, vruchten of lekkere koek. Wat zou het ditmaal zijn? O, ze was dol op smullen,—en als ze 's middags iets zouden eten, waar ze bijzonder veel van hield—schelvis of boerenkool—dan zat ze er onder het leren door in school telkens aan te denken. Ze hield zo veel van lekkers, dat ze 't soms weg-snoepte uit de kast, ook als wist ze dat het uitkomen en dat ze straf krijgen zou. Nu straks eerst dat en dan haar boek...

Maar ineens sloeg er even iets in haar neer. Ze zou wel niet dadelijk, bedacht ze, tot lezen kunnen komen, vandaag, ze zou wel vooraf moeten vertellen hoe ze het deze eerste dag had gehad op haar nieuwe breischool, op het fijne school van juffrouw De Boer.

Zij op een 'fijn' school!

Maar het had niet anders gekund, ze zag het zelf wel in. Elf jaar was ze en kon nog niet behoorlijk breien! Ja, de steek, en een broddellapje van recht en averecht, dat ging—maar een volslagen kous, met opzetten, met afkanten, met de mindering en de hiel en de teen, er was geen denken aan!

Op haar vorige breischool—daar had ze wat een pret gehad!—

zongen ze altijd een 'breiliedje' – van de juffrouw geleerd en dat begon, heel aanmoedigend, met:

'Lustig meisje, rep de pennen,
Sla maar om en kruip maar door–'

maar dat eindigde met de vermanende regelen

'Wie geen goede kous kan breien,
Wordt nooit een knappe burgervrouw.'

Leentje wist maar al te wel, dat ze op geen stukken na nog een 'goede kous kon breien' en de blijkbaar onvermijdelijke consequentie niet veel minder dan verpletterend.

Ja, op haar vorige schooltje, bij Pietje-met-de-bochel, daar hadden ze pas pret gehad. Daar zaten ze beneden in een kamer aan de straat, maar achter een scherm voor de tocht en ze kregen er alle dagen thee met een koekje – Moeder begreep nooit hoe Pietje op die manier uitkwam met de drie stuivers breigeld – en ze werd er nooit, tenminste niet al te erg geplaagd, daar ze haar nogal voornaam vonden, om de antiekzaak van haar vader. Moederzelf vond ook Pietje's school eigenlijk niet goed genoeg, maar er viel niets aan te doen, op de handwerkles in de dagschool scheen ze niets te kunnen leren en moeder had voor brei-onderricht geen tijd.

Behalve breien moest Leentje dan toch bovendien ook naaien leren! En Pietje was in dat alles knap genoeg, maar ze was te goedig en de kinderen haar de baas. Door haar goedigheid altijd trouwens achteruitgesukkeld in de wereld, alle mensen maakten misbruik van haar. Ze kon borduren en filigrainwerk, ook maakte ze papieren bloemen, zo mooi, dat iedereen er versteld van stond. Werd er bij een der meisjes thuis iemand jarig, dan hield ze zo'n kind dagen lang afzonderlijk na school of ze bestelde ze op zondag bij zich – dan kregen ze ook koffie met beschuitjes – en tegen Sinterklaas had ze haar hele huis vol. Die keurig haken konden, mochten mandjes maken, roze met groen, of blauw met paars, waar een glas-met-zand precies in sloot, en daarin kwamen dan prachtige papieren ro-

zen te staan! Voor al dat extra-onderricht verlangde Pietje geen cent. Prachtig vond Leentje die dingen, maar zó te leren haken achtte ze toch voor zichzelf bij voorbaat onbereikbaar. Zij werd al warm en benauwd als ze alleen maar een rokke-kantje haken moest, zodat de pen van 't transpireren roestte in haar vingers en hoe vaker ze dan de handen waste, hoe erger transpireerde ze.

Toch zou ze wel daar bij Pietje gebleven zijn, als niet langzaam aan de school was gaan verlopen. De meisjes uit fatsoenlijke gezinnen verdwenen de een na de ander en voor haar in de plaats kwamen ruwe meiden van buiten het dorp. Ze twistten en kakelden voortdurend, het breiliedje werd niet meer gehoord, soms hadden er geregelde vechtpartijen plaats, ze gooiden elkaar met hete thee en eenmaal was er bijna brand gekomen. Ze spraken met jongens buiten de school af, dat die de deur zouden opengooien en rumoer maken,—toen had moeder haar ook van school genomen, in klimmend ongeduld, omdat ze nu nog altijd niet breien kon. 't Had moeder gespeten, die in Pietje haar ietwat onnozele goedigheid waardeerde en haar volkomen afwezigheid van Jodenhaat, maar wat 't zwaarste was, diende 't zwaarste te wege,—Leentje moest leren breien.

Moeder had zelf als kind op een Rooms dorp gewoond en ze herinnerde zich nog heel goed hoe ze daar het onderwijs op de nonnenschool altijd had horen prijzen. Daarom zou ze nu voor Leentje op de naai- en breischool, die de nonnen hielden en waar ze vernam dat elkeen toegelaten werd, plaatsing zien te krijgen. Maar bij het eerste bezoek aan moeders hand in die kloosterachtig doodse wachtkamer, door een gordijnloos raam uitkijkend op het overzindelijke voorplein, waar tussen de kale bomen vrouwen in zwart-en-witte kap met zwarte mantel, de ogen neergeslagen als spoken rondwaarden, was het haar al bang en benauwd om het hart geworden en toen de 'Waarde Moeder' binnenkwam—moeder had haar op 't hart gedrukt, dat ze dan dadelijk opstaan moest—was ze ineens gaan schreien, zo ontstelde haar dat koele, zelfbewuste, blozende gezicht, met de grijze ogen onder de wijde kap.

Leentje was lijdelijk van natuur, bovendien ervan doordrongen dat 'wie geen goede kous kan breien, nooit een knappe burger-

vrouw wordt', ze was er dus innig van overtuigd, dat ze moest leren breien, maar naar de nonnen wilde ze niet. Ze dorst na die ene dag die school nauwelijks meer langs en als ze een van haar tegenkwam, keerde ze het hoofd gauw af of ging maar voor een winkel staan.

Toen restte er niets meer dan de 'fijne' breischool van juffrouw De Boer, duurder en deftiger dan Pietje's school, waar ze half-onwillig als leerling aangenomen en nu vandaag voor het eerst heengetogen was.

Moeder en de juffrouw hadden afgesproken dat Leentje niet zou meezingen met de Christelijke gezangen, het 'Avondlied', dat dagelijks, en het 'Er Ruist door de Wolken', dat op woensdag- en op zaterdag, maar dan zou Leentje er immers niet zijn-gezongen werd, ook zou ze de ogen mogen open houden gedurende het gebed. Er werd dagelijks gebeden bij begin en einde, en bovendien als het onweerde. Leentje kon dan meteen eens opletten of de anderen wel allemaal de ogen gesloten hadden! Want daar scheen wel eens wat aan te haperen. Maar Japie en Maup hadden Leentje gewaar-schuwde, dat ze die rol van 'stille diender' niet op zich nemen moest, omdat ze anders van de hele school 'op haar gezicht' krijgen zou. Doch Leentje had gezegd, dat ze nooit anders zou durven dan wat de juffrouw haar gelastte, omdat ze immers anders van die op haar gezicht krijgen zou.

Wat viel er nu eigenlijk te vertellen van vandaag? Niet veel bijzonders-want hoe kon ze dat vreemde, benauwde gevoel onder woorden brengen?-toch zou 't huiselijk praten rondom de tafel heerlijk zijn...

En misschien kwam er wel bezoek. O, thuis-er mocht dan eens gekibbeld worden of straf uitgedeeld, thuis was het heerlijk, daar hadden ze hun eigen wereld, eigen zeden en eigen gevoel, daar verstonden ze elkander zonder woorden, daar voelden ze, hoezeer ze tezamen hoorden, te midden van de wereld der anderen, die niet altijd vijandig, niet altijd boosaardig, maar die toch altijd en in alles 'anders' was...

Zondagmiddag was het, brandheet, Leentje lag ruggelings languit op haar 'leesplekje', met de ogen half gesloten, vaag-turend tussen de wimpers door, waar regenboogtintjes wemelden, het donkere steegje in. De knieën hield ze wat omhooggetrokken, de handen onder 't achterhoofd gevouwen. Van achter haar, uit de open deur, die 't huis binnenleidde, stroomde zon, door 't achterraam invalend, als een vloed van goud over haar heen, zodat haar donkerlokkig hoofd in glans en warmte baadde en de bovenhelft van haar gezicht, tot haar neus; de rest bleef in schaduw, want voor haar uit lag 't snijding-nauwe steegje, eeuwig verstoken van zon, dof-donker als altijd, de regenput groen uitgeslagen, de stenen hobbelig en kil, de vochtige hoek, waar de torren krioelden, een muffe geur verspreidend. Moeder begreep maar niet, wat Leentje daar toch zocht en waarom ze liever op de stoffige mat, op de kale planken van dat achterportaalje alleen lag te lezen of te suffen, dan in de woonkamer met de anderen. Maar Leentje hield dol van het steegje. Het sloot haar van de wereld af en liet haar toch niet eenzaam. Want achter haar was moeders huis en buiten het poortje met de klink, dat ze naar believen dichthouden kon, ging gedurig het leven voorbij,—nu kalm gerucht van mensen op zondagmiddagwandeling—en door de reet beneden kon ze, zo ze wilde, hun net-ge-schoeide voeten drentelend voorbij zien gaan.

Hoog boven de grauwe muren stond bovendien de lucht diepblauw,—de smalle strook, die zij zag, liet licht genoeg de wijde oneindigheid raden,—dàár was de tuimte en onderlangs de blauwe baan, boven de afgrond tussen dak en dak, vloog menig keer een schaduwzwarte of zilverwit belichte vogel voorbij.

En in het steegje, op geheime plekjes, borg ze al het verre, dat ze niet eens in werkelijkheid begeerde te zien, nu ze het zo gemakkelijk naar zich toe halen kon,—'t was er weggelegd als in kastjes, die niemand kende, zij hoefde ze maar te ontsluiten met sleutels, alleen in haar bezit, om er volop en altijd van te genieten. De grauwe muur van 't buurhuis—veel ouder dan het hunne—was vol kloven en vegen, doorspleten met kronkelende barsten, van boven naar

beneden lopend als grillige rivieren, zich vertakkend, eilanden vormend, waaraan dorpen en steden lagen, gebergten die donkere vochtplekken, geelgrauwe knobbels en raspige builen waren.

Daar gebeurde alles wat ze in haar boeken las, daar bleef het geborgen, daar kon ze, wat mooi of aandoenlijk was, zo vaak ze wilde, alleen door zich starend erin te verdiepen, opnieuw beleven.

Ze hield van de mensen en van de eenzaamheid, van vrolijkheid en van zoete droefenis bijkans evenzeer, – en daarom was dit doodse steegje haar lief – dat bij winterdag, in sneeuw of dooi, zo eindeeloos droef en bar-verlaten wezen kon, met donker vocht langs de muren, de torrenwereld dan uitgestorven – het was haar lief, omdat moeders veilig huis dan warm en blij vlak er achter lag, waarvan ze de geuren ruiken, de warmte ademen kon, zo ze maar wilde. Ze sloot er zich op, nu, op deze zomerdag achter het vale deurtje met de ijzeren klink, – in een voortdurend, halfbewust besef, dat ze het elk ogenblik verlaten en de dag en de mensen tegentreden kon, en dat er de hemel blij en wijd hoog boven stond, waar vogels de stralende ruimte kliefdën. Zo had ze alle dingen tegelijk en genoot haar vele verschillende begeerten in één adem.

Een boek lag naast haar, een boek uit een leesbibliotheek in een vaalbruin, beduimeld omslag, beplakt met groezelig etiket. Ze had het al uit. Al weer voorbij, dat zalige, zoete leesgenot, dat al te kort maar duren mocht, dat ondergaan, dat opgaan, geslingerd worden, meeleven in bange benauwenis, meejubelen in stralende blijdschap, zodat soms de tranen stroomden en dan weer haar adem hokte, dat zien opbloeien van landschappen en verschieten, schoon als geen werkelijkheid ze ooit te genieten gaf en die ze dan voor altijd borg op de geheime plekjes.

De Negerhut was nu verdrongen, vergeten voor dit verhaal – Het Kasteel Montmorency – waarin ook, zij 't anders, zo heerlijk werd geleden en gebeefd en gehoopt en eindelijk stralend getriomfeerd! En nu was dit ook al weer uit, – en opnieuw dat gevoel van kilte en droefenis, een weeë verscheuring, als na een afscheid voor eeuwig, – want nooit nam ze een boek voor de tweede maal ter hand, in onbewuste vrees, iets van het glanzende te zien vervallen, als kleurenstof van vlindervleugels.

Haar ene hand ging onder haar achterhoofd uit naar het bruine boekje toe, als wilde ze het toch weer tot zich halen,—maar ze deed het niet, zuchtte even en trok de hand weer terug.

Dit boek uit en geen ander. En morgen, vastendag, de negende dag van de maand Ab, morgen het kwellende en verflauwende vasten in de warmte! Voor haar niet meer dan een halve dag, geen ander gemis dan haar ontbijt en daar tegenover het mogen thuisblijven van school, maar het saaie in huis en geen boek... geen nieuw boek.

Ze zag het al voor zich, hoe het morgen in huis wezen zou. Vader slecht gehumeurd, als op elke vastendag, Japie luidruchtig en blufferig, voortdurend vertellend, dat hij de hele dag vasten wilde en toch evengoed wel naar school kon gaan, want dat hij er niets van merkte, en tegen haar pratend over krentenbroodjes, om haar te plagen, omdat ze daar juist als ze vasten moest, zo'n trek in kreeg. En dan geen boek om haar te troosten.

Van haar weekgeld-dubbeltje had ze niets meer over, gewoonlijk bespaarde ze 't wel om boeken te huren, ditmaal had ze 't versnoept, al voor ze 't in handen had; in felle trek naar lekkers had ze het van Maup vrijdag al geleend en het hem vandaag terug moeten geven.

In 'Het Kasteel Montmorency' was ze vanmorgen pas begonnen,—'t leek zo een schat, onuitputtelijk als een lange vakantie voor zich, toch al weer genoten, weer voorbij, weer uit. Even hadden die mensen voor haar geleefd, had ze ademloos met hen meegeleefd, had haar hart in hen geslagen, had ze gebeeft in hun leed, gevreesd voor hun gevaar, zo scherp, als onderging ze alles zelf,—en nu weer weg, vervlogen, en 't leven voor haar uit nu mat en kleurloos en de dag van morgen, die heet zou zijn en duldeloos van ontbering en trage verveling.

Uit het huis riep moeder.

'Leentje, denk je eraan dat 't tijd wordt voor 't Joodse school?'

Rekkend stond ze op, leunde even duizelig aan de muur en ging de zonnige woonkamer binnen.

Japie, de dertienjarige, beweeglijke jongen, plaagziek, met schrandere donkere ogen, kibbelde daar met de tienjarige Maup over de

verschillende redenen voor de Vastendag van de negende Ab, die morgen zou zijn. Maup verwarde ze voortdurend met die voor de zeventiende Tammoez en werd dan door Japie gierend uitgelachen.

'Titus neemt Jeruzalem in,' stotterde eindelijk de kleinere jongen, half huilend.

'Verder,' gebood Japie, met een heersersstem, plaaglust flikkerend in de donkere ogen.

'Apos... Apos... ik weet niet wie... verbrandt de heilige Wetsrol.'

'Bres in de muren van Jeruzalem,' schoot Leentje te hulp, die hiervan zeker meende te wezen.

'Verbeeld je, dat ze eerst vasten omdat Jeruzalem ingenomen is en dan nog eens, om een bres in de muren,' gierde hij triomfante-lijk, blij met zijn knapheid.

Hij wist altijd alles en kende altijd alles. Hij vastte om te bluffen, zelfs de onverplichte vastendag van de martelaar Gadälje, de dag na Rousj-Hasjono.

Op het Joodse school, waar hij uit vrije wil na zijn Barmitswo nog bleef komen, stak hij boven de anderen uit,—hij leerde er nu niet meer, want hij wist alles, dacht Leentje altijd, maar hij hielp er meneer Benjamins, de Rebbe, in 't onderricht aan de kleineren. Die waren daar helemaal niet van gediend, omdat hij streng en bars als meerdere en heerser tegen ze optrad, op kleine fouten loerde, en ze luidkeels uitlachte bij elke domheid.

Zelfs zijn broertje en zusje spaarde hij niet,—dat was verleden week nog gebleken!

Toen hadden ze een opstel over Simson moeten maken en zij, Leentje, was heel gewoon begonnen: 'Simson was de zoon van een man, Manoach genaamd.' Bij ongeluk had ze echter geschreven 'Simson was een man, Manoach genaamd'. Iedereen kon toch wel zien, dat *dat* een schrijffout was. Japie had net zo lang gezeurd, tot hij de opstellen nazien en keuren mocht—zij hadden de Rebbe allemaal gebedeld, dat hij 't zelf zou doen, maar meneer Benjamins, die wel eens graag even een slaapje deed onder schooltijd, had Japie zijn zin gegeven. En toen dat gemene vitten, en precies alsof ze alles moesten weten, hoe die vrouw heette... en die stad waar ze woonde... en hoe dat raadsel was... en hoeveel Filistijnen hij doodsloeg...

meneer Benjamins zelf vroeg nooit zo precies. En toen bij haar opstel 'Meneer, meneer, wat staat hier voor onzin... begrijpt u dat meneer... 'Simson was een man, Manoach genaamd.' En allemaal flauwe grapjes. Dat Manoach dan zeker Simson heette en of ze niet wist, wie de vader van de zonen van Jacob was. De hele school brullend aan het lachen, nog harder toen ze zagen dat zij huilen ging. Thuis had ze 't aan vader verteld. Die had Japie een standje gegeven,—maar ze had het wel gezien, hij kon zelf zijn lachen niet houden.

O, bij vader mocht Jaap alles doen. Hij kwam later in de zaak en wist zoveel van handel en leerde ook nog beter dan zij en Maup. Vader zei altijd tegen moeder: als we tijd van leven hebben, tot Jaap helemaal in de zaak komt, let op,—dan worden we op onze oude dag nog rijk. Zo slim was Jaap!

Moeder had inmiddels Maup getroost en Jaap verboden hem te plagen.—Jaap moest zijn geleerdheid maar voor 't school bewaren.—Moeder hield van alle kinderen evenveel, maar stellig van Jaap niet het meest,—Jaap liet zich niet makkelijk verbieden, als hij eenmaal op gang was,—en terwijl moeder hem met de ene hand tegenhield en met de andere Maup's blouse recht trok, stond hij achter haar rug de kleine broer te treiteren met grimassen en gebaren, die betekenen moesten, dat hij hem straks nog wel krijgen zou.

Leentje hield niet van 't Joodse school, maar ze ging er toch zonder al te veel tegenzin heen. Want ook daar in 't kleine grasveld achter de synagoge, had ze allerlei heimelijke schatten als in kastjes, die niemand kende, onder tegen de muur, achter de hoge dovenetels..., en ook daar was een regenput en die gaf dezelfde lucht als de put in 't steegje thuis, en als je 't deksel oplichtte, keek daar ook zo'n koel, rond, verwonderd hemel-oog uit de diepte naar je op. En in school was 't eigenlijk ook wel uit te houden, vooral voor haar, omdat ze een meisje was en er op meisjes zo nauw niet werd gekeken.

Onderweg naar school in de straat vol zondagsmensen, voerde Japie, nu eenmaal opgewonden, allerlei kattekwaad uit.

Een paar opgedirkte meisjes uit hun straat trok hij aan de stijve, hardrose bestrikte vlechten, nuffig gillend vluchtten zij weg, de

rokjes van haar poesmooie zondagsjurken angstig bijhoudend Leentje keek minachtend naar hun smakeloze opschik, — maar ze was toch blij, dat moeder haar op zondag nooit in een daagse jurk over straat liet lopen, — en dat ze dan haar 'tussenjurk' dragen mocht. De dochtertjes van oom Izak, haar nichtjes, waren er wat jaloers op, — want hun vader wilde niet dat ze zich op zondag mooier dan op weekdagen kleedden. Schikten de Christen-kinderen zich op voor hun Sabbath? Dan hadden zij, Joden, ook niets met hun zondag te maken. Oom Izak was wel altijd een beetje overdreven... dacht Leentje wijs.

Dan ging haar peinzen weer naar de Vastendag van morgen en naar haar boek terug. Geen geld om een nieuw te huren en dat, wat ze vanmorgen pas uit 't bibliotheekje had gehaald, nu al weer uit.

Soezend liep ze voor zich te turen, door de brede, drukke straat, waar loom zich de mensen bewogen, waar matheid, iets als teleurstelling, gelijk een waas hing over de langzaam aan verwelkende zondagsstemming, — in de hitte glommen de gezichten, walmden de kleren de flauwe, zoete eau-de-cologne uit, ook aan haar zelf deelde zich die matheid mede, — hier en daar drong een braadlucht prikkelend haar in de neus; elders binnenglurend, zag ze er de mensen, mannen in hemdsmouwen, meisjes in gesteven jurken, met lege blikken over horretjes turen, glaasjes waarin het rode en bruine vocht zonnig tintelde, stonden in de vensterbank, — Leentje keek er naar zonder veel aandacht, in die bevangenheid, waaruit ongedacht de herinnering overblijft, — ze ging over het droge grijsblauwe arduin van de trottoirband, half bewust met haar voeten afstand metend tussen twee naden, — de ogen nu eens neer, dan weer vaag ommedwalend, tot ze een dikke meid, log en hangerig aan de arm van een stuurse vrijer, in rode zondagstooi, met gele kant en bloedkoraal vlak tegen het lijf liep. Die wreekte dadelijk op het kind in vinnig schelden haar eigen verveelde zondagmiddagstemming, de lome hitte van de straat, misschien een ruzie met haar vrijer, bijna blij om de stoornis, waaraan haar vage wrevel en dwalende ontstemming zich met recht en rede vastklampen kon, en Leentje ineens herkenkend, schold ze prompt: 'Kijk uit je ogen Jodenkind, — wat doe je 's zondags op straat, — ga naar de synagoge, daar hoor je!'

De vrijer, met zijn harde kaken, zijn glad, steenrood gezicht, wit kort haar, een slager of een pakhuisknecht, — keek vaag-minachtend, mompelde iets, wilde zijn meid meetrekken, — maar daar Leentje, opgeschrikt, nog aan geen uitwijken dacht, voelde die zich als met opzet getart en duwde het kind zo hardhandig uit de weg, dat ze bijna viel. Ineens sprong Japie er bij, als een kempaantje, uitdaggend:

‘Wat moet jij van mijn zusje, hè, raak haar eens aan, als je durft!’

De meid in het rood, opgehitst, wilde nu ook Japie te lijf, een paar mensen kwamen er al omheen staan, maar de vrijer, opstootjes vrezend, trok nu ruw-kalmerend zijn meid aan de arm verderop, — en Japie sloeg beschermend zijn arm om Leentje’s hals en voerde haar mee...

In een plotselinge vertedering, als altijd, wanneer van buiten af voor een van hen gevaar of schimp dreigde, bleven ze nu alle drie bijeen, — Leentje met een innig gevoel genietend van Japie’s bescherming — hij was nu toch wel echt haar grote broer! — en ze liepen de straat door tot aan de hoek, waar een witte ijskar stond, met een hele troep jongens erom heen, genietend van de afdruipe wafels, die ze in de hitte nauwelijks vasthouden konden en eindelijk noodgedwongen met grote happen naar binnen slobberden, — en de man erachter, die onophoudelijk zijn witte arm in de diepte dompelde en dan handig een nieuwe wafel vormde, afstreek en tussen twee natte vingers een met uitgestoken hand gretig wachtende jongen toereikte.

Japie werd zo belust op dit gezicht dat hij Leentje’s schouder losliet, die daarover een kleine teleurstelling voelde, een gemis, en naar de kar liep. Ijs snoepen op straat aan een kar, was streng verboden — dat moesten ze maar aan het ordinaire gajes overlaten — maar voor een keertje, overlegde Japie gauw in zich zelf, en in die warmte, en Leentje en Maup moesten dan maar niet klikken. Zijn hand grabbelde naar geld in zijn broekzak, hij had genoeg, ook om met een wafel aan Leentje en Maup hun stilzwijgen te kopen — nam hij nu zelf een van vijf en gaf hij hun een van drie centen, dan was hij wel voor één wafel elf centen kwijt, maar hij had er nu zo’n trek in, het moest maar. Hij kon niet wachten tot straks na school en dan was

misschien ook de kar al weg.

Maup, zoet, gehoorzaam ventje wankelde tussen de vrees voor vader—die altijd alles te weten kwam, niemand wist hoe—en ontzag voor de grote broer, maar Leentje kwam plotseling op een inval. Als Japie haar toch trakteren wilde, kon hij haar beter vijf centen lenen voor een boek. Ze vroeg het hem flemend, verzekerend dat ze immers toch, in geen geval, van hem klikken zou, hopen dat hij in zijn goedbroederlijke stemming van zoëven zich zou laten verbidden.

‘Morgen, als we vasten moeten, zie je, en als het dan zo warm is en mijn boek is al uit.’

‘Wat je vasten noemt! Een halve dag en dan tegen de middag de klok nog vooruitzetten.’

‘Dat doe ik niet,’ zei Leentje geprikkeld, ‘dat heb ik maar één keer gedaan en toen was de klok trouwens echt achter.’

Ze zweeg en wachtte geduldig tot ze met hun ijswafel—Japie een dikke van vijf cent, Maup een dunnere van drie—klaar zouden zijn; ze had er nu eigenlijk graag ook zelf een gehad, maar haar verlangen naar een nieuw boek was sterker. Het was toegenomen zonder dat ze het wist, in de lome zondagsstemming op straat, waar ’t leven om haar stond als een flauwe walm. Onbewust reikte haar geest naar een ander leven, voller, dieper, werkelijker dan dit onwezenlijk, laf zondagmiddagbestaan.

Daarom taalde ze nu niet naar ijs.

De jongens veegden zich de mond af met hun zakdoek, toen, voldaan na de koele verkwikking, gingen ze verder. Maar Leentje bleef aanhouden.

‘Heb je dan dat malle boek van vandaag alweer uit?’ vroeg Japie, minachtend, toch niet zonder ontzag omdat ze zoveel lezen kon.

‘Mal boek! ’t Was prachtig! Ja, ik heb het uit. Hè toe, leen me vijf centen voor een ander, volgende week krijg je ze terug.’

‘t Mens zal denken dat je ze opeet,’ spotte de jongen, ‘vanmorgen pas een en nu alweer een nieuw.’ Hij bleef ineens stil staan, — een ondeugende flikkering in de ogen.

‘Je moet zeggen dat je ’t al gelezen hebt, dan geeft ze je een ander voor niemendal. Alsof je ’t maar bij vergissing meegenomen had,

alsof je 't vroeger al eens had gehoord! Daar lopen ze altijd in. Gerust. 't Is toch zo'n oude sufkop, dat mens. Ze weet toch van voren niet, dat ze van achteren leeft.'

'Maar dat is bedriegen,' deinsde Leentje verschrikt terug voor het voorstel, 'dat is liegen, dat is bijna stelen, dat is zonde!'

'Zonde is het helemaal niet,' besliste Japie, 'het woord zonde komt hier nu helemaal niet bij te pas, zonde dat is als je op Sjabbes aan vuur komt of als je spek eet of zo,—dat is zonde. Dit is geen zonde en het is niet eens liegen. Want je *hebt* het immers gelezen. Wat zeg jij, Maup? Als ze zegt "ik wou graag een ander boek, want dit heb ik al gelezen", is dat dan liegen? Ze heeft het immers gelezen.'

Maup, blij dat de grote broer zijn mening vroeg, zijn hulp inriep tegen Leentje stemde toe.

't Gebeurt zo vaak, dat je een boek meeneemt, en dan kom je thuis en dan merk je dat je 't vroeger al eens gelezen hebt. En als je 't dan terugbrengt, krijg je altijd een ander.'

'Maar ik had het vroeger niet gelezen.'

'Dat hoeft je haar toch niet aan haar neus te hangen, stommerd! Je zegt gewoon "juffrouw dit boek heb ik al gelezen, mag ik alsjeblieft een ander." Wedden dat je 't krijgt ook?' 'Maar dat is toch bedriegen,' hield Leentje vol. 'Dat is niet waar,' zei Japie driftig, 'je liegt er toch niet om. Je spreekt precies de waarheid. Dan moet zij maar niet zo stom zijn om je te geloven!'

'Maar ik durf niet alleen,' sribbelde Leentje zwak, innerlijk al bezweken voor de verleiding.

'Natuurlijk niet,' smaalde de jongen, 'maar ik zal wel met je meegaan en ik zal 't wel vragen ook.'

Zo geschiedde het, en weer gingen ze met hun drieën op weg na 't Joodse school en na 't brood-eten thuis.

Japie was nog overmoediger dan die middag. Er was onverwacht bezoek geweest op 't Joodse school en hij had er geschitterd met zijn knapheid, vooral door de tegenstelling tot de domheid van de meeste anderen.

Hij was, door de vreemde bezoekers, een tweetal heren van elders, waarvan de een oud-Rabbijn, dan ook bovenmate geprezen,

vooral omdat hij uit vrije verkiezing, na zijn Barmitswo, het Joodse school nog bleef bezoeken. Hij was een vrome jongen, hadden ze hem gezegd, en hij herhaalde het met trots en vol overtuiging en Leentje en Maup luisterden met evenveel trots, ofschoon ze 't alles bijgewoond hadden.

‘Wat heb je gezegd tegen moeder, toen ik zo laat thuiskwam?’

‘Dat je Bram de Leeuw moest helpen bij zijn “parsje”,’ zei Leentje, blij met de zekerheid, dat Japie nu, door die verplichting aan haar, te vaster aan zijn beloften van de middag gebonden was.

‘En geloofde moeder het dadelijk?’

‘Natuurlijk.’

Japie zuchtte verlicht. De uitvlucht was trouwens aannemelijk genoeg. Gebeurde het niet vaak dat meneer Benjamins hem nahiield om een domme jongen die Barmitswo ging worden, zijn parsje in te stampen, het kleine stukje uit het Tora-gedeelte van de Sabbath zijner kerkelijke bevestiging, dat hij bij die gelegenheid alleen en luid-op voordragen moest? Eer dat er inzat, met de klinkers en de zangtekens, was meneer Benjamins zijn geduld al lang kwijt, maar Japie, heerszuchtig en ijdel, verloor nooit zijn geduld, – ten eerste vond hij bazen en commanderen heerlijk, en ten tweede wist hij dat hem de eer toeviel, zo de jongen er zijn krachttoer zonder fouten of haperen had afgebracht, en nog wel eens meer dan de eer alleen, eenmaal een Hagada in prachtband en eenmaal een gulden van een milde vader, die hij buiten medeweten van zijn eigen vader had aangenomen en geleidelijk versnoept.

Maar ditmaal was de reden van zijn uitblijven een andere geweest. Hij had gevochten met Moosje Meyer, die hem voor ‘verrader’ gescholden had. Hij had Moosje op de grond gegooid en hem een paar flinke meppen gegeven.

‘Hij zal me nog eens voor verrader schelden! Als ik het weer zie, dat zijn vader op Sjabbes een half uur voor nacht vlees snijdt in de winkel, dan vertel ik het weer. Meneer Benjamins zei: dat moet je vertellen, dat ben je verplicht, dat is geen klikken, en vader zei het ook. Hij zal nog eens verrader tegen mij zeggen.’

Moosje Meyers vader was slager... onder Rabbinaal toezicht, hij was de slager van de rijke Joden in het stadje, die in het toezicht en

vertrouwen van het Rabbinaat een waarborg hadden voor de streng-rituele behandeling van zijn waar. Kwam het nu uit, dat hij in het hete van de zomer, als de Sabbath eindeloos lang duurt, berderf altijd dreigt en het werk voor de zondag maar niet kan begonnen worden—, achter de neergelaten winkelgordijnen bij het schijnsel van een dievenlantaartje—om van buiten af niet te worden bespied—vóór het uitgaan van de Sabbath, de bestellingen had gereed gemaakt, dan kon hem dat het predikaat 'Rabbinaal Toezicht' op zijn winkel en daarmee zijn beste klanten kosten. Toch had hij het, bijna gedrongen door de concurrentie met de Christen-slaggers, herhaaldelijk er op gewaagd, bijgestaan door zijn Joodse knecht en zijn zoontje Moos, en 't was altijd goed gegaan, tot nu juist, op de laatste Sabbath, Japie het lichtje had zien branden achter de gesloten gordijnen, en binnenglurend, de slager had betrapt in zijn goddeloos bedrijf! Natuurlijk had hij, in volle geloofsijver, zonder een zweem van aarzeling, de Rebbe van zijn ontdekking op de hoogte gesteld, die was Meyer gaan dreigen en berispen, en nu had Moosje zich gewroken door Japie midden in school 'verrader' te schelden.

Leentje wist niet, hoe ze erover oordelen moest. Vader gaf Japie groot gelijk, maar moeder had niemendal gezegd en een beetje bedroefd gekeken...

Met haar boek onder de arm liep ze zwijgend voort naast de beide broertjes, terwijl Japie Maup allerlei bijzonderheden vertelde over de vechtpartij.

'Hij is veel sterker dan je zo zou denken. Maar ik kreeg hem juist te pakken in zijn haar, toen hij zich met alle kracht omkeren wou. Ik zat al boven op hem, zie je. 'k Had een hele bos haren in mijn hand.'

Leentje dacht er onderwijl over na, welk boek ze vragen zou, als de streek, die ze uithalen gingen, gelukt was.

Ze zou in elk geval maar heel kort in de winkel blijven, toch geen rust hebben, voor ze veilig en wel weer op straat stonden. Als ze maar geen kleur kreeg, terwijl Japie dat zei van haar boek. Voor het winkelraam had ze twee zien liggen, waarvan haar de titels zeer aantrokken. 'Het Geheim van een Adellijke Russische Familie' en

'De Kroon met de Karbonkelstenen'. Ze trokken haar aan, voor zover een nieuw boek haar aantrekken kon. Ze zag er eigenlijk altijd een beetje tegen op, er een te beginnen, voelde zich te zeer gehecht aan het oude, dat ze juist gelezen had, aan de mensen, van wie ze pas afscheid had genomen, ook vast overtuigd, dat ze zo'n mooi boek toch niet weer terugkrijgen zou. Maar zij wist ook al wel uit haar ervaring, was die eerste weerzin maar overwonnen, dan vond ze gewoonlijk het nieuwe verhaal weer het mooist van alles dat ze ooit gelezen had en wonderlijk snel had ze dan ook weer haar leven in dat der nieuwe personen vastgeweven!

Ja, ze zou maar zo gauw mogelijk dat van de Russische Familie vragen, dan waren ze dadelijk de winkel weer uit. Want wat Japie ook zeggen mocht, 't was toch slecht, 't was bedriegen, 't was bijna stelen! En dan die oude juffrouw Bol, zo'n goed mens. Altijd even aardig, nooit vroeg ze haar meer dan vijf centen voor een boek, al had ze het drie weken gehouden. Soms gaf ze haar nog een balletje op de koop toe. Eens had ze er geschuild voor de regen en een kopje thee gekregen. Neen, 't was echt lelijk, wat ze gingen doen. Zou ze maar niet liever teruggaan?

Maar Japie zou haar zeker heel erg uitlechen, en dan... dan zat ze morgen zonder boek! Ze had er nu toch al zo vast op gerekend.

'Jaap, wat zal je nu precies zeggen, zo meteen tegen juffrouw Bol in de leesbibliotheek?'

'Dat moet je maar afwachten, hoor!'

Er was een ingehouden overmoed in zijn stem, die Leentje even met wantrouwen naar hem deed opzien.

'Ja maar, je moet juffrouw Bol niet voor de gek houden, je moet niets uithalen, hoor!' drong ze angstig.

'Och meid, zanik niet zo,' weerde hij af.

Ze waren er. Voor het smalle armelijke toonkastje bleven ze even stil. Tussen vale kleurpotloodjes, stoffige zakportefeuilletjes en geelversleten modejournalen had Leentje met een oogopslag de 'Russische Adellijke Familie' ontdekt. De Karbonkelstenen echter waren weg. Gelukkig, nu wist ze dadelijk, wat ze kiezen zou, nu kon het niet lang duren, Japie stond al op de stoep, ongeduldig, de deurknop in de hand, Maup zou buiten wachten.

Terwijl Leentje langs hem heen de winkel binnenging, onder 't dof-rinkelend belletje door, kreeg ze ineens een benauwd voor gevoel, daar haar 't bloed naar de wangen joeg, van wat even later dan ook werkelijk gebeurde. Japie's hand duwde haar met een vaartje vooruit, tot vlak voor de toonbank en tegelijkertijd zag ze, benauwd naar hem omziend, de ondeugende flikkering in zijn ogen, — en daar vloog hij lachend de winkel uit, het stoepje af, dat de bel als razend te keer ging en liet haar alleen en beduusd voor de toonbank staan. Buiten zag ze hem en Maup als Indianen dansen en grijnzen.

Over de toonbank heen, boog 't goedge oude mensje, een beetje suf, niet helemaal snik, zich naar Leentje toe.

'Ben je daar al weer, Leentje, je bent er toch vanmorgen pas geweest!'

Vergeefs trachtte Leentje het eerste ogenblik te antwoorden. Ze moest eerst even bekomen. Ze keek hulpeloos naar het witte zondagsschortje, dat juffrouw Bol droeg op haar grijze rok, — tuurde even de open deur in, de huiskamer binnen, eindelijk piepte ze benauwd haar leugentje uit, meteen het boek, dat in de stijve greep van haar vingers bijna kleven bleef, op de toonbank schuivend.

'Ik wou graag een ander boek, — dit had ik al vroeger gelezen.'

'Wel wat je zegt!' zei juffrouw Bol, lijsig, kippig het boek vlak onder haar ogen houdend, 'jij kan er wat mee, kind! Vindt je moeder al dat lezen maar goed, kind?'

Ze praatte maar zo wat in zich zelf, wachtte geen antwoord, trachtte prevelend de titel te ontcijferen, maar 't lukte niet, want ze had haar bril vergeten.

'Hoe heet dit boek, kind? Dan zal ik het effetjes doorhalen in het winkelboek.'

Ze sloeg onhandig een viezig kasboek vol vette potloodkrabbels en doorhalingen open, vaag dwaalden haar bevende vingers langs de rijen titels, van boven naar beneden, blad na blad.

'Ik had het al eerder gelezen,' herhaalde Leentje, schor, bang dat juffrouw Bol haar niet verstaan of niet begrepen had, 'het heet "Het Kasteel Montmorency". En nu wil ik graag "Het Geheim van een Adellijke Russische Familie", dat ligt daar, in de etalage, want

dit heb ik al gelezen, vroeger al, dus of ik niet voor hoeft te betalen, en of ik dat andere dan hebben mag voor 't zelfde geld.'

Ze voelde haar huid onder haar kleren gloeiend prikkelen van benauwdheid, de schaamte rood op haar gezicht, — wat moest ze beginnen als juffrouw Bol vroeg, wanneer ze dit dan eerder had gelezen en 't nazocht in haar boek? Maar ze kon toch niet meer terug. Gemeen van Japie om weg te lopen en nu met Maup te staan treiteren daar voor het raam. Altijd samen tegen haar, maar als Japie Maup plagen wou, dan wist die wel bij haar te komen en dan hielp ze hem ook.

En juffrouw Bol die maar zoeken bleef, met haar trillende witte vinger, bijna grijs leek die vinger, langs de kolommen vette potloodkrabbels in het boek. Wat duurde dat lang, wat woog die stilte onverdraaglijk.

'Moeder vindt eigenlijk niet goed, dat ik zoveel lees, ze zegt dat ik liever kousen breien moet, maar ik kan nog niet goed breien.'

Wat mal klonk dat! Juffrouw Bol had haar immers niets gevraagd.

Maar belangstellend keek de oude vrouw op, haar vinger als een schildwacht achterlatend op het blad, daar waar ze gebleven was.

'Wát zeg je, kind, kan je nog niet goed breien? Hoe oud ben je dan?'

Een zenuwachtig lachje trok over Leentje's gezicht. Ze antwoordde niet. Schichtig keek ze de half openstaande huiskamerdeur binnen, daar hoorde ze bewegen. Als nu maar de broer van juffrouw Bol niet kwam, die door de week nooit, maar wel een enkele maal op zondag in de winkel hielp, — want dan kwam het uit, dan kwam alles uit en o, dan sloeg hij haar misschien halfdood, hij was zo sterk, of hij gaf het aan bij de politie, nog erger, nog veel erger! Als hij haar dan nog maar liever halfdood sloeg!

Maar een fel gesputter van vlees in een gloeiende pan en sterke bakwalm leidde juffrouw Bol's aandacht af. Leentje rook het ook en gaf er zich met een griezelige rekenschap van, dat het misschien wel spek was, dat daar stond te braden!

'En wat wou je dan nog hebben kind?' vroeg juffrouw Bol, het winkelboek eindelijk maar dichtklappend, ineens ongeduldig, blijk-

baar verlangend weg te komen. 'Nou niet zo lang kiezen hoor, en dan in 't vervolg maar wat beter uit je ogen kijken. 't Is zondag, 't is rustdag, wat denk je wel?'

Leentje schrok van de plotselinge wrevel in haar stem - 'sluit dan op zondag' dacht ze vinnig - maar ze was ook blij, omdat ze nu niet over haar breien door praatte. Toch weer die steek van berouw, om wat ze deed. En voortdurend de angst dat het uitkomen zou en een verlangen weg te zijn, uit de winkel, 't stoepje af, veilig buiten onder de bomen, waar het langzaam aan te schemeren begon.

Ze noemde nog eens de titel en juffrouw Bol nam eindelijk het boek uit de winkelkast, schreef met moeizame hanepoten de titel af, 'Het Geheim van een Russische Adellijke Familie' en reikte haar het smoezelig deeltje, ruig van los-ingeschoven bladen, in de gretig uitgestoken hand.

Keek ze nu nog zo kwaad? Neen, ze lachte weer en knikte haar goedendag.

'Leer jij maar gauw kousen breien, hoor Leentje.'

Leentje zei niets, het beduimelde boek, haar schat voor morgen, nu veilig en vast in haar bezit, met een gemengd gevoel van verluchting en berouw in zich, rende ze bijna de winkel uit, als kon ze op 't laatste ogenblik nog vastgegrepen en tegengehouden worden.

Waar waren nu Japie en Maup ineens gevlogen? De boze woorden van verwijt, die ze naar ze uitstoten wilde, de zenuwachtige tranen van woede en berouw, die ze plotseling kroppen voelde, werden haar als in de keel teruggedreven, ze zag nergens de jongens. Flauwe apen, schold ze halffluid in een zenuwhik, nu nog weggelopen ook. Maar de zoete avondval onder de bomen, wier hoge toppen plechtig ruisten in 't gulden licht, waardoorheen een luchtige wind opsteken kwam, de zuivere lucht na de benauwde atmosfeer binnen in het winkeltje, kalmeerden haar wonderlijk, haar boosheid slonk ineens weg, de tranen droogden nog voor ze waren geschreid en toen ze in de verte haar broertjes zag staan in gezelschap van een andere jongen, was ze eigenlijk blij, dat ze door de aanwezigheid van die ander ontslagen was van de plicht, Japie zijn lelijk gedrag te verwijten.

't Was Leendert Vleeschhouwer, een kameraadje van het Joodse school, die met uitdrukkelijke gebaren en grote-mens-achtige woorden iets stond te vertellen.

'Zo waar als ik het leven heb,' verzekerde hij. "t Is een gesjmadde Jood! En hij is getrouwd met een Christenvrouw. En hij heeft een sigarenwinkel achter 't plantsoen. En al het gajes koopt bij hem!'

Leentje luisterde ineens gespannen. Een gesjmadde Jood! Een die zich had laten dopen, die tot de anderen, die zo vaak de vijanden waren, overgegaan was. Die met een der hunnen was getrouwd en nu in hun kerken kwam. Hoe was het mogelijk? Zou hij nu ook spek eten en roken en reizen op de Sabbathdag?

Ze vroeg het de lange Leendert Vleeschhouwer. Die lachte, zwaar als een man.

'Maar natuurlijk, die doet alles, die is nu immers een goj. Spek en alles eet hij. Verleden week kochten ze aal aan de deur, Saar heeft het zelf gezien!'

'Wat een schurk,' zei Japie met kalme overtuiging.

'Maar zien dat je 't aan hem kunt,' riep de lange Leendert triomfantelijk, 'een uur in de verte kan je 't zien aan zijn grote, kromme neus,' en hij voegde er met argeloze trots bij: 'veel meer dan aan mij.'

'Aan ons zie je 't ook niet,' ijverde Maup, 'wij worden overal voor Christenkinderen aangezien, is 't niet waar, Jaap?'

'Ja,' zei die, 'laatst nog!'

'Je zult 't altijd beleven,' zei Leendert wijs, 'die 't niet willen weten, daar kan je 't juist aan zien. Ken je Samson, die aan de gasfabriek is, op 't kantoor? Hij is niet gesjmad, maar klokvrij-, komt nooit in sjoel, geen God of gebod, wat ik je zeg, Jom-Kippoer niet, en nooit. De kinderen gaan op Sjabbes naar school, lopen zondags in hun beste kleren. Zoals je 't aan die allemaal kan zien! De een al erger dan de ander. Net lekker, zegt mijn moeder altijd!'

Leentje kende de Samsoms wel. Ze wist, dat ze 'klokvrij' waren, maar 'vrij' waren er tegenwoordig zo veel. Meer vrijen dan vromen, zuchtte moeder vaak! Daar moest je oom Izak over horen! Maar een vrije Jood was toch nog heel, nog heel wat anders dan een gedoopte Jood. Ineens voelde ze een nieuwsgierigheid, de gedoopte

Jood te zien, zoals ze een zeldzaam, monsterachtig dier had willen zien.

‘Woont hij hier ver vandaan?’

‘Achter ’t plantsoen zei ik toch,’ antwoordde Leendert, die nooit veel geduld had met meisjes.

‘Willen we hem gaan kijken?’ kwam ze aarzelend, van de een naar de ander opziend, niet wetend hoe het voorstel opgenomen zou worden.

De jongens vonden het dan ook nogal dwaas—‘wat viel er nu aan die vent te zien’—, maar toen voelden ze dezelfde nieuwsgierigheid, als naar een zeldzaam en monsterlijk dier, in zich opkomen.

‘Laten we, zeg,’ stelde Leendert voor.

‘Ik wil wel,’ kwam Maup gretig, nu Leendert het eerste woord had gezegd.

De zon was nu bijkans ondergegaan—, van de boomtoppen het gulden daglicht weggetrokken, maar overal kwieterden blijde vogels, nu de hitte van de lange dag geleden was. En de mensen die op straat wandelden gingen kalmer verademend, de laatste uren van hun rustdag nu werkelijk genietend, niet in de prikkelbare teleurstellingsstemming van de lome hete zondagmiddag.

In Leentje was het als lag het geval van even tevoren uren achter haar, als was het plotseling verkrompen en verbleekt—haar eigen valsheid, Japie’s laf weglopen—in de angstige gloed van de grote zonde, waarvan ze zoëven vernomen had.

Tussen Japie en Leendert verder slenterend, voelde ze geen zweem van boosheid meer, maar wel een innig en zoet besef van saamhorigheid, zoals ze dat soms vrijdagsavonds thuis hebben kon. Zoals ze nu liepen, alle vier, was er een band, die hen bond, waar de anderen, ook al waren ze vriendelijk, al waren ze nog zo welgezind, toch buiten moesten blijven, en die de gesjmadde Jood met zijn eigen hand verbroken had.

Ze spraken niet veel, de avond stemde hen vredig. Japie scheen gestild na alles wat hij die lange dag had uitgehaald en ging zacht fluitend, nu en dan als gedachteloos even de hand op haar schouder leggend, naast haar voort. Door dorpse straatjes, waar de mensen op hun stoepjes zaten, wandelden ze kalm pratend, langs de kerk

om bereikten ze het plantsoen; de heliotroop stond daar hevig te geuren in de naderende schemer, de rode gloed der geraniums ging al te loor in het lage gras, dat door een ronddraaiende sproeier als met regenstof werd gedrenkt, zodat het zacht klapperend ruiste.

'Daar is het,' wees Leendert.

In een kleine sigarenwinkel waar 't licht al brandde, blijkbaar pas geopend, blinkend van vernis en verguld aan kozijnen en opschrift, een pot met bloemen onder de boog van lege sigarenkistjes achter in de etalage, zagen ze, naast blinkend bruine toonbank, waar een aansteekvlammetje eenzaam brandde, weerkaatst in nikkelen knijper, de man op zijn stoel de krant zitten lezen. Tussen zijn dikke lippen hield hij een sigaret. Hij had een week-gekromde neus, dikke, blauwgeschoren wangen, een vlezige kin en zag er welgedaan en zeer tevreden uit.

'Daar heb je hem zelf!' fluisterde Leendert, zich impresario voelend, een stap naar voren doende, wijzend uit donker op de man, die rustig in 't licht zat.

Jaap had zijn ene arm om Leentje's schouders, zijn anderen om Maup's hals geslagen. Zo keken de drie kinderen zwijgend naar de gedoopte Jood als naar een griezelijk, verfoeilijk monster.

III

'Tien,' zei Clasiën de Vries, die de beurt had willen hebben.

'Hè nee, tien is veel te gauw gedaan, vijftentwintig,' snierpte Trientje Groot, die de beurt gekregen had.

'Vijftien,' besliste juffrouw De Boer, met haar harde gebiedende stem. Ze had vooraf op haar horloge gekeken. Voor vijftien was er juist nog tijd genoeg.

'Wie een taak voor thuis hebben, doen niet mee. Die beginnen maar vast. Heb jij een taak, Leentje Levisson?'

'Nee, juffrouw, moeder had immers gevraagd...'

'O ja, jawel,' sneed juffrouw De Boer de mededeling af.

'Mag 'k dan meedoen, juffrouw?'

'Dat is weer eens echt een vraag voor jou. Ik zeg, wie een taak

heeft mag niet—jij hebt geen taak—, dat is toch duidelijk genoeg, zou ik zeggen.'

Ze wenkte haar minachting over Leentje's domheid in een mondvertrekking naar Wiesje Tak, het kind uit de grote drogisterij, wier vader diaken, en die zelf haar deftigste leerling en haar lieveling was. Wiesje vertrok haar bleek mondje in een nuffig lachje.

De meisjes die meededen, schoven bij elkaar, breiwerk in de hand. Wie een pen af had, moest zeggen 'houd-de-molen'—, het kind dat 'de molen hield' moest die uitroepen optellen en tot haar, die de vijftiende pen voltooide, zeggen 'houd-'m-zelf', die was daarna aan de beurt.

De overige kinderen mochten zelf niet tellen, ook niet in gedachten, ze mochten ook niet opzettelijk vlug of langzaam breien, 't moest eerlijk toegaan en een verrassing zijn.

In de hitte breiden ze met driftige ijver haar pennen af—, de stalen naalden waar de zon op sprankelde vloeiden zilver-wit uit in 't snelle op en neer gaan. De meisjes die een taak voor thuis hadden, breiden ontevreden, traag als zaten ze te kieskauwen, met jaloerse blikken naar 't bevoorrecht kringetje.

'Houd-de-molen'... 'houd-de-molen'... 'houd-de-molen,' klonk het telkens jachtig, in gretig wachten op het 'houd-'m-zelf'.

'Jij hebt geteld,' brak Trientje's driftig uitvallen ineens de vredeheid. Ze boog zich naar een meisje, dat gluisperig langzaam zat te breien, met een sluwe rondblik langs de breikousen der andere meisjes, hopeno dat haar 'houd-de-molen' de vijftiende zou zijn.

De aangevallene verweerde zich—, enkele der anderen kozen over en weer partij, maar een klein ineengedoken kind, met zo koortsachtige haast breiend, dat ze er van heen en weer schudde op haar stoel, stootte plotseling buiten adem haar 'houd-de-molen' uit. 'Houd-'m-zelf!' riep Trientje triomfantelijk—want het kleine meisje was haar zusje en de andere was nu lekker gefopt. Dat kwam van vals doen.

'Mogen we nog even met tien, juffrouw?' vroeg Trientje's zusje, een bloedrood gezichtje naar de hoge stoel opheffend.

Juffrouw De Boer keek weer op haar horloge. 'Neerleggen,' klonk haar bevel. 'Er Ruist langs de Wolken.'

Meteen zette ze zelf het gezang al in.

De meisjes hadden nauwelijks tijd gehad, hun gezicht in de plooi te trekken en zongen ruw-weg, op goed geluk af, de oud-bekende woorden mee.

Zonder overgang liet ze daarna dadelijk op het lied het slot-gebed volgen.

'... en ik dank U, dat Gij ook heden weer het werk onzer handen in Uw eindeloze goedheid hebt willen zegenen, o Heere-, Amen.'

Alsof het deksel van een pot-vol-rumoer werd afgelicht, die al lang had staan dreigen met overkoken, zo barstte onmiddellijk na dat 'amen' uit alle hoeken van het warme, volle vertrek, onder de lage zoldering, het joelen en praten los. Terwijl de meisjes met rappe vingers hun rommeltje bergden, snaptten haar monden elkaar afspraken toe. Jeltje Bruinsma, een sterke meid met helle ogen en rood haar was jarig, een paar der anderen zouden bij haar komen spelen. Onder het gebed al had ze zitten wenken tegen Fietje, wat een pret ze straks hebben zouden.

'Mogen we weggaan, juffrouw?' Het verlangen om weg te komen, de zonnige straat op, dreef haar lichamen vanzelf in de richting der deur, maar ze dorsten toch niet werkelijk gaan zonder toestemming.

'Even wachten..' gebod de juffrouw, 'Leentje, kom hier.'

Ze wenkte het kind naar haar hoge stoel.

Hoogrood van zenuwachtigheid, de voetjes gehoorzaam naast elkaar stond Leentje er al, schriel in het donkerblauw jurkje, waarop de twee gladde, bruine vlechtjes met zwarte strikjes afhingen—en angstig voor wat ze wel wist dat er komen ging, hief ze het gezichtje naar de juffrouw op.

Moest ze nu toch weer zeggen, wie er onder 't bidden de ogen niet dicht gesloten hadden? Ze dacht juist, dat de juffrouw haar van die hatelijke taak ontheffen ging, in drie dagen al had ze niets gevraagd. En nu ineens toch weer. En ze had er ditmaal juist in 't geheel niet op gelet. Ze had heel wat anders aan het hoofd. De juffrouw moest het maar eens weten! Toch was het haar niet ontgaan, dat Jeltje Bruinsma niet opgelet had en gewenkt naar Fietje Groot, maar ze zou het niet zeggen.

'Nee, ik zal het heus niet zeggen,' – wenkte ze geruststellend naar Jeltje, die haar dreigend aankeek met haar helle ogen, – 'je moest ook het hart eens hebben,' seinden de ogen haar terug, zo duidelijk en minachtend, dat Leentje zich niet eens edelmoedig kon voelen.

'Wie hebben er alzo gekeken, Leentje, onder 't bidden?' vroeg de juffrouw, het linkeroor, waaraan ze een weinig doof was, naar haar toe neigend, een ongewone zoetsappigheid in haar stem.

Fietje Groot's ogen smeekten, die van Jeltje bleven dreigen. Achteraan verried nog een ander gezicht zich duidelijk schuldig aan wat Leentje niet eens opgemerkt had. Plotseling besloot ze, die zou ze verklikken, want als ze zei 'niemand', dan geloofde de juffrouw haar toch niet. Er was er immers altijd minstens één, die stilletjes rondkeek onder 't bidden.

'Doortje Wijnberg, juffrouw.'

'Alweer,' hoonde de juffrouw.

'Niet waar,' hilde Doortje als op commando.

'Wel waar, juffrouw, 'k heb het zelf gezien,' ijverde Doortje's buurvrouw, die nog een oude wrok tegen haar had.

Een gierend joelen volgde, – zelfs de juffrouw lachte even, achter haar hand. Die lapte pas lekker zich zelf er bij!

'Jij verkapt je-zelf al, Neel,' constateerde de juffrouw kalm. Woedend, beschaamd, zich belachelijk voelend en niet wetend waar zich te bergen, keek Neel pruttelend voor zich.

'En wie nog meer, Leentje?'

'Verder geen mens,' jokte Leentje.

Jeltje en Fie keken verlicht. Maar de juffrouw bouwde spottend na.

'Zo, verder geen mens. Nu heb ik vandaag juist zelf eens gekeken. Bedriegen mijn ogen mij, of hebben Jeltje en Fietje onder 't bidden iets veel ergers gedaan dan rondkijken alleen..., hebben ze misschien ook tegen elkaar gelachen?'

De beide schuldigen wisselden een wanhopige blik, sloegen dan in afwachting de ogen neer. Ook Leentje, vuurrood naast de stoel, dorst niet opzien, zich niet verroeren. Boven haar snerpde de stem van de juffrouw boze woorden naar haar toe.

'En jij, lelijke jokkenaarster – om maar niet iets ergers te zeggen –

heb jij thuis niet geleerd dat liegen een hele grote zonde is? Liegen en ongehoorzaamheid! Nee, ga alsjeblieft maar niet huilen, die tranen kennen we! Krokodilletranen!' Even hield ze op. 'Wie heeft de week?'

'Ik juffrouw,' stak Wies van de deftige diaken haar vinger op, in blijde hoop voorvoelend wat er volgen moest.

'Zo, jij Wies,—ga jij dan maar naar huis, dan kan die bedriegster hier vandaag opbergen voor haar straf. En Jel en Fie,—denk eraan, als ik je weer snap,—dan krijg je elk twaalf naadjes straftaak en een briefje mee naar huis voor je vader. Jou zal ik maar geen briefje meegeven,' voegde ze er minachtend naar Leentje bij, die stil te snikken stond naast de stoel.

Jel en Fie lachten grinnkend tegen elkaar met brede monden, de ogen vol vrolijkheid na de angst van één ogenblik.

Doortje en haar buurtje wachtten nog even af wat de juffrouw over haar besluiten zou, maar de juffrouw haalde het haakwerkje al uit, waar ze zich gewoonlijk na schooltijd mee bezighield en toen verdwenen zij ook maar gauw met de overigen de deur uit, de trap af en beneden de straat op.

Leentje schreide niet langer, ze wiste zich de ogen af en begon te ruimen,—ze moest dan daarna nog bijvegen, luchten en matjes-uitschudden ook—de eerste ogenblikken leek alles doodstil, na 't rumoer van daareven,—maar dan hoorde ze hoe nu langzaam-aan nieuwe, fijnere geluiden het ruwe gerucht vervangen kwamen; in de boom naast het huis, waarvan de groene takken plat lagen tegen het raam, zacht-tintend met tere schaduwveegjes door het matglas der onderste ruitjes, joelden vrolijke mussen, een jong hondje kefte beneden in het tuintje van de bureu, een man met pruimen riep loom en moedeloos in de warmte,—orgeltonen kwamen uit de verte dromerig de karig-open ramen in. Het was herfst, gouden, milde herfst, elke dag wazig blauw, bladstil, geurig van bedauwde vruchten, van paarse en gouden bloemen in weelderige overvloed.

Leentje was eigenlijk blij dat ze hier alleen achterbleef in afleidende bezigheid, die toch niet meer dan haar halve aandacht vroeg, zodat ze nu nadenken kon en tot zich zelf komen omtrent het benauwde geheim dat ze binnen in zich droeg, maar met de juf-

frouw alleen voelde ze zich, nu meer dan ooit, beklemd en ongemakkelijk.

Die zat daar weer zo streng en stijf op haar hoge stoel naast het tafeltje, de mond stroef toegenepen en Leentje voelde in de blik, waarmee ze haar naaogde, telkens als ze een mandje of doosje naar de kast droeg, behalve wantrouwen of ze haar werk wel goed zou doen, en na-verwijt om haar misdrijf van zoëven, ook die minachting, die ze zo goed kende, als van een hoger wezen voor een lager. Maar ze zei niets, de juffrouw, en liet telkens de koele blik uit haar groengrijze ogen teruggaan naar het haakwerkje in haar hand.

Ze was in 't zwart, met een zwart schort en aan een zwarte band om haar middel, een schaar, die dof afhing langs haar zwarte rok, — wit was alleen het randje van haar boord dat eng de schrale hals omsloot. Boven dat boord trok ze haar kin deftig, ze wilde graag deftig zijn, ze hield met alle macht haar beroep van breischoolhoudster, haar stand, zich zelf in ere. Ze had wel graag 'handwerk-onderwijzeres' geheten, maar tot een diploma had ze het nooit kunnen brengen, in haar tijd en in haar kring kwam dat nog zo niet voor. Niet dat ze trouwens rechtstreeks dat diploma begeerde, — er was maar al te licht een reukje van modernisme, van wereldsheid aan, maar de wereld vroeg er eenmaal naar en wie was er die niet, hoe weinig ook, voor de wereld uit de weg ging?

Nu trachtte ze door strenge en deftige stijfheid te vergoeden, wat ze aan bevoegdheid te kort schoot, ten einde haar schooltje in aanzien bloeiende en het inkomentje op peil te houden, waarop ze met haar moeder teren moest. Ze leefden eenvoudig, — maar ze aten alle dagen vlees, ieder een zuinig schijfje van de koude rollade, die elke zondag tegen bederf drooggebraden en voor een week berekend werd. Geen van beiden hielden ze van vlees, maar ze kochten het, omdat alle-dagen-vlees tot hun stand behoorde, en ze aten het, natuurlijk, als ze het eenmaal ingeslagen hadden. Aan alle-dagen-vlees hielden ze vast als aan een symbool van hun voornaamheid.

Vader was koster bij de afgescheiden kerk geweest, — aan zijn voorbeeldig gedrag dankte moeder haar pensioentje. Ze kwamen nu nog wel soms bij de ouderlingen van vaders kerk aan huis, en de nieuwe dominee had ze een vriendschappelijk bezoek gebracht, na-

tuurlijk om vaders nagedachtenis, en om haar, die vaders deftigheid geërfd had! Moeder was een best mens, maar geen dame. Ze moest telkens als een kind op alles gewezen worden...

Juffrouw De Boer voelde zich met nadruk uitverkoren, — ze verafschuwde de modernen in alle graden en schakeringen, ze verfoeide Rooms en ze had een diepe minachting voor Joden.

Toen dan ook indertijd Leentje's moeder voor haar dochttertje plaatsing was komen vragen, had ze maar niet zo dadelijk erin toegestemd een Jodenkind, het eerste, op school te nemen! Ze had het zelfs een dag in beraad gehouden, niet alleen om juffrouw Levisson te vernederen en dadelijk te laten voelen, wie ze vóór had, maar omdat ze toch niet, zonder haar eigen moeder erin te kennen, tot zulk een stap besluiten wilde.

Doch 's middags aan tafel had haar moeder gezegd — wat zij ook zelf al had gedacht, maar wat moeder maar liever uitspreken moest — dat geld geld bleef, van wie het dan kwam.

En Leentje's ouders waren nette, heldere mensen, voor Joden — dan — altijd, dat wist ze van hun gemeenschappelijke schoonmaakster, en goed van betalen, zei de melkboer, en een mooie zaak — je kon nooit weten of je er niet eens voordelig een oud dingetje kwijtraken kon, en, Joden waren ook mensen, je mocht ze niet verstoppen en elk kwartje was er een, en wie weet, was 't geen zegen voor de ziel van het kind, — Gods wegen waren immers wonderbaar — schoon een Jood nog verstokter dan een heiden was!

En juffrouw De Boer had toen zelf met trots verteld dat juffrouw Levisson op de roep van haar school was afgekomen, en dat Leentje nergens had kunnen leren breien, zo wat broddelen niet meegerekend. En 't school van dat mens met die bochel ging zo achteruit, had ze gehoord, — en elkeen wou zijn kind toch niet bij de nonnen doen, die afgoden — dienaressen, die kwezels, die nog altijd haar ergste concurrenten waren. Want ze vroegen maar twee dubbeltjes en zij wou 't niet minder dan voor een kwartje doen.

En ze had haar moeder ook verteld, hoe ze juffrouw Levisson afgescheept had, en gezegd dat ze 'haar verzoek in beraad nemen zou', — en hoe giftig de dikke Jodin toen geworden was, al had ze gelachen en niets laten blijken, — natuurlijk niet, dan zou ze 't onhandige

wurm immers helemaal niet hebben genomen.

't Kind zelf, had ze er nog bijgevoegd, leek haar zo kwaad niet, een min dingetje, wat suf, maar wel gewillig, zij zou haar gauw genoeg een kous leren breien—nablijven maar, desnoods alle dagen, als 't niet anders ging,—zij had de tijd, ze was in haar eigen huis, want dat 'niet kunnen' was maar malligheid, alles luiheid en onwil, Willen is Kunnen, en dan kon ze tegen de winter flink poot-aan spelen voor de diaconie! Want als haar moeder er op rekende, dat ze altijd 'voor eigen' breien mocht, dan kon ze nog van een koude kermis komen!

Zo dus juffrouw De Boer Leentje zonder veel tegenzin op haar school had genomen, Leentje zelf was er met de grootste afkeer heengegaan.

Voor de nonnen was ze bang geweest,—in hun vlekkeloze kleren, door de zelfbewuste nederigheid van haar blik, leken ze haar de zelfbewuste vlekkeloosheid-zelf, ja, van een angstwekkende volmaaktheid. Ze konden natuurlijk alles, het was uitgesloten dat ze ooit een steek zouden laten vallen of knoeien in teen en hiel. Wat zouden ze haar diep minachten, zo zij onder hun koele, rustige ogen te broddelen zat. De nonnen beangstigden haar,—maar voor juffrouw De Boer had ze een afkeer gevoeld, van de eerste ontmoeting af, een bijna lichamelijke afkeer,—voor haar, voor haar kamer met de trijpen stoelen en houten stoven, voor het kastje, waar theepotjes en glaasjes en potjes stonden achter de smalle ruitjes-deurtjes,—het kastje, waar de juffrouw nog gauw even moeders aandacht op gevestigd had, gevraagd hoeveel het waard kon zijn—voor de dikke oude vrouw in de leren stoel, die niets zei en door haar bril naar haar keek, als was ze een wonderbeest,—en in een vlaag van heimwee had ze toen ineens haar vorige breischool voor zich gezien, vermooid door haar verlangen, als een verloren paradijs van goedmoedige huiselijkheid, waar ze werkten rondom een tafel met theeblad en elk kind zijn eigen kopje had.

Hier die langwerpige bovenkamer, laag van zoldering, krakerig de ongelijke planken vloer, vaalgrijs de wanden, overal gebroken door deuren van kasten en voormalige bedsteden, die nu niet meer sluiten wilden, de matten keukenstoelen in ongezellige rijen, geen

tafels, hier en daar een taboeret, om kluwenbak of speldendoos uit de hand te zetten, — en de onderhelften der ramen van matglas, als in het fijne school. Kale ijzeren petroleumlampen, zonder kap, vale schaduwen werpend op de wanden in grondverfkleur, een lange kachel als een bars, zwart spook...

Dan de meisjes, die op haar neerzagen, haar nu eens schuwden, dan weer uitvroegen, die ze bij haar thuis niet noden mocht, bij wie ze ook niet werd genood, — die ook wel eens vriendelijk waren, vooral de dagen na haar twaalfde verjaardag, toen ze op Jodenkoek had getrakteerd, maar met wie ze toch nooit vertrouwelijk kon zijn, daar zij ze voelde anders dan zij zelf was, daarbij altijd bang voor mogelijke plagerij, nimmer geheel op haar gemak, voortdurend ook onder de druk van hun handigheid en grotere lichaamskracht, waarbij ze zich zelf zo stuntelig en tenger vond.

En toen juist al dat pijnlijke en overgevoelige door gewoonte ging afstompen en verdwijnen, toen was het andere, het veel erger gekomen...

Een benauwde kramp trok Leentje door de leden, een beverig wee gevoel in haar buik, zoals ze wel had wanneer ze een trap opliep of ineens onder het touwtjespringen, — en haar vingers, die een vaal vloerkleedje omgrepen hadden, dat ze uitschudden ging, werden slap in plotselinge machteloosheid.

Even was ze het vergeten geweest, nu was het er weer, al de onrust, het innerlijk wroeten, dat ze niet beheerste en niet begreep, de bange schaamte, de wroeging om wat daar in haar, buiten haar om was geschied.

Het verlangen weg te komen, alleen te zijn, aan zich zelf overgelaten tot klaarheid en inzicht te kunnen komen, schonk haar matte vingers hun kracht terug, — ze duwde alle gedachte aan wat haar zoëven verlamd had met geweld van zich af, nog dit éne kleedje, nog die laatste pluk draadjes en pluïsjes daarginds onder de stoel en ze zou mogen vragen of ze heengaan kon. Dan moest de juffrouw nog even alles nazien — ze zou wel zorgen dat er niets ontbrak — en dan gauw weg.

Maar juist op het laatste ogenblik kraakte de deur open en de oude juffrouw De Boer kwam de lege kamer in met een papiertje,

een rekening blijkbaar in de hand. Verwachting Wiesje te zien—ze wist altijd precies wie de week had,—‘de school’ was het voornaamste onderwerp van haar dochters gesprekken,—hield ze een vriendelijk lachje op haar gezicht gereed, maar nu ze Leentje bemerkte, trok dat dadelijk weg en ze ging naar haar dochter, die ze ’t papiertje overreikte, fluisterend vragend waarom Leentje aan het opruimen was, daar Wiesje toch de week had.

Leentje had ook niets gezegd—wie binnenkomt moet groeten, dacht ze, koppig-vijandig—ze ving iets op van ‘bedriegen’ en ‘ongehoorzaam zijn’ en zag het oude mens haar hoofd schudden, met een misprijzende blik, maar ’t deerde haar niet.

Al wat ze verlangde was, dat het mens weg zou gaan,—want eerder kon zij zelf geen verlof tot vertrekken vragen,—het was immers streng verboden, in de rede te vallen of te storen, als ‘de juffrouw in gesprek was’—dan kwam er nog geen eind aan haar gevangenschap, nog geen begin aan haar vrijheid, dan mocht ze nog niet zich zelf en haar benauwenis toebehooren.

Maar de twee vrouwen bleven fluisteren en smoezen, de dikke oude in nederig afwachten opziend naar de magere jonge, die haar portemonnaie uit haar zak haalde en de rug naar Leentje kerend, geld begon te tellen, de munten voorzichtig geruisloos uitleggend in haar schoot, beiden met steelse blikken naar het kind, dat ze toch vooral niets zien of horen zou. ‘t Kan mij nog al wat schelen, dacht Leentje, wat ze uitvoeren, maar ze voelde toch even pijn, omdat ze haar zo openlijk en vijandig buitensloten. Ze ving kleine metaalklankjes op, het geld gleed neer in de hand van de oude vrouw, die de rekening weer tussen de vingers hield geklemd. De beide vrouwen zwegen even.

‘Nu zal ze wel weggaan,’ dacht Leentje, maar dat gebeurde niet. Opstandigheid, woede, de altijd smeulende afkeer laiden in haar op, rood naar haar hoofd,—ze wilde niet langer wachten, ze was klaar, ze waren toch niet de baas over haar, wat dachten ze wel? Ze deed een stap naar voren.

‘Mag ik weggaan, juffrouw?’

De juffrouw stramde haar bovenlijf in de schrale, zwarte blouse, keek hoog van onder haar gefronste wenkbrauwen.

'Ik spreek, Leentje.'

'Ze zegt geen stom woord,' dacht het kind, maar dorst het niet zeggen.

'k Zou liever maar mijn beurt afwachten, als ik jou was, na dat van straks,' maande de oude juffrouw.

Leentje bleef zwijgen.

Juffrouw De Boer keek kritisch het vertrek rond.

'Moet die stoel daar zo blijven staan?'

Leentje schoof een stoel, die nog scheef stond, recht in zijn rij.

'Hm,' kwam de juffrouw, - het was nog steeds geen toestemming.

'Maandag schoolgeld meenemen.'

'Maandag kom ik immers niet,' bijna onhoorbaar klonk Leentje's stem.

'O ja, jawel,' minachtend luchtig vielen de woorden op Leentje's gebogen hoofd... 'Maandag kom je niet. Jullie hebben telkens wat, tegenwoordig. Wat is er maandag?'

't Was Leentje onmogelijk een geluid uit te brengen.

'Kun je de juffrouw geen antwoord geven?' berispte de oude vrouw.

De bazige inmenging van haar, die hier niet het minste gezag had, maakte Leentje ineens woedend en gaf haar de spraak terug.

'k Heb het al twee keer gezegd,' mokte ze, hardnekkig voor zich kijkend om ze haar vlammend gezicht niet te tonen.

'Dan zeg je 't nog maar eens voor de derde keer.'

't Is Grote Verzoendag maandag,' stootte ze er eindelijk uit, om er af te zijn en weer 'ik had 't allang gezegd.'

'O ja-jawel,' wilde juffrouw De Boer kalm, genadig zich wel herinneren. 'Je hebt het al gezegd. 'k Dacht er niet meer aan, hoor!'

'Grote Verzoendag?' zeurde het oude mens over Leentje's hoofd heen naar haar dochter, 'is dat niet zo iets als Poerim? Jodenpoerim, niet, hoe heet het ook al weer?'

'Nee, moeder,' wees de andere terecht, 'Poerim is weer heel wat anders. Leentje, wat doen jullie eigenlijk op Grote Verzoendag?'

'k Weet het niet,' beet Leentje vernederd voor zich uit, uit alle macht vechtend tegen tranen, - ze voelde de blik, die de beide vrouwen met elkaar wisselden, zonder opzien zag ze het gezicht van

de juffrouw, zoals ze minachtend keek, de saamgeknepen neus, de hooggetrokken wenkbrauwen.

Nog één ogenblik en ze zou luidkeels schreien gaan, ze wilde niet, ze wilde niet, ze wilde ertegen vechten tot het eind. Maar toen de oude juffrouw, zich bukkend, haar vlak in het gezicht keek en in de hoogste verbazing zei: 'ik geloof dat het wurm daar staat te grienen,' brak ineens een hete stroom haar ogen uit, met een snik als een smartkreet stormde ze de deur uit en de trap af...

Was het dat maar alleen geweest, — maar het was de aanleiding, meer niet, de schok, die het lang in haar gekropte ontbond, waaraan haar overspanning zich brak en uitstortte.

De afkeer en de woede om de onuitgesproken koude minachting voor haar godsdienst, haar zeden, haar gezin, bruiste in haar over, terwijl ze rennend door het straatje ging, maar meer nog dan dat, scherpte het besef van die minachting haar zelfverwijt: om wat het hunne was, om wat zij althans rekenden het hunne te zijn, had ze immers zich zelf en het hare verraden. Daarin school de bitterste vernedering.

Het snelle gaan kalmeerde haar voor een ogenblik, het brok van bitterheid en berouw, dat binnen in haar woog, verweekte en vloeide weg tot een vermoeide bedroefdheid door al haar leden heen, — traag slenterde ze nu, door de open ijzeren poort het kleine park binnen, aan de rand van het stadje, tegen de weilanden aan.

Daar stond op een kleine glooiing, weids betiteld als "t Heuveltje" een bank, waaromheen ze vaak op lange Sabbathmiddagen met haar broertjes speelde tussen de heesters, tot aan het ijzeren hekje toe. Een slootje was er achter en aan de overkant daarvan een houtzagerij, veel lange, lage loodsen, waaronder de blanke planken in rijen en stapels opgetast lagen. De wrange geur van dat hout, de blanke oppervlakte van het stille slootje, tussen grazige oevers onder open wolkenhemel, het schuitje zo luchtig daarboven op, soms door mannen in bruin pilo weggeroeid en weer teruggebracht, en vooral het aanhoudend metaalachtig dreunen van de machine, dat tot op een heel eind afstand hoorbaar bleef, en dat zo zoet-soezerig maakte in de warme middagstilte, wanneer ze op die bank alleen

zat en staarde, het rozenperk in het gras er tegenover—dàár was het geweest, dat ze op een Sabbathdag in felle begeerte een grote, geurige, purperen roos afgerukt en weggekaapt had, waarmee ze toen toch niet had durven thuiskomen, die ze eerst had laten ver-
leppen in haar warme hand en daarna weggegooid—dit alles be-
hoorde tot het beeld van de Sabbathmiddag in de zomer. Ook op
de feestdagen zochten ze daar hun toevlucht, lange middagen van
Rousj-Hasjono en Loofshuttenfeest,—dan hing blauwe damp over
het vijvertje en stonden de vochtige bomen roerloos en roodbruin
langs de paden. Er toefde om die bank een sfeer van dommelige
rust en in zichzelf gekeerd peinzen, van verveling eigenlijk ook,
maar van dierbare verveling, die tot de Sabbath behoorde, die
iedere week woog en die ze toch niet zou hebben willen missen. Op
zondag hing die sfeer er niet, dan speelden er de rumoerige opge-
dirkte werkmanskinderen, of halfvolwassen jongens zetten er
stoeiend gillende meiden na,—en dan was er ook niet dat metalig
dreungeluid van de houtzagerij, dat de dingen eigenlijk pas hun
echte leven in droomstemming gaf.

Leentje kwam er op zondag maar zelden en even weinig op
weekse dagen,—maar het was haar vaste plekje voor zomerse Sab-
bath-middagen en daarom hing er die stemming van zoete soezerig-
heid en dierbare verveling.

Dit Sabbath-gevoel omving haar ook nu onmiddellijk, onbe-
wust had ze, tot beveiliging en vertroosting, daarin haar toevlucht
gezocht.

En nu terugdenken en het begin van haar verdoling binnen in
zich zoeken! Maar dat begin verloor zich in de wazige verten van
haar herinnering. Toch wist ze nog heel goed, hoe ze in de aan-
vang, de allereerste dagen vooral, het bidden en zingen op school
onlijdbaar had gevonden. Toen was het er dus nog niet. De woor-
den en melodieën van hun godsdienstige liederen zaten te innig ver-
bonden aan hun uiterlijk en hun manieren, aan hun striemende ho-
vaardij, hun kille geringschatting voor haar en de haren,—aan het
gelaat van juffrouw De Boer, aan de gevel van 't fijne school, aan
de afstotende figuren van juffrouw Koeman en de kweker in de
Bloemstraat, dan dat haar gevoel ze daarvan scheiden kon. Haar

latente afkeer, haar altijd sluimerende wrok tegen het ene vloeiende onweerhoudbaar ook over het andere uit.

Thuis werd haar noch afkeer noch haat tegen Christenen en hun geloof rechtstreeks ingeboezemd. Maar in de toon waarop vader over het gajes sprak, lag verbittering en minachting en ook wel vrees,—en de naam van Jezus, die ze vanzelf beschouwde als de Godheid der Christenen, werd thuis nimmer genoemd,—hij werd slechts, als 't voorkwam, aangeduid met een Hebreeuws woord, dat 'de Gehangene' betekende. Doch ze had daar nooit bijzondere aandacht aan geschonken. Want niets van dat wat op Christendom, op het innerlijk leven van de Christenen betrekking had, had ze ooit eerder met haar bewuste gedachten beroerd, 't behoorde eens-voor-altijd tot het 'andere', tot een wereld, die de hare niet raakte en niet na stond en waarbij ze op geen enkele wijze betrokken was. Het was slechts de klank der melodieën, het uiterlijk der woorden, 't welk haar door associatie van voorstellingen die vage weerzin inboezemde, over de betekenis, over de inhoud had ze nimmer nagedacht, die drong zelfs niet tot haar door.

Toen was dat alles veranderd. Langzaam-aan of plotseling? Ze wist het niet meer.

In het vloeiende en vlotte van haar herinneringen één vast punt.

Op de zolder bij haar thuis, hing een schommel, twee touwen en een plankje, laag boven de grond...

Die zolder was een vaal, naargeestig hol, door één klein raam verlicht, met duistere hoeken, zo vochtig, dat er 's winters paddestoelen groeiden onder tegen de donkere binten aan.

In een diepe, muffe kast werd er het gebloemde paas-servies, het vrolijke, mooie, dat aan heilige feestvreugde en voorjaar denken deed, de lange winter door bewaard. Leentje hield van de zolder zoals ze van het steegje hield,—om er in de kou alleen te zitten en door het raampje te turen over daken en erven, in herfst en winter, tegen het vallen van de avond, vooral als het dooide bij sneeuw, en dan tegelijkertijd te luisteren naar de geluiden beneden, waar ze het warm en gezellig wist en waar ze stemmen hoorde en het tikken van het glas, het ritsen van de ketting, als de lamp neergehaald

en ontstoken werd. Dan rolden gauw ook de gordijnen neer, en leek het haar boven, waar geen licht toch was, inenen donkerder. Evenals in het steegje had ze daar dan op de zolder alles tegelijk, het levensblijde en doodsbedroefde, waarnaar altijd tegelijkertijd haar hart smachtende uitging...

Op zomerdagen was het er zonloos, stikkens warm en benauwd, dan hing er een reuk als van oud tapijt, — maar dan toch mocht ze gaarne erheen sluipen — ofschoon ze er nooit zonder hoofdpijn vandaan en beneden kwam — en dan zat ze op de schommel, sloeg haar ene arm om het touw, leunde haar hoofd ertegen aan en liet zich met gesloten ogen heen en weder deinen. Ze neuriede onder het schommelen, vage, onbestemde wijsjes, grijpend wat maar door haar heen waaien wou, en terwijl ze in afwachting overgave, geheel lijdelijk neuriede en deinde, in de stilte en benauwde hitte, haar arm om het touw en haar hoofd ertegen aan, verschenen voor haar gesloten ogen de gestalten, die ze in dromen en in boeken had gekend. Uit eigen herinneringsdiepten, maar schijnbaar uit de duistere ruimte rondom, traden ze in de lichtkring van haar verflauwd besef, te midden van droomlandschappen, wazig en vreemd, alles maar vluchtig en onbestemd, meer aandoening dan voorstelling, meer gevoel dan beeld, — meestentijds met één enkele figuur als middenpunt, waaromheen al het andere zich groepeerde. Die figuur was altijd een held, geen krijgsman, maar een verheven lijder, een grootmoedig dulder, beeld van bovenaardse deugd en bovenmenselijke generositeit, als in wolken hoog boven haar zwevend. Want juist omdat ze die ouderwets-hoogdravende, grote-mensenboeken, die ze las, nooit geheel begreep, namen de personen die fantastische vormen aan, zoals gewoon-menselijke gedaanten ook in schemer en mist tot bovenaardse gestalten kunnen worden.

Drie weken kon het geleden zijn, dat ze daar ook zo gezeten en geneuried en gedroomd had, — en toen was 't gebeurd. Voor haar gesloten ogen zweefde een bleek beeld — waar kon ze dat gezien hebben? en het onbestemde neurien, dat ze deed, ging als buiten haar wil over in bekende melodie;

Zo lief had hij zondaars,
Dat hij voor hen stierf,
Genade bij God door zijn zoenbloed verwierf.

Een schrik was door haar heen gedaverd, als ware verraderlijk een boze vijand bij haar binnengeslopen; van de schommel afgesprongen, de ogen wijdopen, trillend op de benen, had ze 't duister van de zolderruimte ingestaard.

Nu nog, nu ze hier rustig zat in de gouden herfstzon, op een bank in het park, waar 't metalig dreunen van de onzichtbare machine een zoete, vertrouwde sfeer van Sabbathrust en veiligheid schiep, nu nog kroop in 't herdenken de kille benauwdheid haar langs de huid, de verbijsterende schrik van dat ogenblik en de vrees, onmiddellijk daarna, de vrees voor de straf die komen ging, die komen moest.

God las immers gedachten, hij had de hare gelezen, in 't ogenblik-zelf dat die zich aan haar zelf had geopenbaard, en onvermijdelijk stellig zou hij nu zijn bliksem op haar neerslingeren. Ze had, hoe kort ook, 'vreemde goden aanbeden'—gezonddigd tegen het grootste gebod—ze was met haar gedachten geweken van het rechte pad, als Korach zou ze verzwolgen, als Uza op de plaats gedood, als de vele slechten, de vele afgodendienaars, waarvan de Geschiedenis sprak, neergebliksemd en uitgeroeid worden!

Wat was ze bang geweest! Hoe was plotseling om haar heen de vale, matte stilte bevolkt geworden door onzichtbare gedaanten, waaruit ogen haar aanstaarden, die ze zelf niet anders waarnemen dan enkel en alleen voelen kon, die op haar priemden, ondraaglijk, hoe scheen in alle duistere hoeken een geschuifel en gefluister aan te vangen, en was het levenloze ineens afgrijselijk levend geworden. Die warme, vale schemer, dat ene, star-ogende raam, die ruimte van onzichtbare schimmen vervuld,—het Gehenna, waaraan ze in het donker zelfs niet denken dorst, het Dal-des-Doods, de eeuwig-schemerige plek voor wie zondig geleefd hadden en vervloekt waren.

Lang had het niet geduurd, lang had het niet kunnen duren, maar dat ene ogenblik zou ze nooit vergeten, toen was ze naar be-

neden gegaan en moeder was geschrokken, zo bleek als ze had gezien.

Dit was dus het meest vaste punt in haar herinnering, maar het eerste niet.

Want dagen daarvóór rekende ze het al begonnen, toen ze naar het zingen had geluisterd zonder de afkeer van de aanvang, maar met heimelijke rillingen van zoete ontroering en onbestemd verlangen. Toen al waren die melodieën los van hen, van die afstotende anderen, van hun femelende aanmatiging en koude minachting jegens haar, — van dit alles, waaraan ze in haar onbewust gevoel zo lang verbonden waren geweest. Wanneer was dat dan aangevangen, dat ze die zoete rust, dat zachte vredegevoel in zich had voelen neerzinken, toen de anderen het plechtig avondgezag inzetten — “k Wil u, o God, mijn dank betalen”, — terwijl zij naar buiten staarde uit het raam? Dat zoete weggwijnen onderging ze lichamelijk soms wel, wanneer moeder ’s morgens haar haren borstelde en daarmee wat langer dan anders treuzelde, maar niet zo diep en zoet drong het dan in haar door, en het vrede-gevoel, als werd ze opgeheven en weggedragen, was daar ook niet aan. Toch kende ze dat ook, van zomeravonden, als ze groetend langs de buurtende mensen ging, terwijl boven haar hoofd in ’t laatste licht de bomen ruis-ten en ’t beneden al bijna duister was. Dan ook die zachtheid om het hart en alsof ze niet liep, maar zweefde of gedragen werd...

Pas later hadden de woorden zin gekregen, niet het eerst die van de Avondzang en ook niet die van ‘Er Ruist langs de Wolken’, — maar van een ander lied, dat nu en dan onder ’t werken aangeheven werd:

‘Als men Jezus’ heilige handen
Aan ’t afgrijslijk kruishout sloeg,
Was het heerlijk om te aanschouwen,
Hoe hij smaad en smart verdroeg,
Bij het klinken van de hamers
Die hem hand’ en voet’ deed bloên,
Bad hij “Vader, o vergeef ’t hun,
Die niet weten, wat ze doen...”’

Voor al de beide laatste regels, waar de melodie als sidderend in diepten van smartelijke herdenking onderging, hadden haar heftig aangegrepen en waren haar bijgebleven, dagen lang.

En de bittere zelfaanklacht van het:

‘Ach die zonden, ach die zonden,
Altoos in mijn hart gevonden.
Meester van mijn gans gemoed.’

Maar boven al het andere uit, ontroerde haar het machtigst—en ze kon het niet keren, niet weerhouden, ze had al haar kracht nodig om erover te waken dat geen der anderen het merkte—die beide paren regels welke van bovenmenselijk geduld en bovenaardse edelmoedigheid gewaagden:

‘Zo lief had hij zondaars, dat hij voor hen stierf,
Genade bij God door zijn zoenbloed verwierf’

en

‘Sprak hij “Vader, o vergeef ’t hun,
Die niet weten wat ze doen.”’

Dat laatste dan nog het diepst, om dat verzinken van de melodie...

Ook werd bij het ‘Er ruist langs de Wolken’ de bekoring verbroken door het slotvers, dat aanving met: ‘Nu buigt zich dan alles voor Jezus in ’t stof’ en dat een gevoel van onwil in haar gaande maakte met het stellig besef, dat ze niet wilde zich in het stof buigen, maar wel bewonderen en in bewondering navolgen... En, vreemd, nadat melodieën en woorden zich allang in haar hadden gescheiden van het haar afstotend uiterlijk en de manieren der ‘fijnen’,—behielden toch de namen ‘Jezus’ en vooral ‘Heiland’ de onaangename bijklank van hun femelende, zelfverzekerde schijnheiligheid.

Toen was haar dat bleke beeld verschenen; in die zonderlinge mijmerstaat, daar boven op de warme schemerige zoldering, waar

ze zich schommelen liet, ogen dicht, het hoofd in willoze lijdelijkheid tegen de arm geleund, toen had het plotseling boven haar hoofd als in wolken gezwefd, — o, nu ze het herdacht, beleefde ze weer al de benauwenis van dat ogenblik...

Van de toppen der heesters was het laatste daglicht verstorven, het rozenperk in het donkere gras langzaam te loor gegaan, — de machine der houtzagerij tot zwijgen gekomen, — nu Leentje sidderend, als gedreven, oprees van de bank en rondom zich zag, leek alles op gruwelijke wijs veranderd, als betoverd. De ruimte om haar, waar de koele herfstavondwind ruisend door de bomen vlood, waar de lege banken in wijde boog stonden rond het duister grasperk heen, scheen haar plotseling vervuld van onzichtbare gedaanten, die haar gadesloegen en loerende dreigden. Ze was daar nu maar schijnbaar alleen, in werkelijkheid van alle kanten ingesloten en benard. Er waren ogen, die haar geheimste gedachten lazen, oren die haar woorden opvingen, nog voor zij ze uitgesproken had, het trilde overal van gruwelijke aanwezigheden, — evenals die middag op de zolder. Wat vriendelijk en vertrouwd was geweest — de banken-boog, de grasplek met het rozenperk, de heestergroep, had zich in spookse omtrekken verwrongen, waaruit onheil dreigde. Een suizeling voer door de stilte, waar binnenin iets scheen sidderend op barsten te staan. Weerloos, als naakt stond Leentje voor de bank, in het gevoel dat slechts roerloosheid haar redden kon, dat ze zou worden gegrepen als ze vluchtte, in haar rug, bij haar benen, — de vrees van zo menig nacht, als ze ook niet roeren dorst, wakker geslagen uit boze droom.

Toen schoot plotseling een schrik door haar heen als was haar hoofd een kooi, waarbinnen een gevangen vogel als dol tegen de wanden opvloog, één ogenblik als een bliksemschicht dat ze ijskoud werd en slap als liep ze leeg van dodelijke angst, — ze had geritsel vernomen, fluisterende stemmen; vale visioenen, ongedacht opgedoken uit oude, benauwde dromen, spookten vormloos voor haar ogen, — toen vloede warm het bloed naar haar hart terug, achter het grasperk vandaan kwam een lievend paartje omstrengeld, en het meisje kende ze, een vriendelijk, blond kind, uit haar eigen straat, in blij gebabbel voortgaand aan de arm van haar vriend. En

haar vriendelijk 'dag Leentje' klonk als een woord van verlossing, dat de spoken verjoeg, de angsten verdreef, de dingen in het park hun eigen leven en gedaante hergaf, het weeë vreemde dat eraan kleefde wegstrijkend als een frisse wind.

Ze liet ze de bank, waarop ze haastig was gaan zitten, een paar stappen voorbijgaan, stond toen op en ging achter ze lopen, niet te dichtbij, om ze niet te doen denken dat ze hen beluisteren wilde,—de warme blijgeestigheid, sfeer van gewoon, natuurlijk, goedmoedig mensenleven—als de aanblik van een verlichte winkel, na 't angstig reppen door een duister straatje—die ze achter zich lieten, omkoesterde haar behaaglijk, schonk haar een lichamelijk gevoel van welzijn. Al haar vrezen was zó met één slag teruggedreven, dat ze enige ogenblikken in het geheel niet en nergens aan dacht, zalig-opgelucht voortging achter de gelieven aan. Doch die eerste momenten voorbij, bekreep haar in een ontdekking een nieuwe angst: ze sloegen de gewone weg naar huis niet in en zij moest, het kon niet anders, zij moest nu wel naar huis toe gaan. En met de zekerheid dat ze over enige ogenblikken weer alleen zou zijn, viel haar in een kilte het besef op het hart, dat dan al haar gedachten en vrezen van daareven, van de laatste weken, onweerhoudbaar in haar terugkeren zouden...

Ze had wel getobd, die laatste tijd—in zelfverwijt zich gezegd, dat ze een 'afvallige' was, een die 'vreemde goden aanhing',—de goden van die Christenen, welke voor haar en de haren in verleden en heden zo dikwijls de bitterste vijanden, op het best onverschillige vreemden waren geweest. Hoe vaak had ze niet de vuisten in wanhopige woede tegen hen gebald, wanneer ze las of hoorde van de wrede vervolgingen, de bloedige smaad, haar eigen voorvaderen aangedaan. Hoe menigmaal had ze niet een verdreven Rus, magere, droeve figuur, vervallen en verarmd, wanneer hij des vrijdags aan hun gezellige Sabbathtafel zat, horen gewagen van hatefulijke laster, van gemene beschuldigingen, waarmee hen de Christenen vervolgden en zochten te vellen,—hoe trots had ze zich gevoeld, wanneer ze op school vernam van de martelaren, die in de vleidendste verlokkingen, de afgrijselijkste kwellingen hun geloof getrouw bleven. Zij was niet gekweld, ze was niet gevleid, haar had nie-

mand het lastig gemaakt,—en om de gezangen van juffrouw De Boer, van die ellendige groentekweker met zijn trotse familie, van juffrouw Koeman en de hele hatelijke rest, had zij in onbedwingbare ontroering dat eigen geloof verraden!

Op straat, rondom haar, was het donker en stil geworden. Ja, ze moest, ze moest nu naar huis. Bij elke hoek hoopte ze, dat de gelieven een zijstraat die naar hun eigene voerde, inslaan zouden, maar ze dwaalden juist hoe langer hoe meer uit de richting vandaan. Het kon niet langer, ze moest ze laten, zich onttrekken aan de warmte, de steun van hun aanwezigheid, onverzeld verder gaan.

Deed ze dat niet, dan werd niet alleen de weg naar huis voortdurend langer, maar ook donkerder en verlatener, dan moest ze straks door een laan met bomen, door een straat in aanbouw, waar na zonsondergang niemand meer liep,—dan moest ze heel alleen de holle geraamten der onvoltooide huizen langs.

Ze was zo bang...

Vader had gelijk,—wie bang was had een kwaad geweten, zei hij altijd,—hij had gelijk, dat bleek nu wel, nooit eerder immers dan vandaag was ze in het park bang geweest,—nooit eerder dan vandaag had de schemering haar zo benauwd,—en naar de zolder thuis had ze sinds die ene dag niet meer durven terugkeren! Ja, ze voelde nu wel, alles hing van het geweten af! Ook haar benauwde dromen, hield moeder steeds vol, kwamen daaruit voort. Wie benauwd droomde, die was in zijn bed door de duivel bezocht, omdat hij niet goed genachtlaajend had,—zijn nachtgebed vergeten of verwaarloosd! Zij deed het ook wel, ze sloeg ook wel van de drie keren 'Sjemang', die ze te zeggen had, vaak één keer en soms zelfs twee keer over,—daarvoor greep haar dan, zoals vader het zo woest en griezelig in scherts uitdrukte, de duivel in de nek,—maar de laatste tijden paste ze wel op, al was het nachtgebed lang en vervelend, dat ze alles wat driemaal moest, ook driemaal zei, want ze wilde niet buiten de schuld die reeds op haar woog, haar geweten nog meer bezwaren...

Het ogenblik was daar,—ze moest nu de weg inslaan, tegengesteld aan die, welke de gelukkige gelieven gingen. Verbeelde ze het zich, of was sinds de middag de lucht betrokken, was niet de

wind krachtiger en kouder dan zoëven? Zie, daar ging de lantaarn-opsteker, — wat kwam hij laat in deze buurt, — zou ze hem volgen? — een ogenblik lichtte het in haar op, maar hij liep te snel, en ook, van zijn wezen ging geen bescherming uit.

Wetend, dat ze alleen in donker naar huis moest gaan, wilde Leentje zich vermennen in een vast voornemen niet meer aan haar wroeging, niet meer aan iets dat haar beangstigen kon, te denken, — het alles van zich af te stoten, maar juist dit opzettelijke, al te vaste voornemen werd haar noodlottig, — het verdrongene, het in krampachtige doodsangst achtergehoudene golfde met tergende hardnekkigheid de gesloten poort binnen, overspoelde haar ziel, zodat zij sidderde. Want dan leefde ook dadelijk de lucht om haar heen, dan waren er de loerende ogen, de luisterende oren, waarvoor haar diepste gedachten weerloos blootlagen en dan moest ze, dan moest ze juist voortdurend aan het zondige denken, dan dreef een macht, sterker dan haar wil, haar gedachten die geschuwde doolhof in, tot dat ze eindelijk, wederom opschrikkend van een geluid, ineens heet van angst, met een gevoel als kon ze elk ogenblik onder de donkere bomen beetgegrepen en meegesleurd worden, — als een bezetene opsprong en rennende, de tanden opeengebeten, versmoorde kreten in de keel, in het duister voortstormde naar huis.

IV

Te denken, dat alles zo goed had kunnen zijn, zonder dat ene, 't welk haar nu de schoonste weken van het jaar verbitterde. Want wat ging er boven die vier weken in het najaar, de vier feesteweken, waarvan de eerste het Nieuwjaar, de tweede de Verzoendag, de derde en vierde Loofhuttenfeest en Slotfeest brachten, — dagen zó stralend-feestelijk, zo hoog-plechtig, dat ook de overige dagen van hun glans en wijding overtogen waren, zodat het feestelijke en plechtige bijkans onverbroken, een maand lang in haar huis en in haar eigen borst vertoefde. Ja, boven het Pésachfeest met de Seideravond, met het gebloemde vaatwerk, de paasbroden, al het innige en tedere van dagen en avonden, daarboven stelde zij toch nog de

weken der herfstfeesten. Dan toch werkte het weer ook mee. Dan hingen er in de morgen die blauwe dampen over de kleine vijvers in het park, — waar de zon doorheen brak in gulden mist, en hoe heerlijk rook het bonte, vochtige loof dat als bedwelmnd van eigen reuk amechtig neerhing in de gespannen stilte, boven het roerloos wazig vijvervlak, — waar temidden van glans en damp de witte eenden met hun gouden bekken zo traag zich roerden, als waren ook zij bedwelmnd en ingeslapen. Hier en daar onder de bonte bomen glanzend goud en paars van kleine asters en vroege herfstchrysanten als uit gebronsd metaal gedreven, vochtig ook, en amechtig, bedwelmnd, van eigen wonderlijke waseming. En dan die koelte-door-trokken warmte, zo anders dan dorre zomerhitte, wanneer hoog in de dag, de zon de blauwe dampen overmeesterd had en verteerd in haar zoete gloed, die stralende als uit vochtig-glanzende ogen, vol belofte was en reuk en vreemde tinteling.

Dan de geuren, — de geuren van rijp fruit, uit de winkels, de geuren waarin al de verwachtingen, de overzoete dromen van de bonte bomen boven het wazig vijvervlak met de witte eenden in goudblauwe damp, schenen te zijn opgegaan, — ja, die geur van rijpe meloenen en een ietsje rins van appels, maar niet te veel, want appelreuk was winter — en het fletse zoet van even gekneusde peren, — dat alles hoorde toch tot de herfst, en evenzeer de kleuren: op de druiven lag immers de ochtendnevel, wazig-blauw, en de grote, gevlekte peren droegen de warmste herfstbladtinten...

Dit vruchten-koele, teder-tintelende, warm-vochtige, paars-en-goudgeel dampige, al het getemperd-blijde van zonnige herfstmaand behoorde tot de najaarsfeesten, tot het Nieuwjaarsfeest, het Loofhutten- en Slotfeest, maar ook tot de Grote Verzoendag, die vastendag en feestdag tevens, een dag van boete maar niet van smart als de vastendagen van Tammoez en Ab, wel hoog-ernstig, maar niet droevig was, eerder blij, en die binnen de gesloten synagogemuren, waar bij week kaarsenlicht wit en zacht en roerloos en geluidloos de uren verliepen, als in Gods voortdurende tegenwoordigheid werd doorgebracht. Eenmaal daarbinnen, in die afgesloten wereld van doodskleren, kaarslicht en ongezoelde schoenen, bleven zon en hemel wel is waar de ganse dag onzichtbaar, — maar in 't

heengaan, 's morgens om zes uur, met vader en moeder en de jongens, allemaal tezamen, ja, dan moest die blauwe damp er ook zijn en de eerste glansen van de zonsopgang, door het vochtig-bonte loof in de verlaten lanen, en vruchtenreuk uit een nog gesloten winkel of van een vroege kar. Dat hoorde tot het wezen en de stemming van de Verzoendag.

Zij zelf bezaten geen loofhut, — moeder had het wel graag gewild, omdat ze als meisje bij haar ouders het zitten en eten en bezoeken-ontvangen in een loofhut zo onvergetelijk-heerlijk had gevonden, maar vader vond het te duur en te lastig, — vader gaf er niet om in zijn hart, vader was niet 'vroom' genoeg, ze had wel eens gehoord hoe hij daarover standjes met oom Izak had, die zelf zo graag een loofhut had gewild, maar geen ruimte kon maken in zijn huis vol kinderen.

Doch ook zonder loofhut was hun huis feestelijk. Vader mocht niet 'vroom' zijn, hij hield ervan op Jomtofdagen te smullen en gul te laten smullen. Er waren dan altijd taartjes en lekker vlees en overvloed van fruit, — sappige herfstvruchten, druiven, hartige nieuwe noten. Daarom was hun huis altijd vol bezoek, op Nieuwjaarsfeest en Loofhuttenfeest. En hoewel ze altijd dol was op lekker eten en vruchten en zoete koek en taartjes met gelei, — toch was ook zelfs dat genot in de herfst opgevoerd en verhoogd. O, de herfst maakte alles heerlijker, — gaf de gouden Nieuwjaarshoning en het sap der vruchten, die ze at, een afzonderlijke smaak van verlangens en dromen, van vreemde genietingen en vage heerlijkheden. In de herfst ook en dan alleen verlangde ze er soms naar om heel rijk te zijn en mooie kleren te dragen en te reizen, ver weg heen te trekken door wazige verschieten en bonte bossen, maar stelde zij zich voor dat ze werkelijk in mooie kleren ver weg heen zou gaan, dan wilde ze toch liever blijven waar ze was en haar eigen kleren dragen. 't Was ook eigenlijk niet reizen, waarnaar ze verlangde, maar diep ademen en vliegen met open armen.

Zo was het menig jaar geweest van dat haar heugde, zo had het ook dit jaar kunnen zijn. De feesten vielen vroeg — een late Rousj-Hasjono gaf vaak een grauwe, koude Jom-Kippoer, kleurloze damp of vale regen — doch ditmaal rees, elke dag opnieuw, teer-

tintelend goud de zon uit blauwe dampen opwaarts,—reuk van chrysanten kruidig, van meloenen zoet zweefde in de lucht,—wat had ze zalig-gelukkig kunnen zijn. Op de eerste Nieuwjaarsdag was hun eigen huis vol bezoek geweest,—ze had moeder mogen helpen met bedienen, hoe had de vruchtenwijn gefonkeld in de geslepen karaffen, en dan die reuk van koffie en wijn—ze dronk er niet van, maar genoot de geur—en het komen-en-gaan der bezoekers, de vrouwen in hun ruisende zij, met fonkelzwart van git, de mannen met hoge hoeden, zwarte jassen, schone boorden,—de vrouwen lachend, pratend met moeder, de koffiekopjes op de handen in hun brede schoten,—de mannen in ernstiger gesprek met vader, over sjoel-gaan en schnoderen,—over de jonge hulpgazzan, die dit jaar gekomen was om de oude Benjamins in 't minderen van zijn krachten bij te staan.

O, wat had ze gelukkig kunnen wezen, juist dit jaar.

In de opeenvolging van schone herfstdagen naderde de Verzoendag.

Ieder jaar gedurende de tien voorafgaande dagen, van dat ze een klein meisje was, bezon Leentje zich op het kwaad, dat ze in het afgelopen jaar had gedaan of gedacht en waarvoor ze vergeving moest smeken.

En dan beklagde ze de mensen die ze aan grote zonden schuldig wist, ze beklagde ze om 't ondragelijk zware schuldgevoel, waarmee ze optrekken moesten ter synagoge, de bange onzekerheid of voor zulk kwaad wel vergeving bestond. Aan de verdoolden, die God noch gebod meer eerden, en zelfs op de Verzoendag niet ter sjoel kwamen, aan hen dacht ze met een mengeling van afschuw en bekommering, deernis zó diep, dat het haar eigen geluk bedreigde.

Toen haar eigen zwaarste zonde nog scheen het bedrog tegenover juffrouw Bol in de leesbibliotheek, toen had ze zó aan de gedoopte Jood uit de sigarenwinkel gedacht en zich afgevraagd, hoe die man de Verzoendag doorbrengen zou en hoe hij zich dan voelen moest. En nu was zij zelf... o aan hem gelijk bijna... door het kwaad, dat ze als een loden brok in zich omdragen moest. Dat zware ding binnen in haar, boven haar maag, dat was haar geweten, voorzeker, waarover zó vaak thuis gesproken werd—dat ze onbewust het had

leren aanmerken als een lichamelijk orgaan. Zeker, zo voelde men ook het hoofd pas, wanneer het zeer deed, zo lag nu ook dat verstoorde geweten steenzwaar binnen in haar, drukkend, verontrustend. Hoe zou het ooit weer tot rust kunnen komen? Leentje zuchtte en sloot de ogen. Ze voelde zich voor 't ogenblik uitgepeinsd, moegetobd. Het heftige kloppen van haar hart had zich geëffend, het scherpe schrijnen in haar keel, na het wilde rennen tegen de wind in, was weer verzacht, bijna weg, ze voelde zich nu alleen nog wee, een flauw-zoete smaak in de mond, als zou ze onpasselijk worden.

Ze zat op een gesneden houten bank in haar vaders winkel, haar armen achter zich wijd gespreid over de leuning; met haar linkerhand streelde ze gedachteloos een bonte lap fluweel, haar voet raakte slingerend telkens even tegen een koperen doofpot aan. In 't halfduister—er kwamen 's avonds nooit of zelden kopers—glansden flauw de ronde buiken van tinnen kannen, blonk koperbeslag op oude kastjes, waarvan zich de omtrekken in doezelige schemer verloren—lichte vlekken nevelden onbestemd, en voor haar uit op de muur wierp de straatlantaarn door het winkelraam een ronde lichtplek op een roodbonte sjaal, die daar hing. De smalle deur met strakgeplooid vitrage, waardoorheen lamplicht als door matglas scheen, zelf zichtbaar, maar niets verlichtend, leidde naar de huiskamer. Daar zaten de anderen nu samen.

Een leegte was in haar hoofd, doch ze genoot lichamelijk van de rust na 't rennen en van de vredigheid in vaders huis. Vreemd—wat zich zozeer voortdurend aan haar opgedrongen had, toen ze 't om alles ter wereld kwijt had willen zijn,—de gedachte aan haar zonde,—dat liet haar nu in vrede, dat beroerde haar niet, ook niet nu ze het in zich oproepen wilde, met eenzelfde opzet, als waarmee ze vaak een plek, die pijn deed, altijd door juist aanraken wilde.

Er kwam geen angst, geen benauwdheid meer, het was gevloten als nooit geweest,—al zoeter en inniger breidde zich de rust om haar heen, al dieper zonk in haar de zalige dommel die lichaam en geest omvangen hield,—ze wilde dit behouden, als een kleed van veiligheid om zich, maar dan moest ze ook wel precies zo blijven als ze nu zat, ogen toe, haar hand strelend over de fulpen lap en haar voet

schommelend naar en van de koperen doofpot...

O, heerlijk, na de gejaagdheid, al de kwellingen van straks, de lichaamsvermoeidheid, het hete schrijven in de keel, — nu dit zoete gevoel in haar hele lijf, die loomheid in haar hoofd en dit wegzinkend zitten, dit in roerloosheid opgaan en als verkwijnen met uitgebreide armen en schommelende voet.

En er rezen beelden, ze riep ze niet, — ze kwamen vanzelf, de Gelukkige Gelieven, die innig elkaar omvattend tederlijk elkaar kussend, tezamen voortschreden door een landschap, dat ze niet recht duidelijk zag, alleen maar voelde en proefde en rook... en die gelieven, die elkaar kusten op de lippen, dat waren... zij zelf en de jonge hulpgazzan, die bij meneer Benjamins logeerde en die ze op Rousj-Hasjono had horen zingen in Sjoel! Prachtig was dat geweest, heerlijk en vol als nooit tevoren had ze de geliefde wijzen van beneden uit de mannensynagoge tot zich horen opstijgen — hoe zijn jonge, volle stem de lange galmen als golven klank rimpelloos opdroeg en aanhield en naast moeder achter het traliwerk gezeten, had ze ademloos neergestaard naar waar hij stond, zijn roomgeel bidkleed over de schouders, daarboven uit het zingende hoofd met de zwarte baret, zacht op en neer bewegend. Hoe hij was geprezen, — zij had het aangehoord met een eindeloos-blij gevoel, als ging die lof haar zelf aan, meer gestreeld dan ooit om eigen lof, — en niemand, die een aanmerking had, zelfs oude David Vet met zijn platvoeten niet en die vond toch nog altijd te vitten op oom Izak, — oom Izak, die als pracht-gazzan bekend stond.

Met meneer Benjamins en zijn vrouw was hij na sjoeltijd op bezoek gekomen, meneer Benjamins heel trots, want Abraham was de zoon van zijn neef en maar pas achttien jaar en nog op het Seminarium en nu al zo'n zanger! Die werd nog eenmaal gazzan in de grote sjoel van Amsterdam!

Maar Abraham had gelachen en al die vleierij niet eens willen horen... van de grote mensen was hij weggegaan en naar hun hoekje gekomen, met Japie en Maup gaan praten — haar had hij op schoot genomen en gezegd dat ze hem niet 'meneer', maar bij zijn naam moest noemen, en ze had het heerlijk gevonden, totdat Japie was gaan plagen en moeder had geroepen om te zien hoe flauw zij,

grote meid, zich aanstelde en moeder had gezegd, dat Abraham haar niet zo verwennen moest, want dat ze al twaalf was, al leek ze klein en toen was Abraham met de Benjamins, waar hij logeerde, mee naar huis gegaan, en ze had hem niet meer gezien.

Maar die avond in bed—ze had juist in tranen haar boek uitgelezen, het heette 'Het Verdwenen Diadeem', de held werd vals beschuldigd, zijn meisje was de enige, die in zijn onschuld geloofde en hem trouw bleef—die avond in bed had ze plotseling in die gelieven zich zelf en Abraham herkend—, ze liepen naast elkaar door een vreemd herfstlandschap en ze kusten elkaar, tederlijk, wonderlijk-ontroerd, schouder aan schouder gingen ze, zij even groot als hij, in werkelijkheid was ze veel kleiner, maar dat weten deerde niet aan haar verbeelding. Zo iets had ze nooit tevoren ondervonden. Het was in deze herfst tot haar gekomen! En nu was dat gevoel er weer, terwijl ze in schemer neerzat op de houten bank, haar hand strelend de fluwelen lap, haar voet schommelend van en naar de koperen pot, in zoete verdoving, weer was ze in die verbeelding van met hem te zijn en naast hem te gaan en zich althoud te voelen gekust door hem. En Grote Verzoendag in Sjoel, dan zou ze zijn heerlijke stem weer horen, als ze naast moeder gezeten was achter het traliwerk, gebogen over haar gebedenboek.

Maar terwijl ze het dacht, be kroop haar het andere weer, de afschuwelijke onrust en angst van zoëven. De lichaamsvermoeidheid was over, de zalige verdoving trok weg, haar hand streelde niet langer de fluwelen lap, slap hing haar been langs de bank: hoe zou ze durven, hoe zou ze kunnen onder zijn ogen in Sjoel komen en luisteren naar de melodieën, die ze verloochend had, waartegenover ze afvallig was geweest, voor het andere, voor het vreemde geloof, de vreemde godheid van de gojim? Nauwelijks te begrijpen, maar het was toch zo. En daar was ook het geweten weer, daar rondom haar maag, als een loodzwaar brok, een prangende band, beklemmend, verontrustend. Daar was alles weer terug, alles dat zich een ogenblik weggehouden had en dat ze overwonnen waande. Nog even en alles rondom haar zou weer gaan spoken, 't stond op komen, ze voelde het al... dan ging de deur open en vader kwam de winkel in en met hem Abraham.

'Jij hier in de winkel?' De baardige man bukte zich naar haar heen en poogde haar op zijn arm te lichten, maar ze wilde niet in het bijzijn van de ander als een klein meisje behandeld zijn, glipte lenig weg onder vaders arm en kwam met beiden de huiskamer binnen.

Dat Japie zich nu dadelijk weer van Abraham meester maakte, dacht Leentje spijtig, toen ze zag hoe haar oudste broertje, bezig met postzegels in zijn album te plakken, de grote jongen, die geduldig lachte, onmiddellijk en met veel woorden bij de arm naar zich toehaalde.

Moeder vond ook niet goed dat Abraham zo werd overstelpt en ze bestrafte: 'Laat Abraham toch eerst rustig gaan zitten en een kop koffie drinken.'

Maar vader hoorde vol belangstelling Japie vertellen, dat hij op school een jongen, een stomme gammer, voor drie waardeloze postzegels van Egypte een zeldzame van Siam had afgeruild! Die jongen kreeg ze van zijn vader gezonden en waar de mooiste prentjes op stonden die had hij 't liefst.

'Dus ik geef hem alle prullen die ik kwijt wil wezen, van Nicaragua met hele landschappen en van Australië met paradijsvogels erop. Gelijk of niet?'

'Groot gelijk,' vond vader lachend. 'Als hij mooie prentjes wil, laat hem dan mooie prentjes hebben. Geef eens hier die van Siam. Wat zou zo'n ding nog waard zijn?'

'Minstens een dubbeltje,' blufte Japie, gebogen naast zijn vader, die over hem heen knipoogde naar Abraham of hij wel ooit zo'n slimme jongen had gezien!

Maar Abraham koos juist uit het trommeltje, dat moeder hem voorhield, een koekje bij zijn koffie en hij vertelde, dat Benjamins zich weer zo zwak en hoesterig voelde de laatste dagen en dat hij wel een groot deel van de dienst op de Verzoendag zou moeten waarnemen.

'Jij, lekker, hè?' vond Japie jaloers—'die oude knar met zijn stem als een schorre bootsman,—'k geloof dat ik het nog beter zou kunnen.'

Moeder verbood, en vader vond ook, dat Japie zo niet spreken

mocht over een oud man, — en Abraham nog wel zijn achterneef! — die bovendien zijn leermeester was, maar tegelijk fluisterde hij tegen moeder, zo dat Jaap het duidelijk hoorde, 'En recht heeft hij toch'.

Leentje zat tegen moeder aan, en snoepte lepeltjes-vol uit haar kopje koffie, moeder deed of ze 't niet zag, maar ze drukte bij elk hapje onder 't spreken met Abraham haar hoofd tegen zich aan. Dat was heerlijk. Maup leerde met de vingers in de oren zijn geschiedenisles, mompelend, een vage blik voor zich uit, die zich telkens in begeerte verlevendigde en vasthechte aan Japie's postzegels, — dan weer afgleed, even rondging en naar zijn boek terugkroop, — Maup was altijd bang dat Japie plagen zou en nu vooral, om Abrahams aanwezigheid. De klok tikte. Alles was even heerlijk, moeder praatte, telkens een hapje knabbelend van haar bros, brokkelend koekje, de stukjes ving ze in haar holle hand en lei ze op het schoteltje tegen het warme kopje aan, — Leentje pakte dan heimelijk zo'n smeltend stukje weg en een drukje van moeders arm om haar hoofd beduidde haar dat haar streckje gezien en goedgevonden was. Terwijl moeder praatte en kauwde, ging haar bovenlijf zo grappig op en neer, en haar eigen hoofd moest dan telkens mee deinen in zachte schokken. Moeder haalde hele familiegeschiedenissen op, uitspinnerijen van tantes, die weer nichten van andermans neven moesten zijn, en ooms die allang dood waren. Wat hadden die mensen allemaal veel kinderen gehad! Oom Lijmer, tante Pinnie, — ze had ze niet gekend, moeders ooms en tantes, bleke gezichten in familie-albums waren ze voor haar alleen. 't Moest zo uitkomen, dat Abraham nog familie van hen was, en zo kwam het ook uit en Abraham luisterde altijd door en knikte of hij alles van die ooms en tantes wist en lachte met zijn witte tanden.

'Alle Joden zijn familie van elkaar,' zei vader toen ineens, hij werd altijd een beetje ongeduldig als moeder familiegeschiedenissen uitrafelde, want dan liet ze de koffie koken en vergat ze te schenken — 'alle Joden zijn immers familie van elkaar' — Leentje hoorde het, en al zei vader het een beetje ongeduldig, het gaf ineens zo'n warm gevoel. Alle Joden familie van elkaar, één groot gezin...

In moeders arm lag ze en keek naar Abraham en dacht aan 'Het Verdwenen Diadeem' en dat zij die beide gelieven waren, ze keek

naar zijn gezicht, maar dorst toch in zijn bijzijn niet denken wat ze tevoren had gedroomd, — toen keek hij ineens naar haar en knikte en lachte haar toe, alsof hij met een kindje kiekeboe speelde, omdat ze daar zo vakerig lag in moeders arm.

Ze voelde dat haar wangen rood en warm werden en wilde zich ijlings bergen voor zijn blik, maar zonder weten kwam moeder al te hulp, daar ze haar hoofd over 't hare boog en haar kustte.

Toen schonk ze nog eens rond de kopjes vol, maar zonder haar los te laten en Leentje liet zich willoos meegaan in moeders bewegingen, en vond het grappig, haar hoofd een heel eind te voelen wegzinken als moeder wat ver over de tafel reikte.

'Ach laat toch die grote meid,' knorde vader, daar er een scheut melk over zijn schoteltje ging.

Maup was met zijn lessen klaar en mocht nu voor Japie uit een grote doos postzegels de dubbele zoeken.

'Voorverleden jaar zat ik thuis met een verbonden been en verleden jaar heb ik niet de hele dag kunnen vasten — toen was er ook iets, weet je nog wel, vader? — maar nu dit Jom-Kippoer hoop ik toch weer eens ouderwets de hele dag in Sjoel te blijven.'

'Maar dan geen eau-de-cologne gebruiken,' zei Japie plagend.

'Jij houdt er je mond buiten,' het klonk ongewoon hard van vader tegen zijn lievelingszoon, maar moeder mocht niet gebrutaliseerd worden. En de eau-de-cologne-kwestie had verleden jaar al neteligheid genoeg gegeven. Tot voor de opperrabbijn hadden ze 't willen brengen, de doordrijvers, de maugverdraaiers met hun zeggen, dat eau-de-cologne gebruiken in Sjoel geen vasten was, niet mocht op Jom-Kippoer. Midden onder de dienst had de hulp-gazzan van toen het door de sjammos laten verbieden. De brutaliteit! Wat had een vreemde zich te moeien in hun aangelegenheden omdat hij uit Rotterdam kwam en de vrouwen daar het niet deden. Wat gaven ze hier om Rotterdam? Hadden ze niet hun eigen rechten, al waren ze een kleine kille? En die aap van een jongen, die in 't Joodse school en overal de maugverdraaiers had gelijk gegeven, terwijl hij wist dat zijn eigen moeder helemaal overstuur was geweest van de aanmerking. Dat was immers het 'iets' waar ze op doelde! Toen had hij dan ook een pak slaag gehad! En nu weer

erover te beginnen. Japie voelde zelf wel dat hij te ver was gegaan. Vuurrood en met een verlegen lachje had hij zich maar gauw weer over zijn postzegelalbum gebogen.

Abraham had vaag iets van de zaak vernomen, maar er op ingaan wilde hij niet.

‘En kun jij nogal goed vasten?’ schertste hij naar Leentje.

‘Zij,’ schetterde Japie, nog voor Leentje zelf antwoorden kon – en ditmaal was Leentje blij om zijn bemoeizucht, – ‘zij ziet om tien uur al wit om haar neus. Ze is niet schoolziek, maar vastendagziek. Als je zegt “krentenbroodje” valt ze van haar stokje. Eens op een keer heeft ze de klok acht minuten vooruit gezet, – want ze rook de koffie en de haringsla en toen kon ze niet langer...’

‘Maar nu vast ze als een flinke meid een halve dag,’ brak moeder Japie’s woordenstroom af, – ‘precies tot half een, en als ze dan thuis komt, dan maakt Saar een lekker kop chocola voor haar klaar, en geeft haar een zacht eitje en een vers krentenbroodje en een paar lekkere beschuiten... niet waar meid?’ Haar toon, terwijl ze opsomde, werd gaandeweg zangerig als neuriede ze deuntjes voor een zuigeling op schoot.

Maar Leentje beefde zozeer, dat ze niets zeggen kon. Binnen in haar kwam haar geweten weer op, dat zware en kille, rondom haar maag. Ze hadden allemaal makkelijk spreken over Grote Verzoendag, niemand van hen had immers zó iets ergs als zij op haar geweten. Maup had met een Christenjongetje samen op Sabbathdag een stuiver versnoept, die ze gevonden hadden, – het Christenvriendje had het geld gedragen en uitgegeven, – maar Japie had uitgemaakt dat Maup evengoed schuldig was, – Japie zou ook wel wat misdreven hebben, al was hij nog zo vroom, – ’t woog allemaal niets, ’t zonk altezamen weg, bij wat zij op haar geweten had: vreemde goden had ze aanbeden, het allerergste kwaad gepleegd: afgodendienerij! En zo zou ze naar sjoel moeten en zo zou ze naar Abraham luisteren, als zijn heerlijke stem de heiligste gezangen tot haar opzong, in ’t weke kaarsenlicht, te midden van de mannen in hun doodskleren, hij zo mooi en lief! Met wie ze zich tezamen had gedroomd als de gelukkige gelieven uit ‘Het Verdwenen Dia-deem’! Hij, die haar toelachte, omdat hij niet wist, hoe ze was,

maar die van haar gruwen zou, had hij in haar binnenste kunnen zien, hij zo vroom en goed!

'Trek je toch niets aan van wat die ondeugende jongen tegen je zegt,' zei moeder naar haar overbukkend, daar ze haar hoofd hardnekkig afgewend hield.

Maar het was niet om wat Japie zei, dat Leentje zich weghield in het schemerige holletje boven moeders heup, tegen de warme arm aangedrukt. Als een lichte, helle flits was plotseling in 't donkere van haar gedachten een ingeving binnengesloten, een klaarte in het verzonkene, troebele van haar inwendig wezen,—en nu dreunde het zacht in haar hoofd van de blijde schrik om dat plotseling besluit, maar de band rondom haar maag, die haar geweten was, ontspande zich, liet een gevoel van zoete verlossing, verruiming uit benarde druk, dat van die plek uit warmend uitgolfde door haar hele wezen heen...

Ze moest dat even in afgezonderdheid genieten—want de anderen ontslopen voelde ze zich, met het hoofd tegen moeder aan, half onder de tafelrand weg—het besef dat er een uitweg was, die naar de zekere vergeving van haar zonde leidde! En dan moest ze ook zich van haar schrik herstellen en haar gewoon gezicht kunnen tonen in plaats van het gloeiende, ontdane, dat ze tegen moeder hield, en gewone woorden spreken, in plaats van het gestamel in tranen, dat nu komen wilde...

Maar Japie liet haar niet lang ongemoeid.

'Kijk daar, het kleine kindje, je moet bij moeder op schoot kruipen—je bent blind van de slaap, ga liever naar bed.'

'Plaag jij altijd je zusje zo?' Abraham greep Japie bij het oor. 'Je bent zo'n lief zusje niet waard, hoor!'

'Lief zusje,' hoonde Japie na, Maup grijnsde mee, Japie greep overmoedig nu naar Abrahams oor, de twee raakten aan 't stoeien, wierpen een stoel omver, deden de koffie uit de kopjes storten, vader zag het lachend aan, moeder wat angstig voor haar boeltje, Maup verlangend mee te doen, maar niet durvend.

De stoornis had Leentje tijd gelaten zich te herstellen.

Ze lichtte het hoofd op, dat wat heet en rood van 't bukken voelde,—het lamplicht viel wreed in haar vochtige ogen,—'hè dat

licht,' knorde ze en wreef meteen een paar verraderlijke tranen weg. Abraham zat weer op zijn stoel.

'Je bent veel sterker dan ik, hoor,' plaagde hij Japie.

'Nietwaar, je liet je op de stoel duwen. Je deed het erom, ik voelde het best.'

'k Zou kwaad worden, als 'k jou was,' kietelde Abraham.

Japie mokte.

'Zelf niet tegen plagen kunnen, maar kleine zusjes plagen, jawel!'

'Ze is zo klein niet meer,' viel vader Japie bij, 'ze is twaalf jaar, wat zou het, ze moet leren tegen een duwtje te kunnen.'

'Ik ben helemaal niet klein,' Leentje voelde met schrik, hoe onnatuurlijk hoog haar stem klonk, de anderen schenen het niet te bemerken, 'ik kan alles wat Jaap kan, net zo goed, ik kan ook wel een hele dag vasten, Jom-Kippoer... en ik zal ook een hele dag vasten, net zo goed als hij.'

't Was gezegd. O, wat hadden ze nu allemaal vreemde gezichten. God, ze zagen door haar heen, ze zat als bloot, als open, als doorschijnend weerloos onder hun blikken.

Vader las het op haar voorhoofd—had ze niet als klein kind vast geloofd dat ouders het kwaad van het voorhoofd der kinderen aflazen, kon zo iets toch niet zijn?—moeder had het onmiddellijk gevoeld, ze zag het duidelijk aan moeders ogen en Abraham, o, als hij het wist, dan wilde ze weg, dan moest ze vluchten, de donkere avond in en nooit, nooit, nooit hem meer onder de ogen komen...

'Jij een hele dag vasten,' kwam vader eindelijk. 'Wat is dat ineens voor een kippekuur?'

'Bluf, omdat Abraham er nu is, omdat hij klein meisje tegen haar heeft gezegd,' besliste Japie.

Een rode vlam schroeide even Leentje's wangen, haar ogen. Ze zocht woorden van weerspreking, maar vond niets dan de herhaling van wat ze al gezegd had.

'Ja, ik wil Jom-Kippoer de hele dag vasten en de hele dag in Sjoel blijven met moeder.'

'Maar meid, dat hou je niet uit, je kunt nauwelijks een halve dag. Je hebt altijd al hoofdpijn tegen de middag. Hoe kom je daar nu ineens zo bij?'

Ze wisten dus niets en voelden niets, ook moeder niet, ze vonden haar alleen maar dwaas, — tot ineens Maup zei, met zijn wat horden-de, doffe lach.

‘Je hebt zeker een hoop zondes op je geweten. Gomets gotten... ingebroken... je moeder geslagen...’

‘Ach wel nee,’ weerlegde Japie, kribbig, ‘wat zou zij nu gedaan hebben? Een halve dag is voor haar altijd genoeg. Allemaal blufferij, om groot te willen zijn.’ Spijtig klonken zijn woorden, het hinderde hem dat hij nu een mededingster in het vasten kreeg.

‘Ik begrijp er geen steek van,’ bromde vader, wars van buitenis-sigheden. ‘t Is hollen of stilstaan met jou. De ene keer wil je helemaal niet en dan ineens een hele dag. Je weet toch wel dat ’t Kol-Nidrei al begint?’

Leentje begreep dat ze ’t veiligst was, als ze nu zelf ook maar eer-zucht uitgaf voor haar motief. Ze trachtte haar stem een pruilende klank te geven. ‘Dat gezanik van Jaap ook altijd. Hij denkt zeker dat hij maar alleen alles kan. Ik was het al weken lang van plan. Ik heb jullie allemaal maar laten praten. Verleden jaar dacht ik al: “als ik twaalf ben, dan doe ik het vast”.’

‘Je bedenkt je nog wel,’ meende moeder. Abraham zweeg, hij neuriede een der synagoge-melodieën van de Rousj-Hasjono-dienst — zo neuriënd ging oom Izak ook altijd door het huis, als hij bij hen was, herinnerde Leentje zich plotseling — en liet door de postzegels in Japie’s doos spelend zijn vingers gaan.

‘Wat een gek kind moet hij me vinden,’ dacht Leentje, — op het-zelfde ogenblik stond Abraham op om heen te gaan. ‘Hij denkt ook, dat het maar bluf en aanstellerij is.’ Een eindeloos verlangen greep haar aan, de armen om hem heen te slaan en hem alles te zeggen, het benauwende geheim met hem te delen, opdat hij zou begrijpen dat haar besluit geen kindergril was, maar echte, zware boete, voor een echte zware zonde. En ’t scheen haar ineens alsof zijn begrijpen zwaarder woog dan zelfs moeders begrijpen en of moeder ’t niet zou hoeven weten, had ze ’t maar aan hem verteld.

Maar ’t ging niet en toen ineens bedacht ze, dat die eenzaamheid, waarin ze nu verkeerde, tot haar boete behoren moest.

God alleen wist het nu. Niemand dan Hij zou het weten. Dit be-

sef schonk haar rust. Van het oogenblik dat ze haar besluit had gezegd, —neen, eerder nog, van het oogenblik dat de gedachte eraan in haar was opgekomen, was het ten hemel opgestegen—geen gedachte die Hem ontging—dus wist God nu al welk offer zij brengen ging voor haar zonde. Het offer was zwaar, dat wist Hij ook, het moeilijke vasten, waartoe haar noch haar leeftijd, noch haars vaders wil verplichtte, al die zware uren in Sjoel, de eindeloze namiddag, als de kaarsen stonden te trillen in de bedompte warmte, als alle mensen wit en mat werden, gaapten met ingezonken ogen, verflauwend opzagen naar de klok. Dan toch vol te houden en met het besef, dat ze om half een maar naar huis had behoeven te gaan, om er een smakelijke tafel aangerecht te vinden, —koffie-met-room, een eitje, krentenbroodjes—zich zo innig ook voor God te verootmoedigen en in de diepten van haar hart te smeken, dat het kwaad haar vergeven mocht worden en dat ze met Zijn steun, niet nog meer en verder verdolen zou. En was dan aan het einde van de dag, in de avond, de Verzoening bezegeld door die ene hartdoordringend-plechtige Sjoefar-schal, dan mocht ze met de anderen huiswaarts keren en dan zou ze óók een eitje krijgen en zoveel krentenbroodjes mogen eten van de hoge stapel als ze wou—wat zou ze een verschrikkelijke honger hebben, en als 't dan maar niet met haar ging als met oude Sannetje Davids, die altijd na het vasten zo wee was, dat niets haar smaken wou en ze nuchter naar bed moest gaan. Want zoveel kwelling kon toch tot de boete niet behoren...

Ze keek op naar waar bij de deur Abraham stond en weer knikte hij lachend, als kiekeboe spelend haar toe.

‘Ze doet het toch niet, vast niet,’ bleef Japie nog doordreinzen.

‘Ze doet het wel,’ zei Abraham, zijn ogen in de hare.

Weer dat vluchtig rood over haar gezicht, vocht in haar ogen, die ze neersloeg,—toen ze weer opkeek, was hij al weg.

‘Naar bed, hoor!’ beval moeder, met een blik op de klok. Er hielp geen pruttelen tegen.

Maup lichtte een tip van het gordijn op.

‘Wat waait het buiten.’

‘Jij bent toch onderdak, jongen,’ schertste moeder warm.

Leentje dacht aan Abraham, die nu eenzaam buiten ging, maar

hij had gelukkig een jas aan en zijn huis was niet ver en zijn geweten goed...

Vader geeuwde. "k Denk dat ik maar even een tukje ga doen,' en hij dook weg in zijn stoel.

'Wie heeft nu weer die grijze driehoekige van Kaap-de-Goede-Hoop gezien?' kribde Japie, die zijn postzegels bijeenzamelde. 'Zit hij ook in jouw geschiedenisboek?' Maup liet geduldig zijn boek inspecteren. 'Wat een kinderachtige lesjes staan hier in, zeg nee, moet je horen...' hij wilde honend Maup's les over de Munsterse vrede voorlezen, die zocht dat te beletten, moeder moest met gefluisterde woorden van vermaning een vechtpartij voorkomen, want vader snurkte al. Leentje's jurkje, dat van achteren dicht zat, moest door moeder worden losgeknoopt voor ze naar boven ging, -ze leunde, om zich te laten helpen, het achterhoofd tegen moeders borst, moeders hand kwam langs haar om en duwde haar een stukje koek in de mond. Japie vond zijn postzegel verkreukt onder de poot van een stoel terug. Net goed, dacht Leentje, wat heeft hij altijd zo bazig te zijn, en Maup en mij te plagen. Boven het kastje met de gebedenboeken sloeg de klok, -al half tien!

'Mag ik hem opwinden?' vroeg Japie. "t Ene gewicht hangt haast op de grond.'

Maar moeder belette het hem, -klokopwinden was vaders eigen werk. Maup ging de kamer al uit.

'Niet vechten in bed, hoor jongen!' fluisterde moeder hem na. 'Ga jij nu meteen ook Jaap?'

Jaap bleef dralen, zij zelf was ook allang klaar...

Ze treuzelde nog even tegen moeder aan, keek in de lamp, luisterde naar de klok, naar vaders snurken, hoorde de wind, zag hoe het gordijn even bewoog, van het tochten door de reten, voelde de koestering van licht en innigheid om haar heen, vrede binnen in haar.

Het veilig besef, dat God altijd dadelijk alles wist, wat mensen dachten en zeiden, zodat, nu haar besluit was opgevaren, eigenlijk al het ergste geleden was. Wel moest de zware boete zelf nog komen, doch ook die ging eenmaal voorbij... En dan... Abraham zou er immers wezen...!

VERANTWOORDING

'Het onbegrepen', 'Vreemde nacht', 'Uitdrijving' zijn afkomstig uit *In de schaduw* (1907); 'n *Badreisje in de tropen* verscheen in 1909, compleet met titelverhaal; 'Van een kind' en 'De boete' komen uit *Van een kind* (1918). Uit *Het huisje aan de sloot* (1921), *Avontuurtjes* (1922) en *Vier jaargetijden* (1924) zijn geen gedeelten opgenomen: daarvoor vertonen die drie boeken een te grote innerlijke samenhang; bovendien worden ze, in tegenstelling tot de vroegere bundels, regelmatig herdrukt.